

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE SİYASAL BİR AKTÖR
OLARAK ORDU**

Uğur GÜLER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. A. Faruk MUTLUSU

2006

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

Uğur GÜLER

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Uğur GÜLER
Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Programı : Kamu Yönetimi
Tez Konusu : Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün ..... tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından, Lisansüstü Yönetmeliğinin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ..... dakikalık süre içinde savunmasından sonra, jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O****
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	.....
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	.....
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	.....

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu

Uğur GÜLER

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

Türk Siyasal Yaşamı’na genel olarak bakıldığında; diğer ülkelerden farklı olarak, ordunun uzun bir tarihsel geçmişe sahip olduğu ve siyasal yaşam üzerinde de, bir o kadar etkin ve aktif olduğu görülmektedir. Türkiye’de demokrasi, bugüne kadar dört kez kesintiye uğramıştır. Bunlar; 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980’deki askeri darbe, 12 Mart 1971’deki muhtıra ve 28 Şubat 1997’deki post-modern darbedir. Toplumda, her on yılda bir darbe olacak psikozu oluşmuş ve ‘Demokles’in Kılıcı’ gibi darbeler, adeta gelenekleşmiştir. Yapılan tüm müdahalelerin bildirilerinde, ortak bazı ifadeler vardır. Bu ifadeler; “Ülke bütünlüğünün ve lâik cumhuriyetin korunması, kardeş kavgasının önlenmesi, milli birlik ve beraberliğin sağlanması, bozulan devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi, Atatürk Devrimleri’nin korunması ve sürdürülmesi, rayından çıkan demokrasinin düzene oturtulması ile ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhrandan kurtarılmasıdır.” Sivil siyasetçilerin devleti yönetemez hale geldiğini gerekçe gösteren asker, yönetime el koymuştur. Sivil aktörlerin siyasal ortamda yarattığı boşluğu, Türk toplumunun Batı’ya en açık, en çok güven duyulan ve en örgütlü kurumu olan ‘ordu’ doldurmuştur. Sonuçta; devletin rejimi, siyasal sistem ve toplum ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ancak; bu süreçte, siyasal sistem zayıflamış ve demokrasi kültürü yerleşememiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Askeri Darbe, Aktör, Modernleşme, Cumhuriyet

ABSTRACT

**The Thesis of Master Degree
The Army As A Political Actor In Turkey**

Uğur GÜLER

**Dokuz Eylul University
Institute Of Social Sciences
Department of Public Administration
Program of Public Administration**

When we look at the Turkish political lifetime generally, we can see that, the army has owned a long historical past and has been effective and active on the political lifetime, different from the other countries. The democracy in Turkey, has been interrupted for 4 times. They were the military interventions on 27 May 1960 & 12 September 1980, the memorandum on 12 March 1971 and the post-modern intervention on 28 February 1997. The psychosis of the intervention's repeating after all ten years has been formed on society and the interventions have been almost traditioned as the sword of Demokles. There were some common expressions on all declarations of the interferences. These were; protecting the integrity of the country and the secular republic, preventing the fratricidal quarrel, supplying the national unity and solidarity, establishing again the state's destroyed authority, protecting and sustaining the revolutions of Atatürk, putting in order the democracy which has been gone off the rails and rescuing the country from the economic crisis. The soldier, has pretended that the civil politicians have become unable to administer the state and that's why the soldier has captured the management. The army that has been the most closer to the West, the most reliable and the most organized association of Turkish society has filled the space that has been created by the civil actors. As conclusion, arrangements about the regime of the state, the political system and the society have been made. But, the political system have impaired during this period and the democracy has been unable to inveterate.

Key Words: Army, Military Intervention, Actor, Modernization, Republic

TÜRKİYE’DE SİYASAL BİR AKTÖR OLARAK ORDU

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU – SİYASET İLİŞKİSİ

I. Askerlik ve Ordu Kavramı.....	2
II. Modern Devlette Ordu.....	4
A. Baskı Grubu Olarak Ordu	4
B. Demokratik Rejimlerde Ordu	6
C. Az Gelişmiş Ülkelerde Ordu ve İşlevi.....	9
1. Ordu – Siyaset İlişkisini Açıklayan Yaklaşımlar	9
a. Hakemlik İşlevi.....	11
b. Bekçilik İşlevi.....	12
c. Yöneticilik İşlevi.....	13
2. Modernleşme ve Az Gelişmişlik	13
a. Modernleşme.....	14
b. Az Gelişmişlik	18
III. Ordunun Siyasal Hayatta Aktif Olarak Rol Alması.....	23
A. Askeri Darbeler	23
1. Askeri Darbe Kavramı.....	23
2. Nedenleri	25

a. Siyasal Kültür.....	26
b. Sosyo-Ekonomik Yapı, Siyasal Yönetimin Başarısızlığı ve Oluşan Meşruluk Sorunu	27
c. Ordunun Yapısal Özellikleri	29
d. Modernleşme	30
B. Askeri Rejimler.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ORDUNUN DEVLET YÖNETİMİNDEKİ YERİ VE ÖRGÜT YAPISI

I. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Yasal Konumu, Görevi ve Kurumsal Özellikleri	33
A. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu	33
B. Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı.....	35
C. Milli Güvenlik Kurulu (MGK).....	43
D. Askeri Yargı ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM).....	50
E. Yüksek Askeri Şûra (YAŞ)	51
F. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)	52
II. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin İşlevsel Özellikleri	52
A. Disiplin	53
B. Hiyerarşi	53
C. Profesyonelleşme.....	54
D. Moral Değerler	55
E. Toplumsal Köken.....	55
F. Askeri Mantık ve Siyasete Bakış Açısı.....	56
G. Tarihsel Misyon	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ORDUNUN ROLÜ VE ASKERİ DARBELER

I. Tek Partiden Çok Partili Demokrasiye Geçiş Süreci.....	60
A. İç Nedenler	60
B. Dış Nedenler	61
II. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	62
A. 27 Mayıs'ın Nedenleri	63
B. 27 Mayıs'ın Sonuçları	68
III. 12 Mart 1971 Muhtırası	75
A. 12 Mart'ın Nedenleri	75
B. 12 Mart'ın Sonuçları.....	76
IV. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi.....	78
A. 12 Eylül'ün Nedenleri	78
B. 12 Eylül'ün Sonuçları	82
V. 28 Şubat 1997 MGK Bildirisi: Post-Modern Darbe.....	92
A. 28 Şubat'ın Nedenleri.....	93
B. 28 Şubat'ın Sonuçları	100
SONUÇ	105
KAYNAKLAR	112

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AM	Anayasa Mahkemesi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
ÇEK	Çocuk Esirgeme Kurumu
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DM	Danışma Meclisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
Haz.	Hazırlayan
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İHK	İç Hizmet Kanunu
İT	İttihat ve Terakki
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KKK	Kara Kuvvetleri Komutanlığı

m.	Madde
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milliyetçi Cephe
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
M.Ö.	Milattan Önce
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
RG	Resmi Gazete
RP	Refah Partisi
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
s.	Sayfa No
SP	Saadet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TCK	Türk Ceza Kanunu
THK	Türk Hava Kurumu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
v.b.	Ve Benzeri
Y.a.g.e.	Yukarıda Adı Geçen Eser
Y.a.g.m.	Yukarıda Adı Geçen Makale
YAŞ	Yüksek Askeri Şûra
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türk siyasal yaşamında, köklü gelenekleri ve uzun bir tarihsel geçmişi olan ordunun çok önemli bir yeri ve normal-üstü ağırlığı vardır. Askerlik, Türkler için her zaman kutsal bir hizmet olmuştur. Tarih boyunca, Türkler’de savunma işleviyle ön plana çıkan ordu; İslâmiyet’in kabul edilmesinden sonra özellikle Osmanlı Devleti’nde, siyasal boyutuyla ön plana çıkmış, devletin gerileme dönemlerinde ve sonradan Türkiye Cumhuriyeti döneminde, modernleşme hareketlerinin itici motor gücü olarak, hem siyasal hem de toplumsal görevler yüklenmiştir.

Türk ordusunun bu tarihsel mirasının, bazı öğeleri vardır. Bunlar; M.Ö. 209’a dek uzanan en eski devlet kurumu olması, Osmanlı İmparatorluğu’nun yükseliş döneminden itibaren neredeyse devletle özdeşleşmesi, imparatorluğun gerileme döneminde Batılı anlamda modernleşme hareketlerini sahiplenmesi ve son olarak cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yeni rejim içinde önemli bir kurum haline gelmesidir.

Türkiye’de, çok partili döneme geçilmesinden sonra her on yılda bir neden askeri darbeler yaşanmıştır? Darbeler, Türkiye’ye ne getirmiştir ve Türkiye’den ne götürmüştür? Bu soruların cevapları, çalışmamızın temel konularını oluşturacaktır. Sivil kesimin, özellikle siyasetin temel aktörlerinin siyasal yaşamda bıraktıkları boşluğu; toplumun en örgütlü, en çok güven duyulan ve Batı’ya en açık kurumu olan, ordu doldurmuştur. Kendi başına ülkeyi yönetemeyenler, ordunun yönetimi devralmasına engel olamamıştır. Araştırma, askeri otorite-sivil otorite ilişkilerine bu bağlamda değinecek olup, sivillerin bıraktığı boşluğun ordu tarafından doldurulduğu gerçeği üzerinde odaklanacaktır. Çalışmamız; konuya bu çerçevede yaklaşacak, Türkiye’de ordunun nasıl siyasal bir aktör haline nasıl geldiğine cevap arayacaktır.

Bu bağlamda ilk bölümde; askerlik ve ordu kavramları, dünyadaki tarihsel gelişimleri ile birlikte ele alınacaktır. Bu bölümde, orduların modern devletlerdeki konumları, baskı grubu olmaları, az gelişmişlik ve modernleşme olguları ile az

gelişmiş ülkelerde ordunun işlevleri incelenecektir. Buradan, ordu-siyaset ilişkisi kurulmaya çalışılacak, ardından askeri darbeler ve askeri rejimler ile bunların nedenleri ve sonuçlarına geçilecektir.

İkinci bölümde; Türkiye’de ordunun devlet yapısı içindeki konumu, görevi ve yapısal özellikleri sorgulanacaktır. Türkiye Cumhuriyeti ordusunun hukuki alt yapısını oluşturan yasal düzenlemeler, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kurumsal ve işlevsel özellikleri değerlendirilecektir.

Son bölümde ise; Türk siyasal hayatında, 1960 yılı ile birlikte ağırlığını iyice hissettirecek olan Türk ordusunun gerçekleştirdiği; 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat askeri darbeleri nedenleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirilecektir. Darbelerin gerekçeleri, bildirileri, anayasaları ve öngörülen toplumsal düzenleri araştırılacaktır.

Sonuç olarak; Türk ordusunun Türk toplumu için ne anlam ifade ettiği, darbelerin Türkiye’ye ne kazandırıp ne kaybettiği değerlendirilecek ve dört darbenin karşılaştırmalı bir analizi yapılarak, araştırma sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU – SİYASET İLİŞKİSİ

Siyaset Bilimi, temelinde çatışma ve uzlaşmanın yattığı; en basit anlamıyla, yöneten-yönetilen ayrımını ifade eden bir disiplindir. Modern siyaset biliminin temel konusu haline gelen iktidar kavramı, bu ayrımın odak noktasını oluşturmakta olup; yönetilenlerin, yönetenlere itaat ve rıza göstermeleri olarak tanımlanır.

Askerlik ve ordu; eski çağlardan bu yana, siyasal topluluklarda yöneten-yönetilen ayrımının şekillenmesi ve bu toplulukların devlet haline dönüşmesi esnasında, yönetici sınıfların gerektiğinde sahip olduğu silah tekeli ile maddi kuvvet kullanabilen zorlayıcı güçleri olarak ortaya çıkmıştır. Askeri sınıfların devlet yönetim mekanizmasındaki görev dağılımları ise, ordu-siyaset ilişkisinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu noktada, Cromwell'in ünlü deyişinden söz edilebilir; *“On yurttaştan dokuzu benden nefret mi ediyor? Eğer onuncusu silahlıysa, bunun bir önemi yok...”*⁽¹⁾ Buradan hareketle; ilk çağlardan günümüze, siyaset kurumu ile ordu arasında doğrudan ya da dolaylı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

Savaş ve barış, ticaretle birlikte ilk insanın ortaya çıkışından modern insana kadar tüm uygarlık tarihi boyunca süregelen, toplumları ve devletleri biçimlendirmiş olan olgulardır. Dünya siyasi tarihi, adeta bu kavramların etrafında şekillenmiştir.

Malthus; dünyada, nüfusun geometrik; gıdanın ise, aritmetik olarak arttığını ve bunun doğal kaynaklar, enerji kaynakları ve hayat sahası artışı ile doğru orantılı olmadığını kuramında savunurken; belki de savaşların çıkış sebeplerini ortaya koymaktadır.⁽²⁾ Savaşların nedeni, insan ilişkilerinde değil eşya ilişkilerinde ortaya konulmaktadır. Savaşların kaynağı, aslında egemenlik tutkusudur.

---

¹ Ahmet Taner Kışlalı; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 223.

² Maurice Duverger; **Politikaya Giriş**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, Faydalı Kitaplar Dizisi:37, Yayın No:1586, İstanbul, 1971, s. 51.

Clausewitz; “Savaş, politikanın diğer araçlarla -zor kullanarak- devamından başka bir şey değildir.” derken, savaşı belirli bir siyasal amacı gerçekleştirmek için başvurulan bir araç olarak nitelemektedir. Ona göre; savaşın temelinde daima siyasal koşullar bulunur. Bu yüzden de savaş, siyasal bir harekettir.⁽³⁾ Bu ilişkiyi tersinden ele alacak olursak, siyaset de savaşın başka vasıtalarla devamından başka bir şey değildir. Buradan da hareketle; siyaset ile savaş arasında ve dolayısıyla, savaşları icra eden kurum olan ordu arasında bir ilişkinin var olduğu sonucuna varılabilir.

Ordu ile siyaset arasında nasıl bir ilişki vardır? Ordu, niçin siyasal yaşama müdahale eder? Kışlalı, bu sorulara; “Ordu, tüm diğer sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş olduğuna ve modern silahlara sahip bulunduğuna göre; askerlerin niçin bazen siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine, niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak daha doğru olmaz mı?” şeklinde bir başka soruyla yanıt vermektedir.⁽⁴⁾

I. Askerlik ve Ordu Kavramı

Uygarlık tarihinde; askeri bir sınıf ilk kez, M.Ö. 3000’lerde Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır.⁽⁵⁾ Mezopotamya kent-devletlerinin verimli topraklarını yağmalamak isteyen barbar ve göçebe kavimlerin saldırılarına karşı savunma gereği, merkezi otoritenin emrinde düzenli ve sürekli askeri birliklerin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

Gılgamış Destanı’nda savaşın ilk kez Sümerler’de görüldüğünün kanıtları bulunmaktadır. M.Ö. 8. yüzyılda bu sınıfsal yapıyı geliştirerek tarihin ilk düzenli ordusunu oluşturan ve muvazzaf askerlik sistemini kurarak askeri bürokrasinin temellerini atan toplum, Asurlular’dır. Asurlular; o dönemde, askerlerine düzenli olarak devlet hazinesinden maaş ödemiş, askerlerin barınması için kışlalar yaptırmış,

---

³ Carl von Clausewitz; **Savaş Üzerine**, (Çev. Şiar Yalçın), 2. Baskı, Spartaküs Yayınları, Teori Dizisi:4, İstanbul, 1997, s. 53-54.

⁴ Ahmet Taner Kışlalı; **Siyaset Bilimi**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 278.

⁵ Oral Sander; **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Tarih Dizisi:5/2, Ankara, 1994, s. 23.

savaş araç-gereçlerinin merkezi bir noktada imal edilmesini ve depolarda saklanmasını sağlamışlardır.⁽⁶⁾

Tarihin ilk emperyal başat gücü olan Romalılar ise; Asurlular'ın kurmuş olduğu sistemi, daha da geliştirerek ilk profesyonel ordular olan lejyonları oluşturmuş, askere alma işlemlerini yasal ve bürokratik bir sisteme bağlayarak günümüz modern ordularının temellerini atmışlardır. Böylece; Roma'da askerlik, tarihte ilk kez bir meslek haline getirilerek muvazzaf subaylar arasında; diğer insanlardan farklı ve ayrıcalıklı bir yaşam sürmenin getirmiş olduğu gurur, terfi etme umudu, rahat ve onurlu bir emeklilik beklentisi gibi mesleki değerler oluşmuş ve bir askerlik kültürü yaratılmıştır. Bunun yanında Roma'da, siyasal bir makama gelmek isteyen her adaya askerlik hizmetini tamamlama koşulu da getirilmiştir.⁽⁷⁾

Türkler, M.Ö. 209'da Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete döneminde; orduların onlu, yüzlü, binli birlikler halinde örgütlenmelerini gerçekleştirmiş ve bir anlamda günümüz ordularına model teşkil etmişlerdir. Araplar ise, İslâmiyet'in getirmiş olduğu cihat anlayışı ile din uğrunda savaşarak, savaşlara ilk kez ideoloji ögesini katan toplum olmuşlardır.

Son olarak, Fransızlar'a değinmek gerekir. Fransızlar, 1789'daki Büyük Devrim'den sonra Napolyon'la birlikte; ulus-devletin eşit bireylerinden oluşan modern, düzenli ve çevik yurttaş-ordularını kurup, askerliği her erkek için zorunlu bir vatandaşlık görevi haline getirmiş ve ulusal seferberlik mekanizmalarını oluşturmuşlardır.⁽⁸⁾

Eski çağlardan bu yana tarihin her döneminde, toplumların temel kaygılarından biri; ülkelerini dış tehlike, tehdit ve saldırılara karşı korumak olmuştur. Hiçbir devlet; kendi egemenliği altındaki topraklarda, başka bir devletin ya da topluluğun egemen olmasıyla, kendi bağımsızlığının ortadan kalkmasına izin

---

⁶ Y.a.g.e., s. 295.

⁷ John Keegan; **Savaş Sanatı Tarihi**, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 212-260-404-405-406-408-409.

⁸ Sander; A.g.e., s. 118-121-123-124.

vermez. Çünkü; dış egemenlik denilen bağımsızlığın ortadan kalkması, devletin devlet olma özelliğini de ortadan kaldıracaktır. Ülkenin bağımsızlığının korunması, kısaca ‘Milli Savunma’ olarak adlandırabileceğimiz devlet fonksiyonu ve bu fonksiyonun örgütlendirildiği kurum olan ve konuşma dilinde ‘Ordu’ olarak adlandırılan ‘Silahlı Kuvvetler’ aracılığıyla yerine getirilmektedir.⁽⁹⁾

Ordu, sözlük anlamıyla; bir devletin ya da topluluğun askeri olanaklarının, silahlı kuvvetlerinin bütünüdür.⁽¹⁰⁾ Ordu, devletin ya da topluluğun devamlılığını daimi kılabilmek için savunma ve saldırı harekâtları düzenlemek üzere donatılmış ve silahlandırılmış, askerlikçe eğitilmiş insanlardan meydana gelen ve disiplinin temel olduğu hiyerarşik topluluktur.

Silahlı kuvvetler ise; bir devletin bağımsızlığını, ulusal sınırlarının bütünlüğünü, devletin varlığı ve anayasal düzenini her türlü iç ve dış tehdit ve saldırılara karşı korumak üzere kurulmuş, her an hazır durumda bulunması gereken düzenli ve devamlı devlet gücüdür. Silahlı kuvvetler, barışta ve savaşta; gücü, varlığı ve ağırlığıyla iç ve dış politikaya sağlam bir dayanak teşkil eder, caydırıcılık ve etkinlik sağlayarak haklılık kazandırır.⁽¹¹⁾

II. Modern Devlette Ordu

A. Baskı Grubu Olarak Ordu

Günümüzde siyasal partiler, siyasal yaşamın vazgeçilmez olan başat aktörleridir. Ancak partiler, özellikle siyasal kararların alınması sürecinde yalnız değildirler. Onları etkileyen, hatta baskı altına alan bazı grup ve örgütlenmeler de bulunmaktadır.

---

⁹ Mustafa Erdoğan; “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:45, Sayı:1-4, Ankara, Ocak-Aralık 1990, s. 309.

¹⁰ **Türkçe Sözlük**, Cilt:1, 7. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yayın No:505, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 903.

¹¹ Suat İlhan; **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 8.

Baskı grubu; siyasal kararların alınması sürecinde, siyasetin temel aktörleri olan siyasal iktidar ve siyasal partilerden başka, ortak bir amaç uğrunda bir araya gelmiş olan ve siyasal otoriteleri etkilemeye çalışan insan toplulukları olarak tanımlanabilir.

Akçalı; baskı gruplarını, toplumun yönetimi konusunda siyasal iktidarı bizzat elde etmek yerine; siyasal iktidar, siyasal partiler ve kamuoyu üzerinde dolaylı veya dolaysız, gizli ya da açık baskı kurabilen, resmi veya gayri resmi örgütlenmiş siyasal kuvvet olarak tanımlamaktadır.⁽¹²⁾

Ancak; baskı grupları, siyasal iktidarı ele geçirme amacı gütmeyen ve bu özellikleriyle de siyasal iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan siyasal partilerden ayrılırlar. Baskı gruplarının amacı; iktidarı kullanmak değil, siyasal iktidarların alacakları kararları, kendi görüş ve istekleri doğrultusunda etkilemektir.

Ordu; merkezi ve disiplinli yapılanması, devlet yapısı içerisinde silah tekeline sahip olması ve kendi alanında tek otorite ve yetkili olmasının getirdiği maddi güç; ülkenin savunulması ve ulusal prestijin korunmasının getirdiği manevi güç vasıtasıyla toplumda caydırıcı ve itibarlı bir konum elde etmektedir. Bu konumuyla, demokratik rejimlerde kararların alınması sürecinde; özellikle savunma ve güvenlik ile ilgili uzmanlık gerektiren konularda, sivil yöneticileri maddi kuvvet kullanmadan, moral değerleri ile kendi görüşleri doğrultusunda etkileyebilmekte ve kararların kendi görüşleri doğrultusunda alınmasını sağlamaktadır. Aslında; ordu, milli savunma konularında, sivil yönetimin bir danışma organı olarak işlev görmektedir. Bu niteliğiyle, bir baskı grubu olarak düşünülebilir.

Kapani, orduyu kamusal bir baskı grubu olarak kabul etmektedir. Ordu, özel amaçlar güden bir çıkar grubu değildir. Özel amaçlarla hareket etmez ve belirli bir kamu hizmetinin görülmesine öncelik verilmesi, amacını güder. Bu amaçla, siyasal

---

¹² Nazif Akçalı; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Yayın No:1, İzmir, 1991, s. 124.

karar organları üzerinde baskı grubu işlevi görür.⁽¹³⁾ Ancak; siyasal yaşamı etkileyen baskı grupları içerisinde, belki de en güçlü olanıdır.

Ancak; siyasal kararların alınması sürecinde etkileme, kararların bizzat alınması şekline dönüşmüş ise; artık, o rejimin demokratikliğinden söz etmek imkanı kalmamıştır. Çünkü; askeri bir müdahale söz konusudur ve bu durum, siyaset bilimi literatüründe askeri darbe olarak adlandırılır. Ordu; silah gücüyle baskı ve zor kullanıp, siyasal iktidarı ele geçirmiş ve devlet yönetimine el koymuştur. Kurulan yeni rejim ise, militarist bir rejim haline gelmiştir. Ordu da siyasal iktidarı ele geçirme amacı gütmekten dolayı baskı grubu özelliğini kaybederek, Silahlı Kuvvetler ya da Asker Partisi tanımlamasıyla, adeta siyasal bir parti haline dönüşmüştür.

Ordunun; her siyasal sistemde, önemi koşullara göre artan ya da azalan belirli bir ağırlığı ve rolü vardır. Bu ağırlık ve rol, ülkelerin siyasal rejimi ve sosyo-ekonomik yapılarına göre değişiklikler gösterir. Ancak; yine de ordu her ülkede, kendine özgü bir baskı grubu olarak, siyasal yaşamda yerini alır.⁽¹⁴⁾

B. Demokratik Rejimlerde Ordu

Demokratik rejimlerin en temel özelliklerinden birisi; rejimin sivil olması, askeri otoritenin sivil yönetime bağlı olup, onun denetimine tabi olması ve siyaset dışı kalmasıdır. Sivil otorite; milli savunma ile ilgili temel politika, ilke ve stratejileri belirler ve bu doğrultuda ilgili siyasal kararları alır. Askeri otorite ise, belirlenen politikaları ve alınan kararları uygulamakla yükümlüdür. Silahlı kuvvetlerin komutanlığını yapan Genelkurmay Başkanlığı, sivil yönetim içerisinde doğrudan Savunma Bakanlığına bağlıdır.

İnsan hakları mücadelesinin ilk evrensel belgesi olan 1776 Virginia Haklar Bildirisi'nin 13. maddesine göre; *“Hür bir devlet düzeninde; savunma görevinin yerine getirilmesi için, halktan derlenmiş bir askeri gücün varlığı gerekli*

---

¹³ Münci Kapani; **Politika Bilimine Giriş**, 6. Baskı, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:46/2, Ankara, 1992, s. 202.

¹⁴ Kışlalı; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, s. 256.

görülmektedir. Fakat; bu gücün her durumda, sivil iktidara bağlı ve onun yönetiminde bulunması lüzumu vardır.”⁽¹⁵⁾ Askeri gücün sivil denetimi teorisi, liberal düşünceye paralel olarak geliştirilmiş bir prensiptir. Zamanla, sivil denetim yerleşmiş ve siyasal alandaki askeri etki azalmaya başlamıştır.⁽¹⁶⁾

Günümüz demokratik rejimlerinde, sivil otorite-askeri otorite ilişkilerinin kapsamı incelendiğinde; her iki kurumun kendi faaliyet ve görev alanlarında özerk oldukları, fakat; sonuçta askeri otoritenin, sivil otoritenin emrinde olduğu görülecektir. Olağan bir siyasal süreç sonunda kurulan hükümetlerin eylemleri, ordunun zorlamaları ya da siyasete müdahale tehditleriyle yönlendirilmez. Hükümetler, karar alıp uygularken ordunun siyasal eğilimleri ve taleplerini göz ardı etmezler; fakat, eylemlerinin ordu tarafından veto edilmesini de beklemezler.⁽¹⁷⁾ Siyasal iktidar ile askeri otoritenin faaliyet alanları, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Genel anlamda; askeri otorite, sivil otoritenin faaliyet alanına müdahale edemediği gibi; sivil otorite de, özellikle dış güvenlik gibi askeri otoritenin uzmanlık gerektiren alanlarında, makro politikaları belirleyip son sözü söylemekle birlikte, müdahale etmez.

Sivil otorite, askerler üzerinde denetim yetkisini elinde bulundurur; fakat, bunu resmi kurallar çerçevesinde yürütür. Askeri otorite ise, başlıca görevinin ülkenin ulusal sınırlarının güvenliğini sağlamak olduğunu bilir ve sivil otoriteye bağlılığı bir yükümlülük olarak kabul eder.⁽¹⁸⁾

Batı ülkeleri incelenecek olursa; yukarıda sözü edilen ilkelerin, bu ülkelerin anayasalarında da yer aldığı görülecektir. 1787 tarihli ABD Anayasası'nın 2. maddesine göre; “*Başkan, Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetlerinin başkomutanıdır.*” 1947 tarihli İtalya Cumhuriyeti Anayasası'nın 87. maddesinin 9. fıkrasına göre;

---

¹⁵ İlhan F. Akın; **Kamu Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No:1983, İstanbul, 1974, s. 290.

¹⁶ Erdoğan; A.g.m., s. 317.

¹⁷ İter Turan; “Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Der Yayınları, Yayın No:157, İstanbul, 1995, s. 299.

¹⁸ Nurşen Mazıcı; **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul, 1989, s. 42.

“Silahlı Kuvvetler, Cumhurbaşkanının emri altındadır.” Yine, 1949 tarihli Federal Almanya Temel Kanunu’nun 65. ve 115. maddelerine göre; “Silahlı Kuvvetler barışta, Federal Savunma Bakanının; savaş halinde ise, Başbakanın emir ve komutasındadır.” 1958 tarihli Fransa Beşinci Cumhuriyet Anayasası ise; silahlı kuvvetlerin, hükümetin emri altında olduğunu (m.20/2) ve Cumhurbaşkanının silahlı kuvvetlerin başkomutanı olduğunu öngörmüştür. (m.15)⁽¹⁹⁾

Demokratik rejimlerde; silahlı kuvvetlerin siyasal iktidarla olan ilişkilerini belirleyen başlıca unsur, sivil denetim ve ordunun profesyonelleşme düzeyidir. Huntington’a göre; bu rejimlerde ordunun siyasal iktidara bağlılığını sağlayan en önemli unsur, sivil denetimdir. Sivil denetimin başarıya ulaşması, ordunun siyasal gücünün zayıflaması demektir.

Sivil denetim, öznel ve nesnel olmak üzere iki türdür. Öznel sivil denetimden kastedilen, sivil kurumların çok güçlü olması ve bu güç ile silahlı kuvvetlerin sivil kurumlarca denetlenmesidir. Nesnel denetim ise; silahlı kuvvetlerin kendi iç işleyişinde özerk olması, bu özelliği nedeniyle salt kendi alanıyla ilgilenmesi ve siyasal açıdan tarafsız kalmasıdır.⁽²⁰⁾

Demokrasilerde, rejimin sivil olması ve ordunun siyaset dışı kalarak siyasal iktidara bağlı bulunması esastır. Gelişmiş Batı ülkelerinde bu prensip, temel alınır. Az gelişmiş ülkelerde ise; ordular, toplumlarının modernleştirilmesi işlevini üstlenmişlerdir. Bu noktada; askeri otoritenin, devlet yönetim yapısı içindeki konumu ve işlevi, ön plana çıkmaktadır.

---

¹⁹ Erdoğan; A.g.m., s. 318.

²⁰ Samuel P. Huntington; **The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Vintage Books, New York, 1964, s. 164.

C. Az Gelişmiş Ülkelerde Ordu ve İşlevi

1. Ordu – Siyaset İlişisini Açıklayan Yaklaşımlar

Orduların siyasal yaşamdaki ağırlıkları ve rolleri ile ilgili olarak, pek çok siyaset bilimci tarafından çeşitli yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bu yaklaşımlar, genellikle; az gelişmiş ülkelerin siyasal koşullarında, modernleşme çabalarıyla paralel olarak ele alınmıştır.

Huntington; askerlerin siyasete müdahale etmelerinin en önemli nedeninin, askeri olmaktan çok, siyasal olduğunu ve bu müdahalelerin askeri kurumların sosyal ve örgütsel yapılarından çok, toplumun siyasal ve kurumsal yapısını yansıttığını belirtmektedir. Çünkü; askeri müdahaleler, az gelişmiş ülkelerde sosyal güç ve kurumların siyasallaşması sonucu meydana gelmektedir. Bu tür toplumlarda siyaset; özerk, uyumlu ve esnek değildir. Tüm sosyal sınıf ve güçler fonksiyonel olarak henüz ayrışmamıştır ve hepsi doğrudan siyasal sürece katılmaktadır. Bu ülkelerde, ordu da dahil olmak üzere, toplumun tamamı siyasallaşmıştır. Bürokrasi, üniversite, basın, sendikalar ve dinsel sınıflar da siyasal nitelik taşımaktadır.⁽²¹⁾

Huntington, ordunun siyasal sisteme müdahalesi ile toplumsal gelişmişlik seviyesi arasında bir bağlantı kurmaktadır. Buna göre; toplumsal gelişmişlik seviyesi düşük olan ülkelerde, ordunun siyasal sisteme müdahalesi olağan karşılanmakta; toplumsal yapıları gelişmiş olan ülkelerde ise, bu müdahalenin gerçekleşmesi güçleşmektedir. Huntington'a göre askeri müdahaleler; toplumdaki siyasal kurumların güçsüz olması, toplum içinde sosyal sınıf, bölgesel veya etnik gruplar arasındaki şiddetli çatışmaların askeri müdahaleyi teşvik etmesi ve anayasal uzlaşmanın sağlanamaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.⁽²²⁾

---

²¹ Samuel P. Huntington; **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven, 1969, s. 194.

²² Huntington; **The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, s. 46.

Yine Huntington; geleneksel siyasal kurumların yıkılıp, yerine henüz modern siyasal kurumların tam anlamıyla kurulamadığı modernleşmekte olan ülkelerde, ordunun siyasal sisteme müdahalelerinin adeta döngüsel bir niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir.⁽²³⁾

Perlmutter de, modernleşmekte olan ülkeleri ele almaktadır. Ona göre; merkez ve çevre arasındaki kopukluk, siyasal kurumsallaşma düzeyinin düşüklüğü, zayıf ve etkisiz siyasal partilerin varlığı ve son olarak sivil yöneticilerin orduya sık sık müdahale ederek siyasal kriz dönemlerinde ordudan yardım istemeleri, askeri müdahalelerin gerçekleşme sebepleridir. Perlmutter; modernleşme hareketinin merkezin otoritesi etrafında şekillendiğini, modernleşmeci ve ulusçu liderler ile çevre arasında bir çatışma yaşandığını ve merkezin bu çatışmayı pek önemsemediğini, ancak; sonuçta, ihmal edilen çevrenin tepki gösterdiğini belirtmektedir.⁽²⁴⁾

Finer ise; askeri müdahalelerin asıl nedenini, askeri bürokrasinin içinde aramaktadır. Ona göre; bir ülkedeki ordu mensupları, kendilerini devletin asıl sahipleri ve temsilcileri şeklinde görmektedir. Askeri bürokrasinin bir ülkedeki ve toplumdaki temel işlevi, mevcut ekonomik düzeni ve bu düzene ait bölüşüm sistemini korumaktır. Bu bölüşüm sisteminin bozulması, ordunun siyasal sisteme müdahale nedenidir.

Finer, silahlı kuvvetlerin sivil örgütlere nazaran üç önemli siyasal avantajının bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar; örgütlenmede üstünlük, oldukça duygusallaştırılmış sembolik bir statü ve silah tekelidir. Günümüzün modern orduları, tüm toplumsal örgütlenmelerden daha güçlü bir yapıya sahiptir. Bunun da

---

²³ Samuel P. Huntington; "Civil - Military Relations", **International Encyclopedia of The Social Sciences**, The Free Press, New York, 1972, s. 493.

²⁴ Amos Perlmutter; "The Praetorian State and The Praetorian Army: Toward A Taxonomy of Civilian-Military Relations in Developing Countries", **Comparative Politics**, Vol.I, New Haven, 1969, s. 388.

nedeni, ordunun katı hiyerarşik yapısı ve sıkı disiplin kuralları ile içsel birliğini sağlamış olmasıdır.⁽²⁵⁾

Duverger; ülkenin gelişme düzeyi yükseldikçe, ordunun ülke yönetimine el koyma olasılığının azaldığını; ancak, el koyduğunda da bunun tutucu olma olasılığının arttığını; geri kalmış ülkelerde ise, askerlerin ülke yönetimine karışmaları olasılığının yükseldiğini; ancak, bu karışmanın da ilerici nitelikte olma olasılığının yüksek olduğunu ileri sürmektedir.

Orta gelişme düzeyindeki ülkelerde ise, askeri darbelerin gerçekleşme olasılığının yüksek olduğu söylenebilir. Bu ülkelerdeki darbelerin, ilerici ya da gerici olması için eşit şans bulunmaktadır. Arjantin, Brezilya ve tarihinden gelen bazı özel ve farklı koşulları ile Türkiye bu gruba girmektedir.⁽²⁶⁾ Aslında; Avrupa ülkelerinden olan ancak, gelişmelerini AB üyesi olmadan önce tam anlamıyla tamamlayamayan İspanya, Portekiz ve Yunanistan da bu gruba dahil edilebilir.

Bu noktada, Nordlinger'in modeline değinmek gerekir. Nordlinger, modelinde; demokratikleşme süreci yaşayan ve otoriter eğilimlerin ağır bastığı rejimlerde, orduların askeri müdahaleler sonucunda, siyasal sistemde hakemlik, bekçilik ve yöneticilik olmak üzere üç temel işlev üstlendiğini belirtmektedir.⁽²⁷⁾

a. Hakemlik İşlevi

Ordu, siyasal kararların alınmasında son sözü söyleyen konumunda olmayıp, siyasal sistemin işleyişinde perde arkasında kalan gizli güçtür. Bu nedenle; alınan kararlarda, doğrudan söz sahibi değildir. Ancak; pasif bir rol üstlenmesine rağmen, veto yetkisini elinde bulundurur. Böylece; siyasal sisteme doğrudan müdahale etmeden, sistemi etkileme avantajına sahip olur. Ordu, öngördüğü amaçları

---

²⁵ Samuel E. Finer; **The Man on Horseback: The Role of Military in Politics**, Penguin Books, England, 1975, s. 5-6-29.

²⁶ Maurice Duverger; **Diktatörlük Üstüne**, (Çev. Bülent Tanör), Dönüm Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 123

²⁷ Eric A. Nordlinger; **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., New York, 1977, s. 22-23-25.

gerçekleştirmek ve kurumsal nitelikteki çıkarlarını korumak amacıyla işbaşındaki yönetimlerin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalarını veto yoluyla etkilemeye çalışır. Böylece; siyasal iktidarı dolaylı ve yumuşak bir biçimde kontrol eden ordu, onaylamadığı yönetimleri azil darbesiyle işbaşından uzaklaştırır. Kendi görüşü doğrultusundaki yönetimlerin iktidara gelmesinde rol oynayıp, bu hükümetlerin istikrarını sürdürme amacı güder. Ayrıca; ülke içinde birbirleriyle mücadele eden çeşitli toplumsal gruplar arasındaki güç dengesini, siyasal ve anayasal düzeni koruyup, güçlendirme diğer amacıdır. Türkiye’de, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 28 Şubat 1997 tarihindeki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan kararlar, bu modele örnek olarak verilebilir.

b. Bekçilik İşlevi

Ordu, sivil yönetimi bir darbeyle işbaşından uzaklaştırdıktan sonra siyasal iktidarın kontrolünü eline alır ve ortalama olarak 2-4 yıl yönetimde kalır. Bu yolla; bir yandan siyasal sisteme doğrudan müdahale edilirken, diğer yandan da müdahalenin kısa süreli olup, sistemi düzenleyici olması sağlanmaktadır. Ordu, iktidarda kaldığı süre içerisinde, öncelikli olarak; ülkede yaşanan bunalımın sorumlusu olarak gördüğü politikacıları görevden uzaklaştırıp, siyasal yaşamdan tecrit edilmelerini sağlar ve bozulan bürokratik mekanizmayı yeniden düzenlemeye girişir. Ordunun bu işlevi, kendisine bürokratik iktidarın restorasyonu misyonunu da yüklemiştir.⁽²⁸⁾ Bu modelde ordu, siyasal iktidarın kontrolünü bir süre için eline alır, kendisi için gerekli olan siyasal, ekonomik ve sosyal düzenlemeleri yaptıktan sonra yönetimi tekrar sivillere devreder. Böylece; asli görevine dönerek kışlasına çekilir. Yapılan siyasal ve sosyal düzenlemeler, anayasal ve yasal nitelikli olup, rejimin hukuki mevzuatında kapsamlı değişiklikler yaratırken; ekonomik düzenlemeler ile kamu harcamalarındaki yüksek artışın engellenmesi, ödemeler dengesi açıklarının kapatılması yoluyla ekonomik büyüme ve canlanmanın sağlanması amaçlanmaktadır. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihlerindeki askeri darbeler, bu modele örnek olarak verilebilir.

---

²⁸ Sungur Savran; “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, XI. Tez Kitap Dizisi:6, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 156.

c. Yöneticilik İşlevi

Ordu; hakem veya bekçi konumunda olmayıp, uzun süreli hatta daimi olarak iktidarda kalmayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle ordu, siyasal rejimin işleyişine tümüyle hakim olup, ülkenin siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamında radikal düzenlemelere girişir. Temel haklar ve hürriyetlerde, geniş çaplı kısıtlamalara gidilirken; siyasal katılım, büyük ölçüde sınırlandırılır. Siyasal partiler, sendikalar ve çeşitli meslek kuruluşlarının siyasal faaliyetleri yasaklanır. Basın-yayın organlarında sansür uygulanır ve ancak, ordunun onayı doğrultusunda yayın yapılabilir. Latin Amerika tipi askeri rejimler, bu modele örnek olarak verilebilir.

2. Modernleşme ve Az Gelişmişlik

Sosyal bilimlerde çeşitli düşünürlerce, toplumları sınıflandıran ve toplumsal değişmeyi gösteren pek çok ayırım yapılmıştır. Buna göre genel olarak; toplumlar, Batı ile Doğu, modern ile geleneksel, gelişmiş ile az gelişmiş veya gelişmekte olan veya da geri kalmış toplumlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır.^(*) Bu ayrıma; İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, kapitalist Batı ile sosyalist Doğu bloklarının dışında kalan ve bağlantısızlık siyaseti izleyen Üçüncü Dünya kavramı da eklenmiştir.

Modern toplum; sosyal ve ekonomik anlamda, akıl ve bilimin esas alınarak rasyonelliğin sağlandığı, teknik gelişmeler, endüstrileşme, kentleşme ve liberalleşmenin getirmiş olduğu toplumsal refah koşullarının mevcut olduğu, toplum içinde açık yatay-dikey hareketlilikler ve güçlü toplumsal değişmelerin yaşandığı, farklılaşmadan doğan bir uzmanlaşma, işbölümü ve dayanışmanın hakim olduğu; siyasal ve hukuki anlamda ise, anayasal mücadelelerin getirmiş olduğu insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin temel alındığı, demokrasinin esaslarının işletildiği, toplumsal hayatın dinsel kurallar yerine laik yasalarla düzenlendiği plüralist ve katılımcı toplumdur. Az gelişmiş toplum ise; yukarıda sayılan tüm bu ilkelerin

---

* Modernleşme kavramı literatürde; çağdaşlaşma, uygarlaşma ve Batılılaşma kavramları ile aynı anlamları taşır. Çalışmamızda modernleşme, bu kavramların da yerine kullanılacaktır.

yerine, toplum yapısında geleneksel değerlerin hakim olduğu, üretimin tarımsal ağırlıklı olup, feodal düzen ve kırsal yaşamın terk edilemediği, toplum yaşantısını dinsel kuralların şekillendirdiği, ancak; modern toplumlardan geri kaldığının farkına varıp, bir ideal olarak belirlediği gelişmiş toplumların seviyesine ulaşabilme ülküsünü sağlayabilmek için kendisine modernleşmeyi yöntem edinen toplumdur.

Batı, modern toplumu yaratan ve günümüzde de onu temsil eden değerler sistemidir. Tunaya'nın deyimiyle; "*Batı, sadece yön bildiren coğrafi bir terim değildir. Belli devletlere mâl edilemeyecek olan evrensel bir uygarlık ve ekonomik sistemin adıdır.*"⁽²⁹⁾ Batı; demokrasi merkezli olarak ele alındığında, siyasal açıdan çoğulculuk, katılım ve seçime; hukuki açıdan anayasacılık ve insan haklarına; ekonomik açıdan da kapitalizme dayandırılmaktadır. "*Batı, demokrasinin tüm unsurlarını yapısında barındıran ve hümanizmi ön plana almış bir özgürlükler platformudur.*"⁽³⁰⁾ Batı ve dolayısıyla modernleşme, geleneksel tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçebilmek için hedeflenen bir uygarlık ve çağdaşlık sistemidir.

a. Modernleşme

Modern kelimesi, köken olarak Latince'de 'hemen şimdi' anlamına gelen 'Mado' ve türevi 'Modernus' sözcüklerinden gelmektedir. Her iki sözcük de, yaşadığımız zamana ait ya da uygun anlamlarına gelmektedir.

Modernleşme, bir aydınlanma projesi olarak ortaya çıkmış ve zaman içinde bazı değişimler göstererek günümüze kadar gelmiştir. Modernitenin çıkış noktası olarak, 'Aydınlanma Çağı' temel alınır. Buradan hareketle; aydınlanmacılık, rasyonalizm ve pozitivism anlayışıyla, 18. yüzyılda insan düşüncesini dinin dogmatik baskısından kurtararak özgürleştirme işlevi gören; bilime, ahlaka ve sanata ilişkin değerlerin ve temelde insan aklına güvenmenin, insanları o zamana değin

---

²⁹ Tarık Zafer Tunaya; **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, s. 663.

³⁰ Tülay Özüerman; **Türkiye'nin Demokratikleşme ve Batılılaşma Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 33-34.

görülenlerden daha özgür, daha eşitlikçi ve daha mutlu edeceğinden hareket eden, felsefik bir değerler sistemidir.⁽³¹⁾

Modernleşme kuramlarının özünde, toplumsal gelişme ve değişme olgusu yatar. Kuramcılar, modernleşmeyi toplumsal değişimin özel bir türü olarak ele alırlar. Burada gelişme ve değişme kavramlarından kastedilen; Kapitalist Batı toplumlarında ulaşılmış toplumsal ve siyasal gelişmeler düzeyine doğru, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda gerçekleşen bir farklılaşmadır. Coğrafi keşifler ile emperyal faaliyetlere girişen Batı, toplumsal değişimini; sömürgeciliğe yönelmesiyle elde ettiği sermaye birikimi, Rönesans ve Reform Hareketleri, Büyük Fransız Devrimi ve son olarak İngiliz Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan ve temel toplumsal kurumları haline gelen rasyonalizm ve pozitivistimin şekillendirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmeler, endüstrileşme, özgürlük, bireycilik, laiklik ve demokrasi ile ortaya koymuştur. Bu değişme ile geleneksel, kırsal ve yoksul tarım toplumundan; modern, kentsel ve varlıklı sanayi toplumuna doğru bir ilerleme sağlanmış ve böylece; geleneksel toplumların klan, kabile, aşiret v.b. feodal örgütlenmelerinden modern toplumun ulus-devletine geçiş yapılmıştır.

Kongar; modernleşmeyi, Batılı toplumsal bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavram olarak görmektedir. Böylece; modernleşme, az gelişmiş ülkelerin değişmesi olmaktadır. Kongar'a göre; modernleşmenin ölçütü, teknoloji ve onun toplumdaki belirtisi olan endüstrileşme düzeyidir. Modern toplum ise, günümüzün en ileri düzeyde endüstrileşmiş olan toplumlarıdır. Buna bağlı olarak; modernleşme, geçmişteki endüstrileşmemiş toplum tipinden, günümüzdeki ileri düzeyde endüstrileşmiş toplum tipine doğru bir değişmedir.⁽³²⁾

Apter ise, modernleşmeyi birbirleriyle ilişkili olgular olarak; gelişme, modernleşme ve sanayileşme olarak açıklar. Ona göre; gelişme, topluluk içindeki

---

³¹ İlhan Tekeli; **Modernite Aşılırken Siyaset**, İmge Yayınları, Ankara, 1996, s. 25-26.

³² Emre Kongar; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 7. Basım, Remzi Kitabevi, Yayın No:41, İstanbul, 1999, s. 227-228.

işlevsel rollerin bütünleşmesinin ve verimliliğinin bir sonucudur. Modernleşme, gelişmenin özel bir biçimidir. Son olarak sanayileşme ise, modernleşmenin özel bir boyutu olarak, insan ve hayvan gücünden makine gücüne geçiş ve toplum içinde stratejik ve işlevsel rollerin üretimle ilişkilendirilmesi sürecidir.⁽³³⁾ Buradan hareketle, modernleşme ve endüstrileşme ilişkisine değinmek gerekir. Batı, kapitalizmin getirdiği sermaye birikimini endüstrileşmeye kanalize etmiş ve toplumunu modernleştirmiştir.

Günümüzde; az gelişmiş ülkelerin önündeki en önemli açmaz, aslında buradan kaynaklanmaktadır. Bu toplumlarda, endüstrileşme süreci tamamlanamadığı için Batı'nın toplumsal kurumları, aydın ve entelektüel çevreler ile askeri-sivil bürokratik seçkinler vasıtasıyla taklit edilmeye yönelinmekte ve bu kurumlar, topluma yukarıdan aşağıya bir şekilde empoze edilip topluma benimsetilmeye çalışılmaktadır. Ancak; az gelişmiş toplumların doğal iç dinamikleriyle oluşmayan bu kurumlar, toplumda özümsememekte ve çoğu zaman otoriter yönetimlerin kurulmasına imkan sağlanmaktadır. Modernleşme hareketlerinin laboratuvarları sayılabilecek; Çarlık Rusyası'nda Çar Büyük Petro, 19. yüzyıl Japonyası'nda Meiji, Osmanlı Türkiye'sinde Sultan II. Mahmut ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemlerindeki yönetimlerin demokrat olduğunu söylemek kolay değildir.

Eisenstadt'a göre; modernleşme, tarihsel olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal sistemlerin, öncelikle Doğu Avrupa ülkelerine ve 19. ve 20. yüzyıllarda da Güney Amerika, Asya ve Afrika ülkelerine yayıldığı bir değişme süreci olarak tanımlanmaktadır. Eisenstadt, modernleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda sosyo-ekonomik değişmelere yol açtığını belirtmektedir. Buna göre; endüstrileşme ve ticaret hizmetlerinin, tarım ve maden çıkarmanın önüne geçmesi ile mal, işgücü ve para piyasalarının gelişmesi ekonomik modernleşmeyi; siyasal gücün kapsamının değişerek merkezi otoritenin elinde yoğunlaşması ve siyasal rejimin demokratik olarak halka dayanması siyasal modernleşmeyi; din, felsefe ve bilimin

---

³³ Suavi Aydın; **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Siyaset ve Sosyoloji Dizisi:71/12, Ankara, 1993, s. 24-25.

birbirinden ayrılarak okur-yazarlık ve laik eğitimin gelişmesi ise kültürel modernleşmeyi getirmektedir.⁽³⁴⁾

Lerner ise; modernleşmeyi toplumsal değişimin çağdaş biçimi olarak nitelemektedir.⁽³⁵⁾ Modernleşmenin temelinde, akılcı ve pozitivist bir ruhun benimsenmesinin yattığını belirtmektedir. Ona göre; modern toplum katılımcı, geleneksel toplum ise, katılımcı olmayan toplum olarak ifade edilmektedir. Katılım, modernliğin temel ayırt edici unsuru olmasının yanında, demokrasinin de vazgeçilmez ilkesi olmaktadır. Siyasal etkinliklerin, toplumun bütün katmanlarına nüfuz etmesi, siyasal katılım ile mümkün olmaktadır. Bunun yanında eğitim ve iletişim olgularına da vurgu yapılmaktadır. Okur-yazarlığın artması, kentleşmenin yayılmasında rol oynadığı gibi, kitle iletişim sistemini de geliştirecektir. Dolayısıyla; siyasal yaşama geniş bir katılım, sağlanacaktır. Lerner, kentleşme oranının %25'i geçtiği toplumlarda, modern üretim gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁽³⁶⁾

Rustow ile Ward, modern bir yönetim sisteminin ideal ve tipik karakteristiklerini ortaya koymuşlardır.⁽³⁷⁾ Bunlar:

- 1) Oldukça farklılaşmış ve işlevsel olarak özelleşmiş idari ve bürokratik bir örgütlenme sistemi (farklılaşma),
- 2) Bu idari yapı içinde yüksek bir bütünleşme derecesi (merkezileşme),
- 3) Siyasal karar alma sürecinde rasyonel ve seküler prosedürlerin geçerliliği (önderliğin seküler ve rasyonel oluşu),
- 4) Siyasal ve idari kararlarda geniş hacimlilik, kapsayıcılık ve yüksek bir etki gücü (siyasal etkinliklerin ülke boyutuna nüfuz etmesi),

---

³⁴ S. N. Eisenstadt; **Modernization: Protest and Change**, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1966, s. 1-3-5.

³⁵ Kongar; A.g.e., s. 229-230.

³⁶ Daniel Lerner; **The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East**, The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan, New York, 1964, s. 44-45-46-50-51-52-61.

³⁷ D. A. Rustow, R. E. Ward; **Political Modernization in Japan and Turkey**, N.J.:Princeton University Press, Princeton, 1970, s. 7.

5) Devletin tarihi, ulusal sınırları ve ulusal kültürü ile büyük ölçüde özdeşleşmiş bir halkın etkin duyarlılığı ile ulusal birliğin kurumlaşması (yurttaşlık, uluslaşma ve ulusal kimlik),

6) Karar verme sürecinde gerekliliği olmasa da, halkın siyasal sisteme katılımı ve siyasete popüler bir ilginin olması (siyasal katılım),

7) Siyasal rollerin atfedilmiş olmayıp kazanılmış olması,

8) Hukuki ve düzenleyici tekniklerin, seküler ve şahsi olmayan bir hukuk sistemine dayalı olmasıdır.

Son olarak Levy ise, her devirde her toplum için geçerli bir modernleşme reçetesinin bulunmadığını belirtirken; az gelişmiş toplumların, gelişmiş toplumları gözü kapalı bir şekilde taklit etmelerinin yanılığını ortaya koymaktadır. Yine; toplumların, Batılı ya da Batılı olmayan şeklinde genellenmelerini, diğer bir yanılı olarak ortaya koymaktadır. Çünkü; ona göre, toplumların iki genel kategoride değerlendirilecek ortak noktaları bulunmamaktadır.⁽³⁸⁾

b. Az Gelişmişlik

Bu kavram, çoğu zaman ‘gelişmekte olan’ ve ‘Üçüncü Dünya’ kavramları ile aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Geçmişte bir anlamı olan Üçüncü Dünya kavramı, Doğu blokunun çökmesinden sonra artık anlamını yitirmiştir. Bu nedenle; ‘az gelişmiş ülke’ kavramının kullanılması, daha anlamlı olacaktır. Çünkü; az gelişmiş toplumlarda da, mutlaka bir gelişme söz konusu olmaktadır. Ancak; bu toplumların gelişmeleri, gelişmiş toplumlara oranla daha yavaştır.

Az gelişmişlik kavramı tanımlanırken, bazı toplumların diğerlerine göre niçin daha hızlı geliştiği ya da bazı toplumların diğerlerine göre niçin gelişmekte geri kaldığının incelenmesi gerekir.

---

³⁸ Marion J. Levy Jr.; “Social Patterns, Structures and Problems of Modernization”, (Der. Wilbert E. Moore, Robert M. Cook), **Readings on Social Change**, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1967, s. 189-192-193.

Az gelişmişliği belirleyen çeşitli faktörler söz konusudur.⁽³⁹⁾ Az gelişmişlik, her şeyden önce, ekonomik bir kavramdır. Dünya nüfusunun neredeyse yarından fazlasını oluşturan az gelişmiş toplumlarda insanların çoğu, aç ve yoksuldur. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri yeterince gelişmemiştir.

Az gelişmiş toplumların çoğu, coğrafi etkenlere bağlı olarak; denizlere veya diğer su kaynaklarına kapalı karasal bir coğrafyaya, verimsiz topraklara, oldukça soğuk veya sıcak ya da aşırı yağışlı veya kurak bir iklime, önemli ticaret yollarına uzak bir konuma ve sınırlı miktarda yeraltı-yerüstü kaynaklarına sahiptir. Bu imkanlara sahip olanlar ise; ya emperyalizmin etkisiyle sömürülen ya da gerekli teknolojiye sahip olmadıkları için bu kaynakları kullanamayan toplumlardır. Kullananlarsa genellikle; toplumun refahından çok, kendi çıkarlarını ön plana çıkartan monarşiler ya da dikta rejimleridir.

Az gelişmiş toplumlar, nüfus artış hızının çok yüksek olduğu ve yüksek doğum oranının hakim olduğu toplumlardır. Bu toplumlarda zayıf kültür düzeyi ve dinsel etkenlerle aile planlamasına ilişkin önlemler alınamamaktadır. Nüfusun fazla ve yoğunluğunun yüksek olması, kişi başına düşen milli gelirin düşmesine ve yetersiz beslenme ve sağlık hizmetlerinin yeterince gelişmemesi gibi etkenlerle yaşam koşullarının zorlaşmasına sebep olmaktadır. Ancak, nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen; ortalama insan ömrü, gelişmiş ülkelere nazaran kısadır. Nüfusun çoğunluğu gençtir. Oysa; gelişmiş ülkelerin nüfusunun çoğunluğunu, orta yaşlı ve yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Bu durum ise, gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarında bir tutuculuk ve istikrar getirmektedir. Demografik olarak gençlerin oranının fazla olduğu toplumlarda, değişim istekleri ağır basmaktadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise, ekonomik faaliyetlerin tarımsal ağırlıklı olduğu ve üretim düzeyinin düşük olduğu görülecektir. Üretim faktörlerinden; sermaye birikimi çok azdır, emek bol bulunmasına rağmen atıl vaziyettedir. Bu durum, yoğun işsizliği getirmektedir ve son olarak, teknolojik düzey geri olup emek-yoğun ağırlıklıdır. Enerji tüketimi azdır ve endüstrileşme süreci, henüz

---

³⁹ Kışlalı; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, s. 245-246-247.

tamamlanamamıştır. Dış ticarete ise; sanayi mallarının yerine, işlenmemiş doğal kaynaklar önemli yer tutmaktadır. Sermaye birikiminin bulunmaması, yatırımların yapılamamasına ve milli gelirin artmamasına sebep olmakta, gelirin düşüklüğü ise teknolojik gelişmeyi engellemektedir. Bu sürecin sonunda, ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanamamakta; sermaye birikimi, yine gerçekleştirilememektedir. Görüldüğü üzere; bu durum, bir kısır döngüdür. Tüm bunlar; az gelişmiş ülkeleri, gelişmiş ülkelere özellikle ekonomik anlamda, belirgin bir biçimde bağımlı hale getirmektedir.

Toplumun sosyal yapısı incelendiğinde ise; ilk göze çarpacak olan, orta sınıfların ya bulunmadığı ya da henüz yeterince gelişmemiş olduğudur. Toplumda, geleneksel toplum yapısının çözülmeye başladığı; ancak, henüz modern kurumların yerleştirilemediği görülecektir. Zengin küçük bir azınlık ve fakir büyük bir çoğunluk arasında, neredeyse uçuruma varan gelir dağılımı dengesizlikleri mevcuttur. Toplumda kurumsal dönüşümü sağlayacak sınıf olan orta sınıf, yok denecek kadar zayıftır.

Siyasal etkenlere gelince ise; emperyalizmden kurtularak siyasal bağımsızlığın henüz kazanılmış olduğu, ulusal birliğin yeni kurulması sebebiyle uluslaşma sürecinin daha tamamlanamadığı, askeri ve sivil bürokrasinin ise oluşturulma aşamasında bulunduğu görülecektir. Toplumda, kıt ekonomik kaynaklara rağmen, kalkınma zorunluluğunun gerektirdiği merkezi planlama ve zayıf siyasal kültürün getirmiş olduğu otoriter yönetim eğilimi mevcuttur. Hükümet değişikliklerinin yasal yollardan ve düzenli bir biçimde yapılamaması ve sık sık yaşanan askeri darbelerle siyasal rejim, istikrarsız bir yapıya bürünmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, genellikle; geleneksel krallıklar, tek parti rejimi ya da gelişmiş ülkelerin siyasal kurumlarının biçimsel olarak taklit edilmesiyle kurulmuş siyasal rejimler ön plana çıkmaktadır. Eski İngiliz sömürgelerinde iki partili parlamenter sistem, ABD'nin etkisi altındaki Latin Amerika'da ise başkanlık sistemi göze çarpmaktadır. Ancak; bu rejimler, daha çok askeri diktatörlükler haline dönüşmüştür.

Çünkü; bu rejimlerin asıl oluştuğu ülkelerdeki toplumsal yapı ve kurumlar, az gelişmiş ülkelerde mevcut değildir.⁽⁴⁰⁾

Batı'da çoğulcu demokrasilerin çerçevesini oluşturan siyasal ve toplumsal kurumlar, yüzyıllar süren uzun bir evrim sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar; kent soylu Burjuvazi ile toprak soylu Aristokrasi arasındaki çatışmanın, monark ile feodal beyler arasındaki dengeyi bozması sonucunda oluşmuştur. Ticaret ve endüstri ile zenginleşen ve gelişen burjuvazinin, aristokrat sınıfların ve din adamlarının sahip olduğu siyasal ve sosyal haklara sahip olmak istemesi, bu çatışmanın temel gerekçesidir. Çünkü; burjuvazinin ve dolayısıyla kapitalizmin gelişebilmesi için, derebeyliğin sona ermesi ve toprak soylu feodal beylerin sahip olduğu ayrıcalıkların kaldırılması gerekmektedir. Nitekim; burjuvazi, amaçlarını Büyük Fransız Devrimi ile gerçekleştirmiştir. Ayrıca; siyasal iktidarın ruhban sınıfının dinsel iktidarı ile olan mücadelesi, Avrupa'yı uzun yıllar süren din savaşlarına sürüklemiş ve sonuçta; toplumsal hayatın dinsel kurallar ile değil de, laik kurallar ile düzenlenmesi esası kabul edilmiştir. Endüstri Devrimi ile toplumsal hayata işçi sınıfının dahil olmasından sonra da Batı, modernleşmenin temel toplumsal kurumlarını oluşturmuştur.

Batı'da, önce ulusal birlikler sağlanmıştır. Ardından, devlet otoritesi ve yasalara saygı yerleştirilmiştir. Daha sonra ise; seçimler, siyasal partiler, çıkar grupları ve kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle uyruklar, yurttaş haline getirilmiştir. Son olarak da, toplumun refah istekleri karşılanmıştır. Tüm bunlar, kısa bir sürede gerçekleştirilmemiş; aksine, yüzyıllarca süren kanlı mücadeleler sonucunda oluşturulmuştur. Az gelişmiş ülkelerin devlet yöneticilerinin önündeki en büyük sorun ise aslında, budur. Çünkü, Batı'nın yüzlerce yılda yaptığını; onlar, çok daha kısa sürede gerçekleştirmek durumundadırlar. Ayrıca; sermaye birikimini sağlayıp, Batıdaki dönüşümü gerçekleştiren ve toplumsal iç dinamiklerle oluşan orta sınıf, az gelişmiş toplumlarda kapitalizmin de etkisiyle, dışarıdan yapay olarak oluşturulmuştur ve hem çok zayıf hem de dışa bağımlıdır. Bir yandan da; güçlü olamadığı için, içeride geleneksel egemen sınıflar olan toprak sahipleri ile iyi

---

⁴⁰ Kışlalı; **Siyaset Bilimi**, s. 84.

geçinmek durumundadır.⁽⁴¹⁾ Bu durum ise, az gelişmiş ülkeleri güçlü merkezi bir otoritenin varlığına ve otoriter yönetim eğilimlerine götürmekte; ve sonuçta tek parti-tek şef rejimleri ortaya çıkmaktadır. Kışlalı, bu durumu; Avrupa'da feodal beyliklerin yıkılıp, ulus-devletin kurulması aşaması arasındaki mutlak krallıklar dönemine benzetmektedir. İktidarın derebeyler arasında paylaşıldığı bir toplumun uluslaşabilmesi için, siyasal iktidarın tek elde toplanmasının zorunluluğu, söz konusudur.⁽⁴²⁾

Az gelişmiş ülkelerin başlangıç aşamasında genellikle, demokratik çözümlere yöneldikleri görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, bağımsızlık hareketinin yaratmış olduğu özgürlük havası ve Batı kültürünün etkisinde kalan aydınlar ile bürokratik seçkinlerin demokrasi taraftarı olmaları sayılabilir. Ancak; geleneksel kurumların ağırlığını koruduğu, feodal yapılanmanın hakim olduğu, din kurallarının etkisinin toplumsal hayatta hissedildiği, çoğulcu olmayan ve birbirlerini dengeleyecek toplumsal güçlere sahip olmayan toplumlarda demokrasinin işletilmesi çok zordur. Ayrıca; bu toplumlarda birden fazla parti, bütünleşmekten çok, ayrışma ve hatta parçalanma getirir. Dolayısıyla; siyasal bağımsızlığın yeni kazanıldığı az gelişmiş toplumlarda tek parti, öncelikle ulusal birliği sağlamaktadır.⁽⁴³⁾ Buna; ekonomik geri kalmışlıktan kurtulabilmek için merkezi ve emredici bir ekonomik planlama siyasetinin uygulanması zorunluluğu, siyasal ve ekonomik atılımlardaki başarısızlıkların getirdiği toplumsal hayal kırıklığı ve sosyal patlamalar gibi faktörlerin de eklenmesi ile siyasal yönetimin otoriter ve baskıcı bir yapıya bürünmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu yüzden de; adeta kuvözde yaşatılan demokrasi, sonuçta askıya alınmaktadır.

Son olarak, az gelişmiş ülkelerin ekonomik modellerine değinmek gerekir. Az gelişmiş ülkeler, hızla endüstrileşebilmek için kendilerine model olarak genellikle; hem Batı'nın sömürgeciğinden yeni kurtuldukları için Batı'ya duydukları öfke ve düşmanlıklarından, hem de Batı ülkeleri gibi sömürgecilik ve kapitalizm

---

⁴¹ Y.a.g.e., s. 214.

⁴² Kışlalı; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, s. 255.

⁴³ Kışlalı; **Siyaset Bilimi**, s. 85-86-87.

uygulayamayacaklarından dolayı, sermaye birikiminde bulunmanın en pragmatik yöntemi olarak kaynakların eşit dağıtımını ve merkezi planlamayı öngören Marksizm'i seçmişlerdir.

III. Ordunun Siyasal Hayatta Aktif Olarak Rol Alması

A. Askeri Darbeler

Dünyada ilk örnekleri M.Ö. 560'ta Eski Yunan Atina sitesinde görülen askeri darbeler, 19. ve 20. yüzyıllarda pek çok ülkede sahneye konmuştur.⁽⁴⁴⁾ Latin Amerika ülkeleri, bazı Arap ülkeleri, pek çok Afrika ülkesi, Güneydoğu Asya ülkeleri, Avrupa'da Akdeniz ülkeleri olan İspanya, Portekiz, Yunanistan, Fransa ve Türkiye'de askeri müdahaleler yaşanmıştır. Bu ülkelerden başka; İkinci Dünya Savaşı öncesinde Faşistler tarafından Mussolini İtalyası'nda, Naziler tarafından Hitler Almanyası'nda ve Japonya'da militarist eğilimli rejimler kurulmuştur. Özellikle; İtalya ve Almanya'da kurulan, revizyonist ve saldırgan emelleri olup, ırkçılık esasına dayalı bu rejimlerde; siyasal iktidarı ele geçiren kitleler, ordudan yakın destek görmüşler ve askerler ile organik bağlar kurmuşlardır. Nitekim; totaliter rejimlerin temel özelliklerinden birisi, ordunun siyasal otoriteye daha doğrusu iktidardaki tek partiye bağımlı hale gelmesi ve devlet düzeninin bir parçası haline gelip, rejimi meşru kılmasıdır.⁽⁴⁵⁾

1. Askeri Darbe Kavramı

Ordular, asli görevleri olan milli savunma hizmetini yürütmekle yükümlü olan ve bu görevi ifası esnasında uzmanlaşmış oldukları alanlarında, baskı grubu olarak kabul gören kurumlardır. Demokrasilerde; rejimin sivil olup, askeri otoritenin siyaset dışı kalarak sivil iktidara bağlı olması ve onun denetiminde bulunması esastır. Ancak; askerlerin asli fonksiyonlarının dışına çıkıp, kuvvet kullanmaları ve siyasal

---

⁴⁴ Cüneyt Arcayürek; **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:33/2, Ankara, Mart 1989, s. 11.

⁴⁵ Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzezinski; **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, (Çev. Oğuz Onaran), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964, s. 257.

yaşama müdahale etmeleri sonucu, siyasal karar alma mekanizmasına dahil olmaları ve hatta bu siyasal kararları bizzat alan organ haline gelmeleri, siyaset bilimi literatüründe askeri darbe olarak nitelendirilmektedir.^(**)

Ordunun silah gücüyle baskı ve zor kullanıp, demokrasinin en temel ilkelerinden birini ihlal ederek sivil yönetimi devirmesi, siyasal iktidarı ele geçirmesi ve devlet yönetimine el koyması ile sonuçlanan darbeler, hukuk kurallarıyla bağdaşmayan siyasal olaylardır. Bu durumda; askeri otorite üzerindeki sivil kontrol ve denetimin zayıfladığı ya da tamamen ortadan kalktığı, dolayısıyla askerlerin siyasal yaşamda bağımsız bir siyasal aktör haline geldikleri ve siyasal yaşamda sivil aktörlerin bıraktıkları boşluğu doldurdukları söylenebilir. Buradan hareketle Pretoryenizm; askerlerin fiili güç kullanımı veya tehdidi ile bağımsız bir siyasal güç haline gelmeleri olarak tanımlanabilir.⁽⁴⁶⁾

Huntington; darbeleri hükümet darbesi şeklinde ele almakta, bazı ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır.⁽⁴⁷⁾

1) Darbeler; bir siyasal güç birliği tarafından, mevcut hükümet liderlerinin şiddet kullanılarak veya şiddet kullanma tehdidiyle hukuk dışı yollardan değiştirilmesi çabasıdır.

2) Darbelerde kullanılan şiddet, genellikle azdır.

3) Darbelerde katılımcıların sayısı, fazla değildir.

4) Darbelerde katılımcılar, zaten siyasal sistemin içerisinde güç tabanını ellerinde bulundurmaktadırlar.

** Türkiye’de müdahale, muhtıra, ihtilâl sözcükleriyle de ifade edilen darbeler; yabancı dillerde coup, coup d’etat, putsch, blow, stroke, military intervention v.b. sözcükler ile adlandırılmaktadır.

⁴⁶ Amos Perlmutter; **The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, Yale University Press, New Haven, 1977, s. 89.

⁴⁷ Huntington; **Political Order in Changing Societies**, s. 218.

2. Nedenleri

Orduların her siyasal sistemde, önemi koşullara göre artan ya da azalan belirli bir ağırlık ve rolleri vardır. Orduların siyasal yaşamda siyasal bir güç olarak yer almaları, ülkelerin siyasal rejimi ve sosyo-ekonomik yapıları ile ilintili olduğu kadar, orduların kendi iç yapıları ile de bağlantılıdır.

Askerlerin temel görevi; ülkeyi, dolayısıyla ülkenin siyasal, ekonomik ve sosyal yapısını korumaktır. Bu açıdan bakıldığında görevleri, ülkedeki mevcut statükonun savunulmasıdır. Askerler, yerine getirdikleri kamu hizmetinin sorumluluğunun ve kutsallığının bilincindedirler ve bunun da gururunu yaşarlar. Bu durum da; onlarda, diğer toplumsal sınıflardan farklı, hatta onlardan üstün olma duygusu yaratır. Ordunun asli fonksiyonu olan ulusal savunmanın, her şeyin hatta siyasetin bile üzerinde bir değere sahip olduğu inancı ile askerlerdeki hakim duyguların birleşmesi anında ise, sivil siyasal yaşama müdahale edilebilmektedir.

Toplumda; askerleri müdahalelere sevk eden etkenler olduğu gibi, müdahaleleri önleyen etkenler de bulunmaktadır. Darbe yapacak olan subaylar, öncelikle; ordunun siyasal yaşama müdahale etmesiyle politikaya bulaşabileceğini ve politize olmuş bir ordunun en önemli özelliği olan savaşıma yeteneğini kaybedebileceği endişesini taşırlar. Orduların genel olarak, siyaset dışı kalmak istemelerinin nedeni budur. İkincisi, darbeye maruz kalanların direnmesi ve belki de yer altına çekilip, olası bir iç savaşın yaşanması ihtimalidir. Son olarak ise, darbenin başarısız olabileceği ve kendi hayatlarının risk altına girebileceğidir.

Askeri darbelerin hangi nedenlerden kaynaklandığı ile ilgili olarak; birçok siyaset bilimci tarafından, çeşitli yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bir grup siyaset bilimci; ordunun fiziksel gücü, amacı ve verilen eğitim bakımından zaten müdahaleye hazır olduğunu savunurken; diğer bir grup, bu faktörlerin yeterli olmadığını, toplumda çevresel bazı faktörlerin de oluşması gereğine işaret etmektedir. Bu faktörler, sırasıyla; siyasal kültür, sosyo-ekonomik yapı, siyasal

yönetimin başarısızlığı sonucu oluşan meşruluk sorunu, ordunun yapısal özellikleri ve modernleşme şeklinde sayılabilir.⁽⁴⁸⁾

Ordunun yapısal özellikleri, her ülkede genellikle aynıdır. Bu açıdan bakıldığında; ordusu olan her ülkede, darbe yaşanması ya da askerlerin siyasal yaşamda aktif olarak rol alan aktörler olması gerekmektedir. Ancak; bazı ülkelerde hiç darbe yaşanmamış iken, bazı ülkelerde ise sık sık yaşanması, ordunun içsel faktörlerinden çok toplumdaki dışsal faktörlerin incelenmesi gereğini ortaya koymaktadır.

a. Siyasal Kültür

Askeri darbelerde siyasal kültürün önemi, sivil üstünlük bilincinin yerleşmesi kavramı ile ilişkilidir. Sivil üstünlük bilinci, askeri otoritenin sivil otorite karşısında ikincil bir konumda bulunduğu farkında olmasıdır. Siyasal kültür düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde ordu, sivil otoriteyi anayasal sınırlar içerisinde çeşitli yaptırımlar ile etkilemekte ve baskı grubu kimliği taşımaktadır. Bu ülkelerde, askeri darbelerin gerçekleşme ihtimali, çok zayıftır. Gerçekleşse bile, askeri yönetimin iktidarda kalma imkanı, hiç yoktur. Dolayısıyla; askeri otoritenin eylemleri de, toplumda hiçbir şekilde meşruluk kazanamamaktadır.

Siyasal kültürü zayıf olan ülkelerde ise, askeri müdahalelere karşı gelişmiş ülkelerde olduğu gibi yerleşik siyasal kurumlar ve güçlü bir sivil toplum bulunmamaktadır. Halkın siyasal kurumlara bağlılık düzeyi, oldukça düşüktür. Toplumsal örgütlenme, ya henüz gelişmemiştir ya da gelişmesi yasaklamalarla engellenmiştir. Siyasal iktidarın el değiştirmesi ile ilgili olarak, toplumda belli bir uzlaşma yoktur. Siyasal iktidara karşı ya bir muhalefet yoktur ya da muhalefetin örgütlenme düzeyi çok zayıftır. Ordu, şiddet veya şiddet tehdidi ile sivil yönetimi istediği biçimde değiştirmekte ya da sivil rejimi tamamen ortadan kaldırmaktadır. Ordunun tüm bu eylemleri ise, toplumda bir direniş ile karşılaşmamakta ve meşru görülebilmektedir.

---

⁴⁸ Birsen Örs; **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, Der Yayınları, Yayın No:198, İstanbul, 1996, s. 42.

Arjantin, İspanya, Yunanistan ve Türkiye siyasal kültür düzeyi zayıf olan ülkeler olmalarına rağmen; sivil siyasetin temel kuralları konusunda, gelişmiş siyasal kültür özellikleri göstermektedir.⁽⁴⁹⁾

b. Sosyo-Ekonomik Yapı, Siyasal Yönetimin Başarısızlığı ve Oluşan Meşruluk Sorunu

Nordlinger, sivil hükümetin başarısız olması sonucu meşruiyet krizine girmesi üzerine, askerlerin müdahale ettiklerini belirtmektedir. Bu faktörün, askerlerdeki müdahaleci eğilimleri harekete geçiren etken olduğunu savunmaktadır. Ona göre; sivil yönetimler, belli başlı üç neden ile darbeye maruz kalmaktadır. Bu nedenler; sivil yöneticilerin anayasa ve yasalara aykırı eylemleri, ekonomik çöküş ile enflasyon ve son olarak da, siyasal muhalefetin şiddetlenmesi sonucu oluşan yaygın şiddet ve terör eylemleri ile sivil otoritenin baş edememesidir.⁽⁵⁰⁾

Ülke yönetiminde bulunan sivil hükümetin uygulamış olduğu planlamadan yoksun ve yanlış siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel politikalar, bozulmayı beraberinde getirir. Bu durumu, ülkede ekonomik koşulların kötüleşmesi izler. Bu durumda; ülkede enflasyonist bir ortam oluşur, dış ödemeler dengesi ile bütçede açıklar meydana gelir ve dış borçlanmaya gidilmek durumunda kalınır. Milli para birimi, yabancı para birimleri karşısında değer yitirir, ülkede yaşayanların milli gelirlerinde azalmalar görülür ve sosyal sınıflar arasında kaynak dağılımı açısından dengesizlikler yaşanır. Bu durum; toplumda çoğu zaman, sınıflar arasındaki ekonomik dengesizliklerin bir uçuruma dönüşmesiyle ve yoğun bir işsizlikle sonuçlanır. İdari mekanizmada ise; partizanlık, torpil, adam kayırma, rüşvet, kaçakçılık, yolsuzluk gibi kamu vicdanını zedeleyici olayların artmasının getirmiş olduğu bir yozlaşma yaşanır.

Hükümet, ekonomik darboğazı aşabilmek için bir istikrar programı uygulamaya yönelir. Ardından, siyasal iktidarın uygulamış olduğu bu politikalara

---

⁴⁹ Finer; A.g.e., s. 78-79-108-126.

⁵⁰ Nordlinger; A.g.e., s. 64-85.

karşı çok güçlü bir toplumsal muhalefet oluşur. Sivil yönetimin bu muhalif kesimlere karşı sert tedbirler almaya yönelmesi ve baskı uygulaması anında ise; toplumda, siyasal aktörler arasında uzlaşamamanın getirdiği hoşgörü eksikliği sonucu oluşan aşırı kutuplaşmalar, sosyal patlamalar, yoğun çatışmalar ve siyasal şiddet olayları, anarşi ve hatta terör eylemleri meydana gelir. Tüm bu faktörler, siyasal ve ekonomik bir istikrarsızlık dönemine girilmesine ve sivil yönetimde bir yıpranmışlık yaşanmasına sebep olur.

Bürokrasinin işlemez hale gelmesi, ülkede iç güvenliğin sağlanamaması ve kamusal düzenin bozulması sonucu gelişen olayların, siyasal rejimi tehdit edecek boyuta ulaşması ve tüm bu sorunlarla siyasal iktidarın baş edememesi durumunda ise, sivil yönetim meşruiyetini yitirir ve askeri otoritenin müdahalesine uygun bir zemin doğmuş olur. Sivil yönetimin meşruluğunu kaybetmesinin önemi, toplumda bunalımın sorumlusu olarak sivil yönetimin görülmesi, yeni arayışlar içine girilmesi ya da girilmek durumunda hissedilmesi ve bu arayışların da, ordu tarafından karşılanması ihtimalinin bulunmasıdır. Sonuçta; ordu, toplumdaki en güçlü, en örgütlü ve sosyal itibarı en yüksek kurum olarak, oluşan otorite boşluğunu doldurarak siyasal yaşama müdahale eder.

Nordlinger, sivil hükümetlerin başarısızlıklarının askerleri müdahaleye sevkeden bir etken olduğunu kabul etmekle birlikte; bütün askeri darbelerin bu faktörden kaynaklanmadığını, 1945-1970 yılları arasında dünyada meydana gelen 229 askeri darbenin sadece 19 tanesinin, gerçekten reformist amaçlarla yapıldığını vurgulamaktadır.⁽⁵¹⁾ Yani; yapılan askeri darbelerin ancak %10'undan daha azı, reformcu karakterdedir. Geriye kalan darbelerde, diğer faktörler rol oynamıştır.

Acaba ordu, askeri darbelerden sonra başarılı olabilmekte midir? Ordu, siyasal iktidarı devraldığı anda; ülke içersinde asayiş ve güvenliği sağlayabilmekte, ancak; sadece savaşmak için eğitim aldığından ve siyasal yönetim alanında gelişmiş beceri ve deneyimleri bulunmadığından dolayı, siyasal kararların etkin bir şekilde

---

⁵¹ Nordlinger; A.g.e., s. 86.

alınması sürecinde bir bocalama geçirmekte ve temel anlamda, devirdiği sivil yönetimin yanlışlarını düzeltmemektedir.

c. Ordunun Yapısal Özellikleri

Ordunun temel özelliği; disiplin, otorite, itaat, hiyerarşi, savaşma profesyonelliği, silah kullanabilme tekeli ve sahip olduğu grup bilincinin getirdiği mükemmel örgüt yapısıdır. Bu özelliği onu, toplumdaki diğer sosyal sınıflardan farklı kılar. Ordudaki askerler de, bu farklı olmanın bilinci içersindedirler. Aslında bu durum, ülkenin sahip olduğu siyasal kültür ile de bağlantılıdır. Çünkü; askerlerin kendilerini nasıl gördükleri, toplumun ve sivillerin askerleri nasıl gördükleri ile ilintilidir. Bir albayın sosyal itibarı, toplumun o albaya duymuş olduğu saygınlıktan kaynaklanır.

Ordunun varoluş gerekçesi, devleti korumak ve ülke topraklarını savunmaktır. Toplumdaki hiçbir kurum, ordu kadar ulusal bağımsızlığı tek başına temsil etmemektedir. Ordu, ulusun kurmuş olduğu kurum olmasından dolayı aynı zamanda ulusun özgün kimliğini de sembolize etmektedir. Tüm bu etkenlerden dolayı; ordu, ulusçuluk akımından etkilenmekte, kendisini devletin ve ulusun koruyucusu ve hatta sahibi olarak görebilmektedir. Ordu, ülkenin mevcut rejimini ve istikrarını korumaktadır. Bu durum ise; askerleri koruma konusunda, tutuculuğa sevketmektedir. Ayrıca; askerler, ülkenin her ne koşulda olursa olsun savunulması sorumluluğu ile yüklenmiş olduklarından; yerine getirdikleri hizmetin vermiş olduğu gururla, kendilerini önemseyerek toplumdaki diğer sınıflardan farklı, ayrıcalıklı ve hatta onlardan üstün görme eğilimi içersine girmektedirler. Bu nedenle; ülkede, siyasal ve sosyal bir kriz ortamı oluştuğunda, kendilerinde siyasal yaşama müdahale hakkını görebilmektedirler. Vatanseverliğin en üst seviyede yaşandığı kurum olarak ordu; ulusal çıkarları, her şeyin dolayısıyla özel çıkarları sembolize eden siyasetin de üzerinde tutmaktadır. Ordu, savaşma ve kazanmaya hizmet ederek ulusal güvenliği sağlayan bir araç olarak gerektiğinde, sivil siyasete müdahalesini bu şekilde, meşrulaştırmaktadır.

d. Modernleşme

Az gelişmiş ülkelerde; modernleşme sürecinde ordunun rolü ve bunun askeri darbelere neden olup olmadığı sorusu, siyaset bilimi düşünürleri tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Az gelişmiş ülkelerde siyasal yönetimde bulunanlar, ülkelerini en kısa sürede modernleştirip, gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarma fonksiyonu ile yüklenmektedir. Bu işlevinde ise; en önemli aracı, kurumsal dönüşümü sağlayacak olan orta sınıfın güçsüz olmasından dolayı, askeri-sivil bürokrasi olmaktadır. Siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış az gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde, modernleşme ve ekonomik gelişmeyi sağlama açısından kamu görevlileri öncülük işlevini üstlenmişlerdir.⁽⁵²⁾ Genellikle; Batı kültürü etkisinde eğitim alan aydınlar ile askeri ve sivil bürokratik seçkinler, yetiştikleri kültürü bir ideal olarak kendi toplumlarında da yerleştirip, toplumlarını modernleştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak, bu ideallerini yerine getirirken; ulusal birliklerini kurup, ekonomik kalkınmalarını da gerçekleştirmek durumundadırlar. Oysa; gelişmiş toplumların bürokrasisi, bu tür işlevlere sahip değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır.

Teknolojik gelişmelere ilk açılan kurum olarak ordu ise, disiplinli örgütlenmesi ve almış olduğu modern eğitim ile bu işlevin yerine getirilmesinde, ön plana çıkmaktadır. Sermaye birikiminin olmaması ve orta sınıfın güçsüzlüğü ister istemez; ordunun siyasal rejim içindeki önemini, arttırmaktadır. Bu önem, az gelişmişlik ölçüsünde ve bunalım dönemlerinde artmakta, gelişme düzeyi yükseldikçe ve bunalım dönemlerinin bitmesiyle azalmaktadır. Doğrudan askeri rejimlere daha çok Latin Amerika ülkelerinde rastlanmakla birlikte; ordunun siyasal yaşamdaki rolü, tüm az gelişmiş ülkeler için genel bir olgudur.

Pye; ordunun, örgütsel yapısında ve silahlarındaki modernleşmenin, subaylarda toplumlarının da modernleştirilmesi inancını doğurduğunu ve toplumda hakim olan geri düzeydeki teknolojik yapının askeri teknolojideki gelişmelerle

---

⁵² Kışlalı; **Siyaset Bilimi**, s. 304.

uyumlu olmamasından dolayı, ordu liderlerinin hassaslaştığını belirtmektedir. Pye'ye göre; bu hassasiyet, ordunun siyasal iktidarı etkilediği ya da bizzat ele aldığı darbe dönemlerinde, modernleşme eğilimi yaratmaktadır.⁽⁵³⁾

Marx, “*Ordu, ekonomik gelişme için önemlidir.*” derken; ekonomik dolayısıyla, toplumsal gelişmede ordunun rolünü vurgulamaktadır.⁽⁵⁴⁾ Gerçekten de; teknolojik gelişmelere olan yatkınlığı ve kurumsal uyumu ile ordu, pek çok ülkede toplumsal gelişme alanında itici motor işlevi görmektedir. Türk ordusu, bu duruma dünyada verilebilecek belki de en iyi örnektir.

Ordunun vatanseverliğinin etkisi altındaki kendine has korumacı eğilimleri ve içsel yapısının askeri darbelerin salt nedeni olmadığı; toplumdaki diğer dışsal faktörler olan az gelişmişlik, modernleşme hareketleri, siyasal yönetimin işlevlerini yerine getiremez haline gelmesi ile bozulan toplum düzeni ve zayıf siyasal kültür yapısı gibi etkenlerin bir araya gelmesi anında, müdahaleye uygun bir ortam bulduğu ve siyasal sisteme müdahale ettiği söylenebilir.

B. Askeri Rejimler

Askeri rejimler; ordunun siyasal yaşama müdahale ettiği rejimlerdeki rolünün maksimize edilerek, tüm siyasal sistemin orduya dayandırıldığı rejimlerdir. Finer; askeri rejimleri tanımlarken, hükümetin silahlı kuvvetlerin elinde bulunması veya büyük ölçüde silahlı kuvvetlerin emriyle hareket ediyor olması gereğine işaret etmektedir.⁽⁵⁵⁾ Bu rejimlerin temel karakteristik özellikleri incelendiğinde; şu özellikler, ön plana çıkmaktadır:⁽⁵⁶⁾

---

⁵³ Lucien W. Pye; “Armies in The Process of Political Modernization”, (Der. John J. Johnson), **The Role of The Military in Underdeveloped Countries**, Princeton University Press, New Jersey, 1962, s. 78.

⁵⁴ Karl Marx, Frederick Engels; **Selected Works**, Vol:II, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1949, s. 412.

⁵⁵ Finer; A.g.e., s. 164.

⁵⁶ Ağâh Sabri Atay; **Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1029, İstanbul, 1998, s. 48-49.

1) Askeri rejimler, daha çok siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış ve demokratik geleneklerin kökleşmediği, az gelişmiş ülkelerde görülmektedir.

2) Askeri rejimlerde, siyasal iktidar tamamıyla askerlerin elindedir. Bu ülkelerde hükümet; ya tamamen askerlerden oluşmakta ya görünüşte tamamen sivillerden oluşmakta ya asker ve sivillerden oluşan karma bir hükümet bulunmakta ya da karma bir hükümetin yanında askeri bir yürütme konseyi bulunmaktadır. Bu konseyler; Irak'ta Yüksek Devrim Komuta Konseyi, Mısır ve Sudan'da Devrimci Komuta Konseyi, Birmanya ve Suriye'de Devrimci Konsey, Sierra Leone'de Ulusal Reform Komitesi, Güney Kore'de Ulusal Kalkınma Yüksek Konseyi gibi oldukça süslü isimlerle anılmaktadır. Ancak; bu modellerden hangisi benimsenmiş olursa olsun, siyasal iktidarda mutlaka askeri cunta bulunmaktadır.⁽⁵⁷⁾

3) Askeri rejimlerin çoğu, ulusal burjuvazinin çıkarlarından hareket eder. Ancak; ulusal burjuvazinin dış bağlantıları nedeniyle, ister istemez dış egemen güçlerin kontrolüne girilmektedir. Bu egemen güçler ise, genellikle; ABD, İngiltere, Fransa gibi gelişmiş Batı ülkeleri olmaktadır.

4) Son olarak; askeri rejimler, kendilerini meşru göstereme eğilimine girmektedirler. Çünkü; siyasal iktidar, kuvvet yolu ile alınmıştır ve bu durumun meşrulaştırılması gereği bulunmaktadır. Bu amaçla öncelikle, bir bildiri yayınlanarak devrilen yönetimin meşruiyetini kaybetmiş olduğu ve yapılan eylemin ulusal çıkarları koruma adına yapıldığı ilan edilir. Müdahalenin gerekçeleri ve sahip olunan anlayış, anayasal ve yasal düzenlemelere aktarılır ve plebisiter oylama aracılığıyla; rejim, halka onaylatılarak meşrulaştırılır.

---

⁵⁷ Nordlinger; A.g.e., s. 109.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ORDUNUN DEVLET YÖNETİMİNDEKİ YERİ VE ÖRGÜT YAPISI

I. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yasal Konumu, Görevi ve Kurumsal Özellikleri

Türk ordusunun asli görevi; devletin anayasal düzeninin yıkılması ve ülkenin ulusal sınırlarının parçalanması amacını taşıyan her türlü iç ve dış kaynaklı, bölücü ve yıkıcı tehdit, tehlike ve saldırılara karşı ülke bütünlüğünü savunup devletin ve rejimin varlığını korumaktır.

1911-1922 yılları arasında, sürekli savaş koşullarında bulunan ülkede, temelleri 1920'de atılan yeni Türk devleti, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen cumhuriyet ile rejimini belirlemiştir. Böylelikle şekillenen; 'Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ordusunun temel vazifesi, 'Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nda düzenlenmiştir.⁽⁵⁸⁾

A. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu

4.1.1961 tarih ve 211 sayılı 'İç Hizmet Kanunu'nun 1. maddesine göre; "*Türk Silahlı Kuvvetleri; Kara (Jandarma dahil), Deniz ve Hava Kuvvetleri subay, askerî memur, astsubay, erbaş ve erleri ile askerî öğrencilerden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilâtı gösterilen silâhlı Devlet kuvvetidir.*" Kanunun 2. maddesi, askerliği düzenlemektedir. Buna göre; "*Askerlik; Türk vatanını, istiklâl ve Cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Asker ise; askerlik mükellefiyeti altına giren, erden maresale kadar resmi kıyafet taşıyan kişidir.*" Bu noktada kısaca, 21.6.1927 tarih ve

---

⁵⁸ 10.1.1961 tarih ve 10703 sayılı R.G.'de yayımlanan 'TSK İç Hizmet Kanunu', ilk olarak 10.6.1935 tarih ve 2771 sayılı 'Ordu Dahili Hizmet Kanunu' olarak kabul edilmiş ve 18.6.1935 tarihli R.G.'de yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Kanun Metinleri Dizisi:32, Ankara, 2001, s. 113 ve <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/metinx.asp?mevzuatkod=1.4.211&sourceXmlSearch=askerlik>.

1111 sayılı ‘Askerlik Kanunu’na değinmek gerekir. Kanunun 1. maddesine göre; “Askerlik hizmeti, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı her erkek için zorunludur.” denilmektedir.

İHK’nın Umumî Vazifeler başlığı altındaki 35. maddesine göre; “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” Yine, 37. maddedeki yemin metninde; vazifesi, Türk yurdu ve Cumhuriyetini iç ve dış tehdit ve saldırılara karşı, lüzumunda silahlı korumak olan Silahlı Kuvvetlerde, her askerin icabında canı pahasına, kendi üzerine düşeni öğrenmeye, öğrendiğini öğretmeye ve lazım gelenleri yapmaya mecbur olduğu belirtilmektedir. Kanunun en can alıcı noktası, Cumhuriyeti kollama ve koruma vazifesidir. 12 Mart muhtırasının generallerinden Muhsin Batur, anılarında; silahlı kuvvetlere kanunun ilk bölümünde askeri, ikinci bölümünde ise; siyasi içerikli görevler verildiğini, askerlikte değişmez kaide olan durumdan görev çıkarma ilkesi ile TSK’nın seyirci kalamayacağını belirtmektedir.⁽⁵⁹⁾ Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk milletinin kutsal saydığı ve tutkulu olduğu yurt ve cumhuriyeti, kollama ve koruma görevlerini üstlenmeyi, kendi varlık sebebi saymaktadır.⁽⁶⁰⁾ Nitekim; İHK’nın 35. maddesi, TSK’nın gerçekleştirdiği askeri darbelerin hukuki gerekçesi olacaktır. Ancak; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 6. maddesinin 4. fıkrasına göre; “Hiçbir kimse veya organ kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisini kullanamaz.” Yapılan tüm askeri darbelerde TSK, kendisine yasal dayanak olarak, İHK’yı almıştır. Ancak; anayasada, ilgili böyle bir madde ya da hüküm yoktur. Dolayısıyla; TSK’nın müdahalelerinin anayasal dayanağı, bulunmamaktadır.

---

⁵⁹ Muhsin Batur; **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, 4. Baskı, Milliyet Yayınları, Yayın No:47, İstanbul, 1985, s. 556.

⁶⁰ Uğur Mumcu; **İnkılâp Mektupları**, Tekin Yayınevi, Ankara, Şubat 1987, s. 27-28.

B. Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı

Türkiye’de, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı’nın konumu, sürekli tartışma konusu olmuştur. Türk siyasal yaşamının çeşitli dönemlerinde; bu iki kurumla ilgili yasal düzenlemelerde, sürekli değişiklikler yapılmıştır.

T.C. Anayasası’nın 117. maddesi ‘Milli Savunma’ başlığı altında, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı’nı düzenlemektedir. Buna göre; *“Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin manevi varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur. Genelkurmay Başkanı; Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getirir. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanınca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur. Milli Savunma Bakanlığının, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile görev ilişkileri ve yetki alanı kanunla düzenlenir.”*

Genelkurmay Başkanlığı’nın, dolayısıyla ordunun komutanlığının statüsü ile ilgili arayışlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Kurtuluş Savaşı ile birlikte hız kazanmıştır. 1876 Kanun-u Esasi’nin 7. maddesine göre, ordunun başkumandanı padişah’tır.⁽⁶¹⁾ Harbiye Nazırı, başkumandan vekilidir ve padişah adına orduya komutanlık eder. Genelkurmay Başkanı ise, Harbiye Nazırının kurmay başkanı sıfatıyla anılır ve onun emrindedir.⁽⁶²⁾

Kurtuluş Savaşı; harp yönetiminde yetki, sorumluluk ve kurumlar açısından üç evreye ayrılmaktadır: Bunlar; Heyet-i Temsiliye, TBMM ve Başkomutanlık dönemleridir. Milli Mücadele’nin en çetin günlerinde, Sivas Kongresi’nin ardından

⁶¹ Mehmet Ali Birand; **Emret Komutanım**, 10. Baskı, Milliyet Yayınları, Yayın No:65, İstanbul, 1987, s. 424-425.

⁶² Şaban İba; **Ordu Devlet Siyaset**, Çivi Yazıları, Yayın No:37/11, İstanbul, 1998, s. 40.

28 Ekim 1919 tarihinde ‘Heyet-i Temsiliye’ tarafından yayımlanan ve milli ordunun kuruluş kanunu niteliğindeki yönetmelik ile ordunun milli iradenin hizmetinde olduğu, ordu ve diğer milli birliklerin, Heyet-i Temsiliye’ye bağlandığı belirtilmektedir.⁽⁶³⁾ TBMM’nin açılmasından hemen sonra 2.5.1920 tarih ve 3 sayılı ‘İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun’ ile teşkil edilen ilk kabinede, Milli Savunma Bakanı ile birlikte Genelkurmay Bakanı da yer almıştır. Genelkurmay işlerini görmek amacıyla kurulan bakanlık ile savaşı daha iyi ve tutarlı bir şekilde yürütebilmek, siyasi ve askeri organlar arasında uyum ve işbirliğini sağlamaya yönelik bir örgütlenme amaçlanmıştır; bu amaçla da bakanlık bağımsız kılınmış ve doğrudan TBMM’ye karşı sorumlu tutulmuştur. Bu düzenleme ile aynı zamanda, İttihat Terakki döneminde yaşanan askeri diktatörlük koşullarının bir daha oluşmaması ve TBMM’nin ordu üzerinde denetimini tam olarak sağlaması amaçlanmıştır.⁽⁶⁴⁾ Nitekim; Clausewitz, Başkomutanı kabine üyesi yapmanın ve önemli kararlara katılmasını sağlamanın, savaş esnasında kararların hızlı bir şekilde alınması açısından büyük önemi olduğunu vurgulamaktadır.⁽⁶⁵⁾ 13.9.1920 tarihli İcra Vekilleri Heyeti’nin programında da; ordunun, TBMM’nin ordusu olduğu, emir ve komuta yetkisinin TBMM’nin manevi şahsiyetinde olduğu ve komutaya ait işlerin Genelkurmay Bakanlığı tarafından yürütüleceği öngörülmüş, Başkomutanlık makamına ise hiç değinilmemiştir.⁽⁶⁶⁾ Böylece; ordunun en yüksek yönetim organı olan Genelkurmay Başkanlığı, ‘Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’ adıyla üniformalı bakanlık olarak ilk kez yürütme organına dahil edilmiştir. Bu durum, her iki kurumun da eşit statüde değerlendirildiği sonucunu çıkarmaktadır. İsmet Paşa’nın atandığı Genelkurmay Bakanlığı, ordunun örgütlenmesinden ve askeri harekâtlardan; Fevzi Paşa’nın atandığı Milli Savunma Bakanlığı ise, ordunun maddi ihtiyaçları ile ikmal ve iaşeden sorumludur. Savunma Bakanı’nın bu sorumluluğuna, orduya komuta etme dahil değildir. Kurtuluş Savaşı’nın olağanüstü koşullarının gerekli kıldığı bu ortamda, her şey orduya ve dolayısıyla TBMM Hükümeti’ne bağlıdır. Çünkü; temel amaç, vatanın bağımsızlığının kurtarılmasıdır.

---

⁶³ İlhan; A.g.e., s. 57-58-59.

⁶⁴ Metin Öztürk; **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Yayın No:76, Siyaset ve Sosyoloji Dizisi:19, Ankara, 1993, s. 51. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Cilt:1, s. 4.

⁶⁵ Clausewitz; A.g.e., s. 315.

⁶⁶ Bülent Daver; “İstiklâl Savaşında Ordu ve Politika İlişkileri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 194.

‘1921 Teşkilât-ı Esasîyesi’ de, bu statüyü aynen korumuştur. Başkomutanlık makamı ise; 5.8.1921 tarih ve 144 sayılı ‘Başkomandanlık Kanunu’ ile belli bir süre için ordunun maddi ve manevi kuvvetini arttırmak, yönetim ve güdümünü güçlendirmek, tek elden yürütülüp, çabuk ve etkili karar alabilmek amacıyla, kanun kuvvetinde kararlar alınabilmesine ve emirler verilebilmesine imkan tanıyan bir takım olağanüstü yasama yetkileri ile birlikte Mustafa Kemal Paşa’nın uhdesine verilmiştir. Bu yetkiler, her seferinde üçer aylık sürelerle üç kez uzatılmış, 20.7.1922 tarih ve 245 sayılı kanun ile de bu yetkilerden yasama ile ilgili olanları geri alınmıştır. Ancak; Başkomutanlık makamı konusundaki mevcut düzenlemeye dokunulmadığı için Mustafa Kemal, bu kanuna dayanarak ‘Başkomutanlık’ görevini, 1924 Anayasası’nın yürürlüğe gireceği tarihe kadar, fiilen kullanmaya devam etmiştir.⁽⁶⁷⁾

3.3.1924 tarih ve 429 sayılı kanun ile Genelkurmay Bakanlığı lağvedilmiş ve yerine Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Bu kanuna göre; Genelkurmay Başkanı, bağımsız olarak hareket edebilecek ve gerektiğinde bakanlıklarla yazışabilecektir. Atanması, Başbakanın önerisi ve Cumhurbaşkanının onayı ile mümkün olacaktır. Genelkurmay Başkanlığı; ordunun tüm harekât, örgütlenme, eğitim, disiplin ve istihbarat birimlerinden, bakanlık döneminde olduğu gibi sorumlu olmaya devam etmekte; bu duruma ek olarak, milli savunma bütçesinin hazırlanmasından da TBMM’ye karşı sorumlu tutulmaktadır. Bu kanuna göre; Genelkurmay Başkanlığı, bağımsız bir konum elde etmektedir; Genelkurmay Başkanı ise, Atatürk’ün silah arkadaşı ve cumhuriyeti kuran kadronun üçüncü adamı olan Mareşal Fevzi Çakmak’tır. Son derece etkin ve güçlü bir biçimde, bu görevde tam 20 yıl kalacak olan Mareşal Çakmak, görevi boyunca hiçbir makama bağlı olmadan çalışmıştır. Milli Savunma Bakanlığı ise; ordunun gereksinim duyduğu maddi kaynakların temini, asker alma işlemleri yani tedarik işleriyle görevlendirilmiştir.⁽⁶⁸⁾ Başkomutanlık makamı ise, kaldırılmıştır.

---

⁶⁷ Y.a.g.e., s. 195.

⁶⁸ İba; A.g.e., s. 129.

1924 Anayasası da, bu yaklaşımı benimsemiştir. Anayasanın 40. maddesi; *“Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyeti maneviyesinde olup, Reisicumhur tarafından temsil olunur. Kuvayi harbiyenin (ordu), emir ve kumandası hazarda (barış) kanunu mahsusuna tevfikân (özel yasasına dayanarak) Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı) ve seferde (savaş) İcra Vekilleri Heyeti’nin önerisi üzerine Reisicumhur tarafından nasbedilecek (atanacak) zata tevdi olunur.”* şeklinde düzenlenmiştir. Bu kanuna göre; Başkomutanlık, temsili bir makam olarak nitelendirilmektedir. Ancak; ordunun hazırlanması, barış zamanında Genelkurmay Başkanlığı’na bırakılırken; savaş zamanında bu yetkiyi, Cumhurbaşkanı tarafından atanacak bir kişi üstlenmektedir. Bu durum ise; Genelkurmay Başkanlığı’nın, sadece orduyu savaşa hazırlayan makam olarak değerlendirildiğini göstermektedir.⁽⁶⁹⁾ Yapılan tüm bu düzenlemelerde; cumhuriyeti kuran kadroda, Türk ordusunu devlet işlerinden, dolayısıyla siyasetten uzak ve kışlasında tutma eğiliminin hakim olduğu görülmektedir. İttihat Terakki’nin orduda açtığı yaraların farkında olan Atatürk, Türk ordusunu siyasal yaşamın dışında tutabilmek için büyük mücadele vermiştir. Nitekim Mustafa Kemal; İT’nin 1909’da toplanan 2. Kongresi’nde yaptığı konuşmada; *“Ufukta tehlike bulutları görüyorum. Ordunun siyasete karışması işi, artık bitmelidir. Asker kışlasına, siyasetçi siyaset sahnesine dönmezse, her şey mahv olur. Halbuki bizimkiler...”*⁽⁷⁰⁾ diyerek, ordu ile cemiyetin faaliyetlerinin birbirinden ayrılması ve cemiyetin siyasal bir parti haline gelmesi gerektiğini belirtmiştir.⁽⁷¹⁾ Bu doğrultuda; cumhuriyetin ilanından hemen sonra 19.12.1923 tarih ve 385 sayılı kanun ile, siyasetle uğraşmak isteyen muvazzaf subaylara ordudaki görevlerinden istifa zorunluluğu getirilmiştir. 1924 Anayasası da, bu ilkeye aynen yer vermiştir.⁽⁷²⁾ Böylece; rejimin şekli konusunda muhalif olan ‘Milli Mücadele’nin diğer komutanları, hem tasfiye edilmiş, hem de ordu içindeki

---

⁶⁹ Birand; A.g.e., s. 427-428.

⁷⁰ Örsan Öymen; **Bir İhtilâl Daha Var 1908-1980**, 6. Baskı, Milliyet Yayınları:63, İstanbul, Kasım 1987, s. 9.

⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir; **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919 Cilt:I**, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 135.

⁷² William Hale; **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, Ocak 1996, s. 72-73.

güçleri etkisiz hale getirilerek, ordu denetim altına alınmıştır.⁽⁷³⁾ Çünkü; bu dönemde tek amaç, cumhuriyetin korunması ve devrimlerin yerleştirilmesidir.

Atatürk'ün 1938 yılındaki ölümü, orduda herhangi bir kaygı yaratmamıştır. Zira; Atatürk'ün yakın silah arkadaşı ve cumhuriyetin ikinci adamı olan İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı, Mareşal Fevzi Çakmak ise Genelkurmay Başkanlığı makamlarındadır. 1944 yılında Mareşal Çakmak'ın yaş haddinden emekliye sevk edilmesinin ardından, 5.6.1944 tarih ve 4580 sayılı 'Genelkurmay Başkanlığının Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun' ile Genelkurmay Başkanlığı'nın statüsü bir kez daha değiştirilmiş ve Genelkurmay'ın bağımsızlığı kısıtlanarak Başbakanlığa bağlanmıştır. Aynı kanuna göre; Genelkurmay Başkanı, Başbakanın önerisi üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından atanmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı, barış döneminde ordunun emir ve komutasını üstlenmekte olup Başbakanlığa karşı sorumlu tutulmuştur. Genelkurmay'ın uygulamalarından TBMM'ye karşı sorumlu tutulan makam ise, Başbakanlık'tır. Aynı kanun ile Genelkurmay'ın diğer bakanlıklar ile bağımsız olarak görüşebilme yetkisi kaldırılarak, Başbakanlığın iznine tabi kılınmış ve ordu ile ilgili atamalar da, denetim altına alınmıştır. Atamaları, Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşü alındıktan sonra, Bakanlar Kurulu yapacaktır. Böylece; Genelkurmay Başkanlığı'nın devlet yönetim yapısı içindeki özerk konumu kaldırılmış ve Genelkurmay'ın sivil iktidara tabi kılınması ve siyasal iktidarın denetimine alınması konusunda ilk adım atılmıştır.⁽⁷⁴⁾

30.5.1949 tarih ve 5398 sayılı 'Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun' ile de, çok daha kesin bir şekilde; Genelkurmay Başkanlığı, tamamen Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmış ve bakanlığın bir parçası durumuna dönüştürülmüştür. Milli Savunma Bakanlığı ise; milli savunma konularından sorumlu bir bakanlık statüsüne getirilerek, Batı ülkelerindekine benzer bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu kanuna göre; "*Milli Savunma Bakanlığı; Cumhuriyet ordusunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işlerini Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla, bunların dışındaki hizmetleri de*

---

⁷³ Feroz Ahmad; **The Making of Modern Turkey Raulledge**, (Çev. Yavuz Alogan), 2. Baskı, Kaynak Yayınları, Yayın No:292, İstanbul, 1999, s. 74.

⁷⁴ İba; A.g.e., s. 156-157.

Bakanlık müsteşarlığı vasıtasıyla yürütür. Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı'nın önerisi üzerine, Bakanlar Kurulu kararıyla atanır ve değiştirilir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile ordu müfettişleri ve diğer orgeneral ve oramiraller, Genelkurmay Başkanı'nın görüşü alınarak, Milli Savunma Bakanı'nın önerisi üzerine, Bakanlar Kurulu kararıyla atanır veya görevden alınır.” Bu kanun ile; Genelkurmay Başkanlığı, adeta Milli Savunma Bakanlığı'nın bir müsteşarlığı konumuna indirilmiştir. Ancak; bu düzenlemeye karşı, ordudan hiçbir olumsuz tepki gelmemiştir. Zira; devletin başında, İsmet İnönü bulunmaktadır.⁽⁷⁵⁾ Ayrıca; bu kanun ile orduda, ilk kez Kuvvet Komutanlıkları oluşturulmuştur. Zira; daha önceki düzenlemelerde, kuvvet komutanlıklarının yerine ordu müfettişlikleri yer almaktadır. Yapılan tüm bu düzenlemelerde; Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın galip tarafı olan demokratik Batı Blokuna dahil olmasının da büyük etkisi bulunmaktadır. 1944 düzenlemesi ile İkinci Dünya Savaşı koşullarında Mareşal Çakmak'ın ayrılmasıyla oluşan otorite boşluğu, gizlenmek istenmiş olabilir. Ancak; 1949 düzenlemesinde, uluslararası konjonktür dikkate alınmış ve ordu-siyaset ilişkisinde hukuki altyapı, Batı sistemi ile uyumlu hale getirilmiştir. Böylece; Türkiye'de ilk kez, askeri otorite sivil otoritenin denetimine girmiş ve siyasal iktidara bağlanmıştır.

1961 Anayasası ile ise; yepyeni bir düzen, getirilmiştir. Anayasanın 110. maddesinde; *“Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanlığı tarafından temsil olunur. Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur. Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı'nca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur.*” ibaresi yer almıştır. Görüldüğü üzere; Genelkurmay Başkanı'nın, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olan konumu değiştirilerek, Genelkurmay doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır. Yine; Genelkurmay Başkanı'nın Silahlı kuvvetlerin komutanı olduğu vurgulanırken; barış veya savaş dönemlerine hiç değinilmemektedir. Genelkurmay Başkanı'nın,

---

⁷⁵ Birand; A.g.e., s. 430.

savaş-barış ayrımı yapılmaksızın ordunun komutanı olduğu, hem de ayrı bir fıkra ile belirtilerek vurgulanmaktadır. Oysa; 1924 Anayasası, Genelkurmay'ı sadece barış döneminde orduyu savaşa hazırlayan makam olarak görmektedir. Böylece, eski yaklaşım temelinden değiştirilmektedir.⁽⁷⁶⁾ Bu noktada, 27 Mayıs darbesini yapan Milli Birlik Komitesi'nin eğilimine de değinmek gerekir. MBK; ilk anayasa taslağında, Genelkurmay Başkanlığı'nın doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlanmasını istemiş, hükümet ve meclis denetimi dışında tutulmasını istemiştir.⁽⁷⁷⁾

Milli Savunma Bakanlığı ise; yetkileri elinden alınarak, 1944 düzenlemesinden önceki tedarik işleriyle görevlendirilen makam konumuna geri döndürülmüştür. 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi; 14.4.1966 tarih ve 19 sayılı kararıyla, 1949 tarih ve 5398 sayılı Milli Savunma Bakanlığı'nın kuruluşunu düzenleyen yasayı, anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Aynı AM; 10.10.1968 tarih ve 41 sayılı kararıyla da, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'nın bir dairesi olamayacağını tekrarlamış ve Milli Savunma Bakanlığı karargâhında görevlendirilecek askeri personelin atanmasında, bakanlığı yetkili kılan yasayı da iptal etmiştir. Oysa; Genelkurmay'ın tamamen bağımsız olduğu dönemlerde bile bu atamaları bakanlık, tek başına yapabilmıştır.⁽⁷⁸⁾

31.7.1970 tarih ve 1324 sayılı 'Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun' ve aynı tarih ve 1325 sayılı 'Milli Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun' ile Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'nın günümüzdeki hukuki statüleri, tespit edilmiştir. Ancak; bu yasalarda dikkat çeken bir nokta olarak, Genelkurmay Başkanlığı'nın görev ve yetkileri düzenlenirken; Milli Savunma Bakanlığı sadece görevleri ile ele alınmıştır. Kanuna göre, bakanlık sadece ordunun gereksinimi olan maddi kaynakların temini ile yükümlüdür. Bunun içinde; askere alma işlemleri, lojistik ihtiyaçlar, savunma sanayi hizmetleri, sağlık ve barınma hizmetleri yer almaktadır. Bakanlık personelinin atanması ise, Genelkurmay Başkanlığı'nın yetkisi dahilindedir. Kanunun adından da anlaşılacağı üzere, bakanlığın adeta yetkisi yoktur ve neredeyse, Genelkurmay

---

⁷⁶ Y.a.g.e., s. 442-443-444.

⁷⁷ İba; A.g.e., s. 191.

⁷⁸ Birand; A.g.e., s. 446-449-450.

Başkanlığı'na bağlı bir kurum haline getirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ise, silahlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında; personel, istihbarat, harekât, teşkilat, eğitim ve lojistik hizmetlerine ilişkin ilke ve öncelikleri belirlemektedir. Ayrıca; diğer kurumlarla, Başbakanlığın onayını almaksızın yazışma ve görüşme yapabilme yetkisini, tekrar kazanmıştır.⁽⁷⁹⁾ Sonuç olarak; Genelkurmay Başkanlığı'nın hukuki statüsünde, 1924 düzenlemesindeki özerk konuma dönüş yapılmıştır.

Görüldüğü üzere; Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına değil de, Başbakanlığa bağlıdır ve Başbakana karşı sorumludur. 1960 yılından sonra yapılan düzenlemelerde ordu-siyaset ilişkisindeki denge, ordu lehine değişmiştir. Oysa; Batı ülkelerinde durum, çok farklıdır. Batı'da; Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Bakanlığı'na bağlı bir kurum olarak çalışmaktadır. Bakanlık, Genelkurmay ile koordinasyon içersinde; ülkenin savunma stratejilerinden, silah altına alınacak askere, kaynak yaratılmasından, atamalara kadar her şeyden sorumludur. Çünkü; Batı ülkelerinin demokratik kültürüne göre, askeri otoritenin, sivil otoritenin denetiminde olması esastır. Savunma Bakanı da; sivil otoritenin, dolayısıyla milli iradenin temsilcisidir. Ordu da; milletin ordusu olduğuna göre, bakanın emrine girmesi doğaldır. Sonuç olarak; Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı, Batı'ya göre daha bağımsız ve özerk bir yapıya sahiptir.

Türkiye'de; Genelkurmay Başkanlığı, devlet protokolünde Başbakanın hemen sonra ve Milli Savunma Bakanının çok önünde, 4. sırada yer almaktadır. Bu düzenleme, 12 Mart muhtırasının hemen ardından yapılmıştır.⁽⁸⁰⁾ ABD'de Genelkurmay Başkanının, Başkan ve Savunma Bakanının en yüksek askeri danışmanı olduğu⁽⁸¹⁾ ve devlet protokolünde, Yüksek Mahkeme Yargıcı'nın Başkan'dan hemen sonra 2. sırada geldiği düşünülürse; TSK'nın üst düzey komutanlarından birisinin şu sözleri, oldukça anlamlı olacaktır:

“Biz; Batı Avrupa veya Amerika'da olduğu gibi bir sivilin, politikacının tam emrinde değiliz. Onlarla karşılaştırıldığı zaman, daha özerkiz ve kendi konularımızda daha etkiniz. Biz, Başkomutanımızı hükümetin emrine vermeyiz.

⁷⁹ Y.a.g.e., s. 450-545-547.

⁸⁰ Y.a.g.e., s. 440.

⁸¹ Şaban İba; **Milli Güvenlik Devleti**, Çivi Yazıları, Yayın No:50/15, İstanbul, 1999, s. 21.

1960'dan sonra, bu durumu da anayasaya koyduk. Bundan böyle de, değişmesi söz konusu değildir.”⁽⁸²⁾

Bu konuda son olarak; iç güvenliğin sağlanmasında büyük sorumluluğu bulunan Jandarma'nın hukuki statüsüne de değinmek gerekir. 10.3.1983 tarih ve 2803 sayılı 'Jandarma Teşkilât, Görev ve Yetkileri Kanunu'na göre; “Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvvetidir. Jandarma Genel Komutanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir parçası olup, Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevleri, eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na; emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden ise, İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır. Ancak; Jandarma Genel Komutanı, Bakana karşı sorumludur. Jandarma Genel Komutanı; Genelkurmay Başkanının teklifi, İçişleri Bakanının inhası, Başbakanın imzalayacağı ve Cumhurbaşkanı'nın onaylayacağı müşterek kararname ile atanmaktadır. Jandarma Genel Komutanlığı'nın bütçesi, İçişleri Bakanlığı'nın bünyesinde ve bu bakanlığın bütçesinden ayrı olarak düzenlenir.” Jandarmanın genel olarak görevleri; mülki, adli, askeri ve diğer görevleri kapsamaktadır. Jandarmanın görev ve sorumluluk alanı; polisin görev sahası dışında olup, bu alanlar il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan kırsal yerlerdir. Jandarmanın mülki görevleriyle ilgili eylem ve işlemleri, İçişleri Bakanlığı ve il valilikleri tarafından denetlenmektedir.

C. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Milli Güvenlik; devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bölünmez bütünlüğünün, uluslararası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil tüm milli hedef, menfaat, çıkar ve haklarının her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasıdır.⁽⁸³⁾ Milli güvenlik kavramı, devletin ve ulusun var olması ile eşdeğerdir. Milli Güvenlik Stratejisi ise; bir milletin barışta ve savaşta, milli menfaatlerini geliştirmek ve milli hedeflerini elde etmek için ekonomik, siyasal,

---

⁸² Birand; A.g.e., s. 414-415.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. 11.11.1983 tarih ve 2945 sayılı 'Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'.

askeri ve sosyo-kültürel güçlerini geliştirmek ve kullanmak bilim ve sanattır. Milli hedefleri gerçekleştirmek, devletlerin yürütme organı olan hükümetlerin başlıca amacıdır.⁽⁸⁴⁾ Bu konseptin saptanması ise; kural olarak, Genelkurmay Başkanlığına bırakılmıştır. Milli güvenlik stratejisinin saptanmasında, tehdit değerlendirmesini Milli İstihbarat Teşkilâtı'nın getirdiği istihbarata dayanarak, Genelkurmay Başkanlığı yapmaktadır. Bu değerlendirmede; sivil otoritenin yani, gerek Milli Savunma, gerekse Dışişleri Bakanlıklarının katkısı sınırlıdır. Bu stratejik hedefler, Yüksek Askeri Şûra'da son şeklini alır ve Milli Güvenlik Kurulu'nda kesinleşir. Bakanlar Kurulu'nun kararı ile konsept; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yönelik tehdit sıralamasını içeren 'Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi' olarak onaylanır. TSK'nın, Batıdaki örneklerinden ayrıldığı bir nokta da, stratejinin saptanmasında sahip olduğu, bu özektir. Zira; Batıda bu stratejiler, sivil ve askeri otoritenin uyumu ve işbirliği dahilinde oluşturulur.⁽⁸⁵⁾

Milli Güvenlik Kurulu, Türk hukuk mevzuatına 27 Mayıs darbesinden sonra, 1961 Anayasası ile girmiş olan ve siyasal iktidar ile TSK arasında irtibat, uyum ve işbirliğini sağlamayı amaçlayan, anayasal bir kurumdur. MGK benzeri kurullara diğer Batı ülkelerinde de, rastlamak mümkündür. Örneğin; ABD'de Milli Güvenlik Konseyi, İngiltere'de İmparatorluk Savunma Koleji, Fransa'da Milli Savunma Yüksek Kurulları ve Komiteleri, Almanya'da Federal Güvenlik Konseyi, İtalya'da Savunma Yüksek Kurulu, Japonya'da Milli Savunma Konseyi ve Rusya'da Güvenlik Kurulu bulunmaktadır.⁽⁸⁶⁾ Tüm bu kurullar, milli savunma ve ulusal güvenlik konularında askeri otoritenin görüşlerini açıkladığı ve sivil otoritenin politikalarına katkıda bulunduğu, danışma organı niteliğindeki örgütlenmelerdir.⁽⁸⁷⁾

Aslında; 1960 yılından önceki dönemlerde de, Milli Güvenlik Kurulu'na benzer yapıdaki kuruluşlar bulunmaktadır. 1922'de savaşın getirdiği ek işleri üstlenmek ve koordinasyon sağlamak üzere, 'Harp Encümeni Fevkalâdesi'

---

⁸⁴ **Devletin Kavram ve Kapsamı**, MGK Genel Sekreterliği Yayını, Ankara, 1990, s. 41-42.

⁸⁵ Birand; A.g.e., s. 358-359-360.

⁸⁶ Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri Raporu, **Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler**, TÜSİAD Yayını, Yayın No:T/99-12/274, İstanbul, Aralık 1999, s. 101-102-103.

⁸⁷ Öztürk; A.g.e., s. 141.

kurulmuştur.⁽⁸⁸⁾ Daha sonra ise, 24.4.1933 tarih ve 14443 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile teşkil edilen ‘Yüksek Müdafaa Meclisi’; Başbakanın başkanlığında, Genelkurmay Başkanının da iştirak ettiği Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşmaktadır. Savaş hazırlıklarını yürütmekle görevli olan ve bir nevi savaş kabinesi şeklini alan kurulda, seferberlikle ilgili kararlar alınmış ve bakanlıklara düşen görevler belirlenmiştir.⁽⁸⁹⁾ 30.5.1949 tarih ve 5399 sayılı kanunla da, ‘Milli Savunma Yüksek Kurulu’ oluşturulmuştur. Kurul; devlet işlerinin en başında gelen topyekün milli savunma görevlerini, yerine getirmek üzere oluşturulmuş; hükümetçe takip edilecek milli savunma politikasının esasları, topyekün milli seferberlik planının hazırlanması, uygulanması ve ilgili tedbirlerin alınmasından sorumlu tutulmuştur. Kurul; Başbakanın başkanlığında ve onun teklifiyle seçilecek bakanlar, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanından oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı, kurulun doğal başkanıdır. Kurulun, ayda en az bir kez toplanması öngörülmüş; kurul çalışmalarını hazırlamak ve her türlü yazı işlerini yürütmek üzere, Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği oluşturulmuştur.⁽⁹⁰⁾

1961 Anayasası’nın 111. maddesi; “*Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kurulu’na Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonu sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na bildirir.*” şeklindedir. Anayasanın ilgili bu maddesine dayanarak, 11.12.1962 tarih ve 129 sayılı ‘Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’ çıkarılmıştır. Kanuna göre, kurulun sivil üyeleri; Başbakan Yardımcısı, Milli Savunma, İçişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanlarıdır. Asker üyeler ise; Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri’dir. Fakat; sekreterin oy hakkı, bulunmamaktadır.⁽⁹¹⁾ Ancak anayasanın ilgili maddesinde ilginç bir not olarak; kurulun üyelerini sayılırken, Başbakandan 2. fıkrada söz edilmektedir. Bu yaklaşım;

⁸⁸ Hikmet Özdemir; **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, No:77, İstanbul, 1993, s. 103.

⁸⁹ İba; **Milli Güvenlik Devleti**, s. 177-178.

Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce.html>, 28.07.2006.

⁹⁰ İba; **Ordu Devlet Siyaset**, s. 155-159-160.

⁹¹ İba; **Milli Güvenlik Devleti**, s. 179-180-183.

siyasal iktidarın başı olan Başbakanın orduyu uzak tutup, devletin başı olan Cumhurbaşkanı ile yakınlaşma düşüncesini uyandırmaktadır. Nitekim; TSK bu dönemden sonra, Cumhurbaşkanlığı seçimlerini dikkatle izleyecek, hemen her seçimde oldukça duyarlı ve ilgili bir biçimde hareket edecektir.⁽⁹²⁾ Türk siyasal yaşamında da, asker kökenli cumhurbaşkanları geleneği yerleşecektir.

12 Mart muhtırasının hemen ardından, 1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikler arasında, MGK ile ilgili olan 111. madde de yer almaktadır. Madde metninde ilk fıkra; *“Milli Güvenlik Kurulu; Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanları'ndan oluşur.”* şeklinde, son fıkra ise; *“Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri, Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder.”* şeklinde düzenlenmiştir. İlk anayasa metninde; Başbakana 2. fıkrada yer verilirken, bu metinde ilk fıkrada değinilmiş, ancak; yine ilk metinden farklı olarak, ilgili bakanlar Genelkurmay Başkanından sonra gelmiştir. Fakat en önemli değişiklik, son fıkradadır. İlk metinde yer alan; *“Kurul, temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir.”* şeklindeki ifade, *“Kurul, temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder.”* biçimine dönüştürülmüştür.⁽⁹³⁾

12 Eylül darbesinin ardından kabul edilen 1982 Anayasası'nın 118. maddesine göre; *“Milli Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan kurulur. Gündemin özelliğine göre, kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir. Milli Güvenlik Kurulu; Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir. Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar, Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır. Milli Güvenlik Kurulu'nun*

---

⁹² Birand; A.g.e, s. 445.

⁹³ Öztürk; A.g.e., s. 82.

gündemi; Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın önerileri dikkate alınarak, Cumhurbaşkanınca düzenlenir. Cumhurbaşkanını katılmadığı zamanlar; Milli Güvenlik Kurulu, Başbakan'ın başkanlığında toplanır. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin teşkilâtı ve görevleri kanunla düzenlenir.” Anayasanın bu maddesine dayanılarak da, 11.11.1983 tarih ve 2945 sayılı ‘Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’ çıkarılmıştır.

1982 Anayasası ile getirilen en önemli değişiklik; kurul kararlarının, Bakanlar Kurulunca ‘öncelikle dikkate alınır’ hale getirilmesi olmuştur. Kararlar; ilk olarak 1961’de sadece ‘bildirilir’ iken, 1971’de ‘tavsiye edilir’ hale gelmiş ve nihayet 1982’de ‘öncelikle dikkate alınır’ şeklinde değerlendirilecektir. Ayrıca; kurulun sivil üyeleri ile asker üyelerinin sayısında, askerler lehinde değişiklik olmuştur. Nitekim; MGK’nın 1961 Anayasası’ndaki ilk kuruluşunda, oy hakkı bulunan 12 üyesi bulunmakta iken; bunların da 8 tanesi sivil, 4 tanesi asker üyedir. Oysa; 1982 Anayasası’nda, üye sayısı 10 olarak belirlenmiş ve 5 sivil, 5 asker üye ayrımı yapılmıştır. Ancak; kurulun başkanı olan Cumhurbaşkanının da, asker kökenli olabileceği ve 1960 yılından 1989 yılına kadar Cumhurbaşkanlarının, asker kökenli kişilerden seçilmiş olduğu düşünülürse, kararların askeri otorite lehinde çıkması muhtemeldir. Sivil otorite ise, anayasaya göre siyasal iktidarın sorumluluğunda bulunan milli güvenliğin sağlanması ve uygulanması ile yükümlüdür.

MGK, devletin ulusal güvenlik politikasının belirlenmesi, uygulanması ve bunun için gerekli koordinasyonun sağlanmasında siyasal iktidara danışmanlık yapmakla görevli bir kurum olmasına rağmen; Batı ülkelerindeki danışma ve istişare organlarının da ötesinde ağırlık ve etkinliğiyle, siyasal iktidarı etkileyen ve yönlendiren bir karar organı, adeta hükümet üstü bir kabine görünümündedir.⁽⁹⁴⁾ MGK’nın aldığı kararlar, Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınmak zorundadır. Nitekim; kurul kararları da, genellikle hiçbir değişikliğe uğramadan aynen Bakanlar Kurulunda kabul edilmekte ve Bakanlar Kurulu kararı haline gelmektedir. Türkiye’de; kanunlar, genellikle Bakanlar Kurulundan TBMM’ye

---

⁹⁴ Öztürk; A.g.e., s. 142.

sevk edilen kanun tasarıları şeklinde yapılmaktadır. Dolayısıyla; meclisten çıkan kanunlar da, MGK’da kabul edilip, meclise getirilen kanunlar olmaktadır.

Ayrıca, milli güvenlik kavramının kapsamına da değinmek gerekir. Milli güvenliğin kapsamı, kanunda öylesine geniş çizilmiştir ki; içine girmeyecek siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel v.b. konu düşünülmemeyecektir. Örneğin; Erzurum Atatürk Üniversitesi’ndeki ağaçlardan, RTÜK’e süresiz kapatma yetkisi verilmesine, TRT’nin yayınlarından, göç edenlerin ara seçimlerde oy kullanmalarının sağlanmasına, ortaöğretim ders kitapları yönetmeliğinden, Kültür Bakanlığının bir afişindeki sözcüklerin etimolojik kökenine kadar pek çok konu milli güvenlik kavramının kapsamındadır.⁽⁹⁵⁾

Ancak; kurul bu yapıyla, Türkiye’nin tam üyeliğe aday olup müzakere süreci içerisinde bulunduğu Avrupa Birliği ve organlarında; ordunun, sivil bir rol oynamasına ve siyasal yaşamın her alanına müdahale etmesine izin veren bir kuruluş olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Parlamentosu’nun 3.12.1998 tarihli kararında; seçilmişlerden oluşan ve demokratik kurumların sivil ve askeri idare üzerindeki üstünlük, kontrol ve denetiminin güçlendirilmesi ve bu arada askeri gücün siyasal sistemdeki anayasal rolünün, Türkiye’nin sivilleşmesi yönünde bir adım olarak değiştirilmesi gereğine, işaret edilmektedir.⁽⁹⁶⁾ 13 Ekim 1999 tarihinde, AB Komisyonu’nun açıkladığı ‘Türkiye İlerleme Raporu’nda MGK’nın; siyasal yaşam üzerindeki etkisinin devam etmekte olduğu ve bu etkinin kaldırılması veya azaltılması suretiyle, ordu üzerindeki sivil denetimin sağlanması, Türkiye’den talep edilmiştir.⁽⁹⁷⁾ Türkiye’nin üyelik sürecinde, AB’ye adaylığının tescil edildiği ve Aralık 1999’da toplanan Helsinki Zirvesi öncesinde Türkiye’de bulunan Hollanda Dışişleri Bakanı Van Aartsen ise; “Hiçbir AB ülkesinde ordu, siyasette Türkiye’deki kadar aktif değildir.” demiştir.⁽⁹⁸⁾ AB Komisyonu tarafından 8 Ekim 2000 tarihinde açıklanan ve Türkiye’nin AB’ye adaylığı sürecinde, AB Müktesebatına uyumun sağlanması amacıyla yapılması gerekenleri, siyasi kıstaslar dahilinde belirleyen

⁹⁵ Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri Raporu, s. 105-170-172-173.

⁹⁶ Y.a.g.e., s. 94-108.

⁹⁷ Atilla Sandıklı; **Türkiye’nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 2001, s. 238.

⁹⁸ Sedat Ergin; “Helsinki Sonrasında Ordu”, **Hürriyet**, 7 Aralık 1999.

'Katılım Ortaklığı Belgesi'nin orta vadeli hedefleri arasında; MGK'nın anayasal rolünün, AB üyesi ülkelerde olduğu gibi hükümetin danışma organı olacak şekilde, yeniden düzenlenmesi yer almaktadır.⁽⁹⁹⁾ Nitekim; T.C. Hükümeti de, 19 Mart 2001 tarihinde onayladığı 'AB Ulusal Programı'nda bu hususa, siyasi kriterlerin orta vadeli hedefleri dahilinde yer vermiş ve MGK'nın ulusal güvenliği ilgilendiren konularda, hükümetin danışma organı niteliğinde yeniden yapılandırılacağını belirtmiştir.⁽¹⁰⁰⁾ Genel olarak değerlendirilecek olursa; AB, Türkiye'den sivil otoritenin askeri otorite üzerinde kontrol ve denetimi sağlamasını, MGK'nın işlev, yetki ve sorumluluklarının AB standartlarına çekilmesini talep etmektedir.

Son olarak; Türkiye'nin, Eylül 2001'de gerçekleştirdiği anayasa değişikliklerine değinmek gerekir. Bu değişikliklerle T.C. Anayasası'nın MGK'yı düzenleyen 118. maddesi, yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, "*Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan kurulur. Kurulun (...) kararları, Bakanlar Kurulunca değerlendirilir.*"

Dikkat edilecek olursa; kurul kararları, eski metindeki 'öncelikle dikkate alınır' şeklinden, 'değerlendirilir' biçimine dönüştürülmüştür. Ayrıca; Başbakan Yardımcıları ve Adalet Bakanı da kurul üyesi yapılarak, kuruldaki sivil üye sayısı artırılmış ve dengenin sivil üyeler lehine kayması sağlanmıştır. AB'ye uyum çalışmaları kapsamında 7. uyum paketi ile Temmuz 2003'de, MGK'nın yapısı ve MGK Genel Sekreterliği ile ilgili olarak, değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; her ay toplanan kurul, iki ayda bir toplanacaktır. Genel Sekreter, TSK içinden atanabileceği gibi, sivil bürokrasi içinden de atanabilecektir. Böylece; sekreteryasında sivilleşme sağlanan kurulun, AB kriterlerine uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu pakette yer alan bir diğer düzenlemeyle de, savunma harcamalarına TBMM adına Sayıştay denetimi getirilmiştir. Silahlı kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının

⁹⁹ Avrupa Birliği-Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, TİSK Yayınları, Ankara, Kasım 2000, s. 1-6.

¹⁰⁰ Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayını, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Mart 2001, s. 15.

denetlenmesi, milli savunma hizmetinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılacaktır.⁽¹⁰¹⁾ 2004 yılında, anayasada yapılan değişiklikle, Genelkurmay Başkanlığı'nın YÖK'e temsilci vermesine son verilmiştir. Aynı değişiklik; 1999 anayasa değişikliği ile askeri yargı mensuplarının yargılama heyetinden çıkartılmasıyla, sivil mahkeme haline getirilen DGM'leri, tamamıyla ortadan kaldırmıştır.

D. Askeri Yargı ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)

Türk hukuk mevzuatına, 12 Mart muhtırası ile giren 'Devlet Güvenlik Mahkemeleri', devlet aleyhine işlenen bütün suçlar için kurulmuştur. Askeri yargı mensuplarının üye olduğu bu mahkemelerde; devletin güvenliği ve anayasal rejimi aleyhinde işlenen her türlü suçlar ile ilgili olarak, sivil kişiler yargılanmıştır.

1961 Anayasası'nda yapılan 1971 değişiklikleri ile kurulan DGM'lerin; 1982 Anayasası'nda da, aynı biçimiyle yer aldıkları görülmektedir. Ancak; anayasa maddelerinin sıralanması bakımından DGM'ler, yüksek mahkemelerden önce, 143. maddede düzenlenmiştir. Devletin aleyhine işlenen suçlara bakmakla yükümlü olarak, 1971 yılında kurulan DGM'ler ile ilgili bazı noktalara, yer vermek gerekir. 12 Mart muhtırası sonrasında; ülkedeki gerginliğin sorumlusu olarak görülen Deniz Gezmiş ve iki arkadaşı, DGM'de anayasal düzeni yıkmaya teşebbüsten idama mahkum edilmiş ve infazları 1973 yılında yerine getirilmiştir.

Abdullah Öcalan'ın yargılanması öncesi 1999 yılında, anayasada yapılan değişiklik ile DGM'lerdeki asker üyeler, mahkeme heyetinden çıkartılmıştır. Böylelikle, sivil mahkeme niteliği kazanan DGM'ler; anayasada 2004 yılında yapılan değişiklikle, AB'ye uyum çalışmaları kapsamında kaldırılmış, görev ve yetkileri ağır ceza mahkemelerine devredilmiştir.

---

¹⁰¹ <http://www.belgenet.com/yasa/k4963.html>, 11.11.2005.

E. Yüksek Askeri Şûra (YAŞ)

TSK içindeki personelin özlük haklarını düzenleyen ve her yıl iki kez toplanan ‘Yüksek Askeri Şûra’, 27.7.1967 tarih ve 926 sayılı ‘Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu’na göre oluşturulan bir kuruldur. Başbakanın başkanlığında, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları ile birlikte 17 üyeden oluşmaktadır.⁽¹⁰²⁾ “YAŞ’ta; TSK’ya mensup subayların rütbe, bekleme süresi, nasıp, kıdem, kademe ilerlemesi, rütbe terfii ve emekliye sevk edilme işlemleri gerçekleştirilir. Devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlarla; yüz kızartıcı veya şeref ve haysiyet kırıcı nitelikteki suçların işlenmesi gibi ahlâki durum, kadrosuzluk, yetersizlik, disiplinsizlik ve yaş haddi gibi nedenlerle Silahlı Kuvvetlerden ayırma işlemi yapılır.” T.C. Anayasası’nın 125. maddesine göre; “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı, yargı yolu açıktır. Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şûranın kararları, yargı denetimi dışındadır.” Görüldüğü üzere; YAŞ’ta alınan kararlara karşı yargı yolu kapalıdır. Kararlar kesindir, itiraz ve temyiz hakkı bulunmamaktadır.

Genelkurmay Başkanının atanması, bu kanunun 49. maddesi uyarınca yapılmaktadır. Buna göre; “Genelkurmay Başkanı; Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapmış orgeneral-oramiraller arasından, Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanınca atanır.” Maddede orgeneral-oramiraller ibaresi yer almaktadır. Ancak; Türkiye’de Genelkurmay Başkanları, yerleşen teamül ve gelenekler gereği her zaman, Kara Kuvvetleri Komutanlığı’ndan seçilmiştir. Zira; Türk ordusu, tarihsel kökenini M.Ö. 209’da Büyük Hun Devleti’nin kuruluşuna dayandırmaktadır ve KKK, 2006 yılında 2215. kuruluş yıldönümünü kutlamıştır. Türk Deniz Kuvvetleri’nin kuruluşu 1081 yılı, Türk Hava Kuvvetleri’nin kuruluşu ise, 1911 yılıdır.

---

¹⁰² Faruk Mercan; **Apolet, Kılıç ve İktidar: Orduda Yirmi Yıllık Olayları ve Komutanların Yıldız Savaşları**, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, Mayıs 2004, s. 12.

F. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)

DP iktidarında ekonomik zorluklar içine giren ordu mensuplarının, refah seviyelerini yükseltip alım güçlerini yükseltmek amacıyla, 27 Mayıs darbesi sonrasında ‘Ordu Yardımlaşma Kurumu’ oluşturulmuştur. Böylece; Silahlı Kuvvetler, bir sosyal sınıf olarak, üretici güçler arasına dahil olmuştur. OYAK, 1.3.1961 tarih ve 205 sayılı kanun ile kurulmuş, özel hukuk hükümlerine bağlı, TSK mensuplarının sosyal yardımlaşma ve emeklilik fonudur.⁽¹⁰³⁾ Üyelerinden kesilen aidatlarla, üyelerine sosyal güvenlik hizmeti vermek amacıyla kurulan OYAK, zamanla ekonomik açıdan oldukça büyümüş ve silahlı kuvvetlerin kapitalizm ile bütünleşmesine imkan sağlamıştır. Nitekim; iştirakleri finans, bankacılık, çimento, enerji, petrokimya, inşaat, otomotiv, gıda v.b. pek çok alana yayılmış ve OYAK, günümüzün sayılı holdingleri arasına girmiştir. Görüldüğü üzere; devlet yapısı içinde, gerek hukuki, gerekse sosyolojik açıdan konumunu 27 Mayıs’tan sonra özerkleştiren Silahlı Kuvvetler, ekonomik anlamda da özerklik kazanmıştır.

II. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin İşlevsel Özellikleri

Ordunun en temel anlamdaki görevi; milli savunma hizmetinin yerine getirilip, devletin varlığının ve ulusal sınırlarının dış tehdit ve saldırılara karşı korunmasıdır. Bu görevi yerine getiren kurum olarak, orduda hakim olan yapının temel unsurları; disiplin, otorite, itaat, hiyerarşi, silah ve şiddet kullanabilme tekeli, savaşma profesyonelliği, moral değerler ve sahip olduğu grup bilincinin yaratmış olduğu mükemmel örgüt yapısı, toplumsal kökeni, askeri mantığın getirmiş olduğu bakış açısı ve en önemlisi olarak da, tarihsel misyonudur.

Tüm bu özellikler orduyu, toplumdaki diğer sosyal sınıflardan farklı kılar. Ordudaki askerler de, bu farklı olmanın bilinci içersindedirler. Aslında bu durum, ülkenin sahip olduğu siyasal kültür ile de bağlantılıdır. Çünkü; askerlerin kendilerini

---

¹⁰³ Tanju Tosun; “Demokratik Siyasi Rejimlerde Askeri Otorite-Sivil Otorite İlişkileri ve Türkiye Örneği”, **Siyasette Kadınlar ve Gençler**, İzmir Yerel Gündem 21 Yayını, İzmir, Nisan 1999, s. 312. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.oyak.com.tr/default.asp>, 28.07.2006.

nasıl gördükleri, toplumun ve sivillerin askerleri nasıl gördükleri ile ilintilidir. Bir albayın sosyal itibarı, toplumun o albaya duymuş olduğu saygınlıktan kaynaklanır.

A. Disiplin

Ordunun temelidir. Orduda, çok kesin merkezileşmiş bir emir-komuta zinciri hakimdir. Verilen emirlerin itiraz edilmeden yerine getirilmesi, esastır. En üst rütbedeki mareşalden en alt rütbedeki ere kadar, verilen emirlere kayıtsız ve mutlak itaat, astın üstüne tartışmasız boyun eğmesi söz konusudur. Kurallar, asla tartışılmaz ve kesindir. Görüldüğü üzere; orduda disiplin son derece katıdır ve ordunun yapısı otoriterdir. Bu yapı, ordunun temel işlevi olan milli savunma hizmetinin yerine getirilmesi zorunluluğunun bir sonucudur. Çünkü, devletin korunmasında; farklı görüş, düşünce ve itirazlardan doğabilecek zaman kaybı, tereddüt, çatışma ve bölünmelere yer yoktur. Bu yüzden, farklı görüş ve düşüncelere itibar edilemez. Esas olan; devletin ne şekilde olursa olsun, korunmasıdır.

Orduda temel olan, en kısa zamanda tek bir kararın alınarak farklılıkların ortadan kaldırılması ve ülkenin savunulmasıdır. Çünkü; asker, ülkenin savunulması için gerektiğinde ölümü bile göze almış kişidir. Milli güvenlik; her şeyin, hatta siyasetin bile üstündedir ve dolayısıyla üyeleri demokrat olsa bile kurumsal olarak ordu, kararların alınması sürecinde demokrat olamaz. Bu durum, en başta ordunun doğasına aykırıdır.⁽¹⁰⁴⁾ Duverger'e göre; siyasal liberalizmin demokrasi, çoğulculuk, özgürlük ve eşitlik ilkeleri; ordunun disiplin, hiyerarşi, otorite, itaat ve savaşı esas alan tutumuyla çelişki halindedir.⁽¹⁰⁵⁾

B. Hiyerarşi

Ordu, yukarıdan aşağıya doğru piramidi andıran ve silsile düzeni içersinde, hiyerarşik biçimde örgütlenmiştir. Ordunun yapılanmasında, kişisel ve karizmatik

---

¹⁰⁴ Taha Parla; **Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989)**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 180-181.

¹⁰⁵ Maurice Duverger; **Halksız Demokrasi**, (Çev. İsmail Özü), Dördüncü Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 53.

değerlere değil, rasyonel belirli kural ve kriterlere göre kararlar alınır ve roller hiyerarşik bir biçimde dağıtılır. Kişisellikten arındırılmış bulunan roller; yetki, görev ve sorumluluklar halinde rütbe olarak düzenlenir. Kişisel saygınlığı ne olursa olsun; yüzbaşuya, yüzbaşı olmasının getirmiş olduğu kurumsal saygınlık ve üniformasından dolayı itaat edilir. Yine; orduda otorite, rütbeden kaynaklanır. Duverger'in, ordudaki bu yapıyı değerlendirirken sahip olduğu görüş; *“Böylesine karmaşık bir zincirlemenin bir keşmekeşe dönüşmemesi ve otoritenin peş peşe sıralanmış çok sayıda kademe arasında dağılıp gitmemesi için, örgütün son derece merkezi ve disiplinli olması; her aşamasındaki şefin, bir üstündeki şefine körü körüne itaat etmesi gerekir.”* şeklindedir.⁽¹⁰⁶⁾

C. Profesyonelleşme

Günümüz modern ordularının en önemli özelliklerinden birisi düzenli, eğitilmiş ve profesyonel olmalarıdır. Ordular, çağın teknolojisinin gerektirdiği tüm teknik imkanlardan faydalanarak, son derece kapsamlı ve özel bir eğitimden geçirilerek oluşturulmuşlardır. Bu özellikleri ile eski çağların çapulcu, çete, gerilla tipi örgütlenmelerinden ayrılmaktadır. Kılıç, kalkan, zırh, miğfer, gürz, balta, mızrak, ok ve yaylarla yapılan savaşlar, artık çok gerilerde kalmıştır. Çağımız, en ileri teknolojiye dayalı silahların kullanıldığı ve savaş teknolojilerinin sürekli geliştiği dönemdir. Profesyonel orduda, sahip olunan savaş araçları ve silah tekeli ile dış savunma için şiddetin kullanılması ve kontrolünde yetkili uzmanlık mümkün olabilmektedir.⁽¹⁰⁷⁾ Orduyu oluşturan muvazzaf subay ve askerlere; savaş ile ilgili her türlü teknik, taktik ve stratejik bilgileri içeren ve her türlü doğa koşullarına uygun, uzun süreli bir eğitim verilmekte; her çeşit silah ve askeri donanımı kullanabilmeleri imkanı sağlanmaktadır. Böylece ordudaki askerler; sivillerden farklı olarak, savaşla ilgili her alanda uzmanlaşmakta ve profesyonelleşmekte; ordu ise, savaşabilen tek ve en yetkili otorite olabilme avantajına sahip olmaktadır. Askeri personele bu eylemleri karşılığında, maaş

---

¹⁰⁶ Maurice Duverger; **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 282-283-291.

¹⁰⁷ Huntington; **The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, s. 32-84.

ve sosyal imkanlar açısından oldukça uygun ve rahat bir getiri sağlanmakta ve böylece askerlik, özel ve saygın bir meslek olarak benimsenmektedir.

D. Moral Değerler

Ordu mensupları, yerine getirdikleri ülkeyi savunma görevinin ne kadar kutsal ve anlamlı bir hizmet olduğunun bilinci içersindedir ve bunun da gururunu yaşarlar. Aralarında son derece güçlü; birlik, uyum, onur, gurur, cesaret, dayanışma, fedakârlık, özveri, bağlılık, sadakat, vatanseverlik v.b. yüce duyguları içeren bir moral değerler sistemi gelişmiştir. Ordu içersindeki bu grup bilinci, orduyu ayakta tutan güçtür.

E. Toplumsal Köken

Ordu kadrolarının toplumsal kökenleri incelendiğinde ise, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki genel bir hipoteze göre; subaylar, genellikle orta ve alt gelir grubundan, ülkenin kırsal ve az gelişmiş kesimlerinden gelmektedir. Buna göre; subaylık, toplumun üst sınıflarına yükselebilenin en etkili vasıtalarından biridir. Subayların alt sınıflardan gelmesi, modernleşme çabaları ile de örtüşmektedir. Çünkü; subaylar, ordunun modernleşmesinin ardından gelen teknik ve sosyal imkanların avantajlarını, kendi özel yaşamlarında da kullanmaktadır. Oysa; geçmiş dönemlerde subaylar, daha çok aristokrasiden devşirilmiştir. Hatta; subaylar, kendilerini birer asker olmaktan çok, birer aristokrat olarak nitelendirmişlerdir. Ne var ki; aristokrasinin yıkılmasından sonra, endüstrileşmeyle birlikte emperyalizmin gelişmesine paralel olarak savaşların çoğalması, profesyonel orduların oluşturulmasını zorunlu bir hale getirmiş ve aristokrasinin dışındaki sınıflara da subaylığa kabulün yolu açılmıştır.⁽¹⁰⁸⁾ Nitekim; Türk ordusu ile ilgili olarak, yapılan bir araştırmaya göre; subay-astsubayların, daha çok orta ve alt gelirli

---

¹⁰⁸ Alfred Stepan; **The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil**, Princeton University Press, New Jersey, 1971, s. 37-57.

ailelerden geldiği görülmektedir. Zira; askerlik, gerek imkanları, gerekse toplumdaki saygınlığı ile cazip bir meslek olmaktadır.⁽¹⁰⁹⁾

F. Askeri Mantık ve Siyasete Bakış Açısı

Ordunun temel görevi, devleti korumak ve ülke topraklarını savunmaktır. Ordu, içinden çıktığı milletin yüceltilmesine paralel olarak milliyetçilik akımından etkilenmekte, kendisini devletin ve milletin koruyucusu ve hatta sahibi olarak görebilmektedir. Vatanseverliğin en üst seviyede yaşandığı kurum olarak ordu; ulusal çıkarları her şeyin, dolayısıyla özel çıkarları sembolize eden siyasetin de üzerinde tutmaktadır. Üstün tutulan aynı zamanda; mevcut düzen, yani statükodur. Zira; ordu, ülkenin mevcut rejimini ve istikrarını korumaktadır. Bu durum ise; askerleri koruma konusunda, tutuculuğa sevketmektedir. Subayların sağ veya sol fraksiyonlara dahil olmaları pek bir anlam ifade etmez. Zira; solcu subay da, sağcı subay kadar devlet hayranıdır ve en az onun kadar milliyetçidir.⁽¹¹⁰⁾

Oysa; siyasal mantık, kaçınılmaz olarak tüm farklılık, bölünme ve çatışmaları göz önüne almak zorundadır. Askeri mantık, farklılıkları ortadan kaldırmak; siyasal mantık ise, bu farklılıkları uzlaştırmak eğilimindedir.

Siyasal partiler, ortak bir program etrafında bir araya gelmiş ve siyasal iktidarı amaçlayan örgütlerdir. Siyasetin dolambaçlı yollarının getirmiş olduğu özel çıkarları maksimize etme anlayışı; siyasetçilere bakış açısında, askerler için en büyük şüphe ve güvensizlik kaynağı olmaktadır. Devletin çıkarları yerine, kendi çıkarını düşünen siyasetçilere karşı oluşan önyargı üzerine; bir komutanın şu sözleri oldukça anlamlı olacaktır. “*Aynı toplumsal hamurdan biz, askeri okullarda güzel bir testi yaparken; sivil okullar kötü birer ibrik yapmaktadır.*”⁽¹¹¹⁾ Harp Okulu öğrencileri ile ilgili bir araştırmaya göre siyasetçiler, güvenilirmez bulunmaktadır. Siyasetçilerin

---

¹⁰⁹ Ahmet Taner Kışlalı; “Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:29, No:3-4, Ankara, Eylül-Aralık 1974, s. 90.

¹¹⁰ Kışlalı; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, s. 266.

¹¹¹ Birand; A.g.e., s. 36.

kendi çıkarları doğrultusunda, halkı aldatabilecek bir yapıya sahip oldukları düşünülmektedir ve son olarak; ister sandıktan, ister meclisten çıksın Atatürk Devrimleri'ni bozmaya kalkan herkesin karşısında bulunduğu ve bu fikirlerden de, siyasetçilerin kendilerine çeki düzen verdikleri gün vazgeçilebileceği belirtilmektedir.⁽¹¹²⁾

Görüldüğü üzere; askerler, ülkenin ve rejimin her ne koşulda olursa olsun savunulması sorumluluğu ile yüklenmiş olduklarından; yerine getirdikleri hizmetin vermiş olduğu gururla da, kendilerini toplumdaki diğer sınıflardan farklı, ayrıcalıklı ve hatta onlardan üstün görme eğilimi içerisine girebilmektedirler. Bu nedenle; ülkede siyasal ve sosyal bir kriz ortamı oluştuğunda, daha önce kendilerinin kurmuş olduğu sistemi siyasetçilerin bozduğunu ve sistemi yeniden düzeltmek için siyasal yaşama müdahale etme hakkına sahip olduklarını düşünebilmektedirler. Nitekim; yapılan tüm müdahalelerde gerekçe olarak açıklanan, Atatürk Devrimleri'nden sapıldığı, devleti yöneten sivil siyasetçilerin aciz kalarak zaafiyet gösterdiği, oluşan bu yönetim boşluğunun devleti ve rejimi koruyup, ülkeyi kurtarmak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından doldurulduğu şeklindedir.

G. Tarihsel Misyon

Türkiye, 1839'da Tanzimat'ın ilanından sonra, bu yana 150 yılı aşkın bir süredir, yüzünü Batı'ya çevirmiş bir ülkedir. Osmanlı Devleti, 1854 Kırım Savaşı'nda Çarlık Rusyası'na karşı Avrupalı devletler ile müttefik olmuş ve savaştan sonra toplanan 1856 Paris Konferansı'nda da bir Avrupa devleti olarak tanınmıştır. Osmanlı'dan sonra, cumhuriyetin kurulmasıyla da bu rota değişmemiştir. Temel amaç; her zaman ekonomik kalkınma ve modernleşme yoluyla Avrupa Uluslar Topluluğu'nun saygıdeğer, onurlu, bağımsız ve eşit bir üyesi olabilmek ve Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadaki devletlerle olan ilişkilerinde, istikrarı koruyup bölgesel güç haline gelebilmek, şeklinde ortaya konmuştur.⁽¹¹³⁾

---

¹¹² Y.a.g.e., s. 51-52.

¹¹³ Mehmet Gönlübol; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 728.

Osmanlı ile Batı arasındaki ilişkiler; 17. yüzyılın sonlarına dek, fetihlere dayalı toprak kazanımı politikasının yarattığı çatışma şeklinde ortaya konmuştur.⁽¹¹⁴⁾ Batının askeri üstünlüğü ile gelen yenilgiler ve yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı'yı öncelikle ordusundan başlayan ve daha sonra tüm siyasal ve sosyal kurumlarını kapsayacak olan reform hareketlerine yöneltmiştir. Batı; artık, etkin güçtür ve Osmanlı Devleti de askeri, siyasal, ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda, bu gücün çok gerisinde kalmıştır. Askeri yenilgiler, toprak kayıpları ve hazinede büyüyen mali açık yüzünden oluşan tehdidi ortadan kaldırmanın çaresini arayan siyasal otoritenin giriştiği yenilik çabalarıyla, 'Aydınlanma' dönemini yaşayan Batı Avrupa'ya özgü düşünce ve fikirlerin Osmanlı toplumunda, yavaş da olsa yayılması ve Bâb-ı Âli'de görev yapanların önemli bir kısmı tarafından benimsenmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme olgusu ortaya çıkmıştır.⁽¹¹⁵⁾ İşte 'Batılılaşma ve Modernleşme' denilen olgu; Osmanlı'nın bu geri kalmışlığını fark ederek, imparatorluğun dağılmasını önlemek ve yeniden dominant güç olabilmek için, 18. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'yı model alarak, bir değişim süreci içersine girdiği yenileşme hareketleridir.⁽¹¹⁶⁾ Bu reform hareketleri ile üstlenilen tarihsel misyon; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır ve günümüze dek devam eden bir süreci kapsamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarında, modern bir ulus-devlet yaratan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu 'Mustafa Kemal Atatürk', kurduğu devletin 'muasır medeniyetler seviyesine yükseltilmesi'ni temel ülkü olarak tayin etmiş;⁽¹¹⁷⁾ Batı'ya rağmen; Batı normlarında modern, özgürlükçü ve çoğulcu demokratik bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Atatürk'e göre; *"Uygarlık yolunda yürümek ve başarıya ulaşmak, hayat şartıdır. Bu yol üzerinde duranlar veya bu yol üzerinde ileri değil de, geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar, genel uygarlığın çağlayan seli altında boğulmaya mahkumdur."*⁽¹¹⁸⁾ Yine Atatürk, 29 Ekim 1923 tarihinde

---

¹¹⁴ Özüerman; A.g.e., s. 34-35.

¹¹⁵ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay; "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme", **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Der Yayınları, Yayın No:157, İstanbul, 1995, s. 26.

¹¹⁶ Sandıklı; A.g.e., s. 181.

¹¹⁷ Stefanos Yerasimos; "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, Ocak 1988, s. 91.

¹¹⁸ Sandıklı; A.g.e., s. 183.

cumhuriyetin ilan edilmesi esnasında; “*Memleketimizi modernleştirmek istiyoruz. Bütün çalışmamız, Türkiye’de modern ve dolayısıyla batılı bir hükümet vücuda getirmektir. Uygarlığa girmeyi arzu edip de batıya yönelmemiş ulus hangisidir?*”⁽¹¹⁹⁾

Ancak; emperyalizme karşı kazanılan ilk savaşın lideri olan Atatürk, hiçbir zaman; Batı karşısında teslimiyetçi olmamış, Batının emperyalist ideallerine sonuna kadar karşı koymuştur. Batılılaşma; bağımsız Türk ulusunun çağdaşlaşmasına yöneliktir, Batı’ya endekli değildir ve Batı’dan bağımsızdır. Batı’ya değil, onun evrensel ilkelerine ve değerlerine öykünme vardır. Ancak, bu durum; çok partili dönemde değişmiş ve Batılılaşma, Batı’ya endekslenmiştir.⁽¹²⁰⁾

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, hukuk ve sosyal düzenini Batı normlarına göre kuran Türkiye, kurucu felsefesinin de sonucu olarak; Cumhuriyetin İkinci Adamı İsmet İnönü’nün, “*En büyük başarıım*” diyeceği, çok partili siyasal hayata 1946 yılında geçmiş ve Atatürk Devrimleri’nin ikinci kısmını tamamlamıştır.

Sonuç olarak söylenebilirse; Türk ordusu, tarihsel kökenleri bakımından, Osmanlı’dan miras olarak devraldığı modernleşme hareketlerini sahiplenmiş; vatanın kurtarılması ve devletin güçlendirilmesi amacıyla, modernleşmenin itici motor gücü haline gelmiş, kendisini devletle bir tutarak özdeşleştirmiş, Atatürk Devrimleri ve kurulan yeni cumhuriyetini, her ne koşulda olursa olsun, koruma ve savunmaya yönelmiştir.

---

¹¹⁹ Yaşar Gürbüz; **Siyasal Sistemler**, May Yayınları, İstanbul, 1979, s. 267.

¹²⁰ Özüerman; A.g.e., s. 33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ORDUNUN ROLÜ VE ASKERİ DARBELER

I. Tek Partiden Çok Partili Demokrasiye Geçiş Süreci

‘İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine doğru Türkiye, ‘Tek Parti’ yönetiminden ‘Çok Partili Siyasal Yaşama’ geçme eğilimine girmiştir. Bu kararın altında, iç ve dış kaynaklı nedenler yatmaktadır.

A. İç Nedenler

Türkiye’nin bu sürece girmesinde temel olarak, iki farklı neden göze çarpmaktadır. Bunlar; Tek Parti CHP’nin 23 yıllık iktidarının getirmiş olduğu yıpranma ve yozlaşma ile Atatürk Devrimleri’nin de hedefi doğrultusunda, demokrasiye geçme kararını alan İnönü’nün tutumudur.

İlk neden incelenecek olursa; rejimin, çok partili demokrasiye geçme zorunluluğunu, artık kendisinde hissettiği görülecektir. ‘Milli Şef’ döneminde CHP, bir iktidar yorgunluğu içersine girmiş ve yıpranmıştır. Toplumsal sınıflar da, tek partiden kaynaklanan bıkkınlık ve hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başlamışlardır. 1929 Ekonomik Buhranı ve ardından patlayan dünya savaşı yıllarında çıkarılan ‘Varlık Vergisi’ ile ‘Milli Korunma Kanunu’ ve uygulanan savaş ekonomisinin getirdiği karneli dönemde; halk, parti-devleti ve dolayısıyla CHP’yi; ceberrut bir yönetim, ağır vergi yükü, sürekli askerlik, jandarma baskısı, açlık, yoksulluk ve sefalet kavramları ile özdeşleştirmiştir. Halkı düşmandan kurtaran kadroların partisi olan CHP; altı okunda halkçılığa yer vererek, herkesin kanun önünde eşit olduğu ve ayrıcalıklı hiçbir sınıfın bulunmadığı bir toplumsal düzenlemeyi arzulamış olmasına ve adında halk kelimesi bulunmasına rağmen, halkın partisi olamamıştır.

Bu dönemde; Jön Türk hareketinin cumhuriyetteki temsilcisi olan elitist ve devletçi-seçkin bürokrasi, oligarşik bir yapıya bürünerek cumhuriyet aristokrasisi

haline gelmiştir. Jakoben tepeden bakmacı anlayış ile halk, hor görülmüş ve küçümsenmiştir. Yaşanan yozlaşma, yolsuzluklar ve halka uygulanan baskılar neticesinde; zaten; halka inemeyen bürokrasi, halktan daha da kopmuştur. Halka 'rağmen' anlayışıyla hayata geçirilen ve sosyolojik öğeleri geri plana itilerek halktan kopuk hale getirilen devrimler, devrimcilik ilkesiyle hiç de bağdaşmayacak bir biçimde dondurulmuş ve yozlaştırılmıştır. Sonuç olarak; bürokrasinin ağır baskısı altında kalan halkta, devrimlere ve yıpranan tek parti yönetimine karşı bir küskünlük, soğuma ve tepki oluşmuştur.

Gitgide palazlanan sermaye sınıfları, din eksenli muhafazakarlığını koruyan geleneksel kesim, çıkarılan 'Toprak Kanunu'ndan kaynaklanan rahatsızlıkları bulunan toprak sahipleri, artık daha farklı arayışlara yönelmektedir. Bu arayışlar ileride; halkta oluşan tepki, yenilik ve değişim isteğiyle birlikte, CHP'nin karşısında yer alacak olan Demokrat Parti'yi iktidar yapacaktır.

İç nedenlere, son olarak değinilecek olursa; Atatürk'ün kurmak istediği sistem de, zaten bu yönde olmuştur. İsmet Paşa, bu yönde tavır alarak, 'Cumhuriyetin İlanı'ndan bu yana yapılan en önemli devrime imzasını atmıştır.⁽¹²¹⁾

B. Dış Nedenler

Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde 'Mihver Devletleri'ne savaş açmış ve ancak bu devletlerle savaş halinde bulunan devletlerin katılabileceği San Francisco Konferansı'nda 'Birleşmiş Milletler Andlaşması'nı 26 Haziran 1945 tarihinde imzalamıştır. Böylece; Türkiye, savaşın sonunda oluşan yeni dünya düzeninde, demokratik devletler blokunda yer almıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün savaş boyunca izlediği tarafsızlık politikasının, savaşın son yılında 'Müttefik Devletler'den yana tavır alma şeklinde, değişmiş olduğu görülmektedir. Ancak; bu kararın altında, çok önemli bir faktör yatmaktadır. Zira; Sovyet Rusya, savaşın sonuna doğru Doğu Avrupa'yı işgal etmesiyle birlikte Mart 1945'te, Türkiye'ye 1925 tarihli 'Türk-

---

¹²¹ Emre Kongar; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Cilt:1-2, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 1994, s. 158.

Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildiren bir nota vermiştir. Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'da toprak verilmesi ile ilgili taleplerin yer aldığı notanın ardından, artan Sovyet baskısı ile Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana en ağır güvenlik bunalımını yaşayan Türkiye; 'Soğuk Savaş' ortamının iki kutuplu sisteminde, radikal bir karar alarak demokratik Batı'nın yanında yer alma, gereğini duymuştur.⁽¹²²⁾

II. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

14 Mayıs 1950 Seçimleri'nden Demokrat Parti'nin % 53 oranında oy alarak zaferle çıkmasıyla, Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Programında demokrasi, temel hak ve özgürlükler ile siyasette ve ekonomide liberal söylemlere yer veren DP, ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri, laiklik ilkesini benimsemeyen muhafazakâr kesim ve CHP'den bunalan diğer kitlelerin ittifakı ile iktidar olmuştur.

Ancak ilginç olan bir nokta olarak; ordu da DP'yi desteklemiştir. Zira; 1946 seçimlerine hile karışmasından sonra, aynı durumun 1950 seçimlerinde de tekrar etmesi halinde, ordunun CHP iktidarını desteklemeyi düşünmediği anlaşılmaktadır. Bu kararda; CHP'nin 1944'te Mareşal Çakmak'ı emekliye sevk ederek Genelkurmay Başkanlığını Başbakanlığa, 1949'da da tamamen Milli Savunma Bakanlığına bağlaması da etkili olmuştur. Ayrıca ordu, Atatürk Devrimleri'nden tavizler verildiği ve İkinci Dünya Savaşı sonrası 'Truman Doktrini ve Marshall Planı' çerçevesinde gelen yardımlardan orduya yeterli kaynağın ayrılmadığı görüşündedir. Bu noktada ordunun da tıpkı toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi, CHP iktidarının gitmesini ve sorunlara eğilen bir yönetimin işbaşına gelmesini temel amaç olarak belirlediği anlaşılmaktadır. Kendisini hükümetin değil devletin hizmetinde gören, devlete hizmet için hükümetin kendisine hizmet etmesi gerektiğine inanan ordu için; işçilerine karışmadığı, isteklerini yerine getirdiği ve Kemalist Devrim'den taviz

---

¹²² Oğuz Ünal; **Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu: Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, Kasım 1994, s. 120.

vermediği sürece CHP veya DP arasında bir fark yoktur. İşte; demokrasiye geçiş sürecinde Türkiye’de, ordu-siyaset ilişkisinin ana boyutu budur.⁽¹²³⁾

A. 27 Mayıs’ın Nedenleri

Başbakan Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihinde okuduğu DP’nin Hükümet Programı’nda “*millete mâl olmuş inkulâplarımızı mahfuz tutacağız.*” diyerek ilk kez tutan devrim-tutmayan devrim ayrımını yapmıştır. İlginç olan; bu programda, cumhuriyeti kuran Atatürk’ün adı bir kez dahi anılmamıştır. Bu ayrım, DP’nin sahip olduğu siyasal mantığı, açıkça göz önüne sermektedir. Bu ayrımı, ileride cumhuriyetin bekçisi olan ordunun gözünden kaçmayacaktır.⁽¹²⁴⁾

Genel olarak DP iktidarı değerlendirilecek olursa; DP’nin Atatürk Devrimleri’nden verdiği tavizler, anayasayı ihlal ederek demokrasi adına dikta rejimine yönelmesi, dört temel kesime uyguladığı baskı politikası, ABD yanlısı dış politika ve uygulanan ekonomik modelin 27 Mayıs’ı getirdiği söylenebilir. Bu temel kesimler; siyasal muhalefeti temsil eden CHP ve CKMP, askeri ve sivil bürokrasi, üniversiteler ile aydın kesim ve basındır.

DP’nin tek başına iktidara gelir gelmez yaptığı ilk icraatlar; ordu üst komuta kademesini emekliye sevk etmesi ve 16 Haziran 1950 tarihinde halka mâl olmadığı gerekçesiyle Türkçe ezanın, tekrar Arapça okunur hale getirilmesidir. Orduda ilk rahatsızlıklar, bu kararın ardından oluşmaya başlamıştır.⁽¹²⁵⁾ 6-7 Eylül 1955 Olayları’ndan sonra Menderes’in TBMM’de grubuna hitaben, “*Siz, isterseniz hilâfeti bile geri getirirsiniz.*” şeklinde yaptığı konuşma ise, orduda endişe yaratacaktır.⁽¹²⁶⁾

Demokrat Parti, adıyla çelişen politikaları uygulamaya 1953’ten itibaren başlamıştır. Çıkarılan ‘Haksız İktisap Yasası’ ile ana muhalefet partisi olan CHP’nin

---

¹²³ Ümit Özdağ; **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli**, Boyut Kitapları, Araştırma Dizisi:7, İstanbul, Kasım 1997, s. 21-22.

¹²⁴ Y.a.g.e., s. 55.

¹²⁵ Mehmet Ali Birand; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, 6. Baskı, Milliyet Yayınları:136, İstanbul, Mart 1993, s. 85.

¹²⁶ Y.a.g.e., s. 129.

mallarına el konulması ve partinin kapatılması istenmiştir. Ancak; CHP, cumhuriyeti kuran Atatürk'ün partisidir.

1954 seçimlerinde CHP'ye oy verdiği için Malatya bölünerek Adıyaman ili kurulmuş, Kırşehir CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın memleketi olması dolayısıyla ilçe haline getirilmiştir.⁽¹²⁷⁾ 'Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmekten CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı tutuklanmıştır.⁽¹²⁸⁾ Radyo, adeta iktidarın resmi propaganda organı haline getirilmiş ve muhalefete söz hakkı tanınmamıştır. 1957 seçimleri esnasında radyodan, daha oy kullanma işlemleri tamamlanmadan "*DP önde gidiyor.*" şeklinde yayınlar yapılmıştır.⁽¹²⁹⁾ Cumhurbaşkanı ve DP'nin Genel Başkanı Celal Bayar, sürekli olarak DP harflerinin işlendiği bir bastonla dolaşmıştır.

1958 yılında CHP; 'İlk Hedefler Beyannamesi' ile partizanlığın kaldırılmasını, cumhurbaşkanının tarafsız olması gereğini, ikinci meclisin açılmasını, seçim güvenliğinin sağlanmasını, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu'nun kurulmasını, memurların yasal güvencelerinin sağlanmasını, basın özgürlüğü ve üniversite özerkliğinin sağlanmasını, sosyal adalet kavramlarının anayasaya girmesini istemiştir. DP'nin bu isteklere karşı tepkisi ise, 'Vatan Cepheleri'nin kurulması şeklinde olmuştur. Bu cephelere katılanlar, vatansever addedilmiş ve her akşam radyodan ilan edilmiştir. Toplum, böylece iki kampa ayrılmıştır. CHP Genel Başkanı İnönü'nün Büyük Taarruz'un yapıldığı Uşak'ta DP'lilerce taşlanması sırasında, askerlerin vatani kurtaran ve devleti kuran kadronun ikinci adamı olan İsmet Paşa'ya selam durması, DP'nin de bu duruma karşılık olarak; 27 Nisan 1960 tarihinde 'Meclis Tahkikat Komisyonu'nu kurarak adeta muhalefeti tamamen sindirmeye yönelmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu komisyon, olağanüstü yetkilere sahiptir. Muhalefeti ve basını yargılayabilir, cezalandırabilir. Verdiği kararlar kesindir ve hiçbir şekilde temyizi yoktur. Adeta meclis üstünde, yeni bir meclis oluşturulmuştur. Bu komisyona karşı İnönü, mecliste yaptığı konuşmada

---

¹²⁷ Mete Tunçay; "Siyasal Tarih (1950-1960)", **Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi:4**, (Der. Sina Akşin), 4. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 1995, s. 179-181.

¹²⁸ Kongar; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 166.

¹²⁹ Birand; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, s. 138.

“Şartlar tamam olduğu zaman, ihtilâl meşru bir haktır. Sizi artık, ben bile kurtaramam.” demiştir. Bunun üzerine İnönü’ye meclis oturumlarına katılmama cezası verilmiştir.⁽¹³⁰⁾

DP, CHP’ye olan bağlılığı nedeniyle her zaman bürokrasiye kuşkuyla bakmıştır. Hükümetin güvenoyu almasından sonra, ilk olarak ordunun tüm üst kademe subayları emekliye sevk edilmiştir.⁽¹³¹⁾ 1954 seçimlerinin ardından, memurların özlük hakları kısıtlanmıştır. Hakim ve profesörlerin 25 yılı doldurdıkları anda, re’sen emekliye sevk edilebilmelerine olanak sağlayan yasa kabul edilmiştir. Bu karara karşı itiraz hakkı yoktur. Ayrıca; memurların bağlı oldukları bakanlık emrine alınarak görevden uzaklaştırılmalarına imkân sağlanarak, özerklikleri ortadan kaldırılmıştır. Böylece, memurların özlük hakları kısıtlanmış ve bürokrasi siyasal iktidara bağlanmaya çalışılmıştır.

İlgili kanunlarda yapılan değişikliklerin ardından, 1956 yılından sonra Turhan Feyzioğlu ve Turan Güneş bakanlık emrine alınmışlardır. Üniversite özerkliğini kaldıran bu karara itiraz eden Muammer Aksoy, Münci Kapani, Şerif Mardin ve Coşkun Kırca üniversitedeki görevlerinden istifa etmişlerdir.⁽¹³²⁾ Tahkikat Komisyonu’nun kurulmasının ardından, 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Beyazıt Meydanı’nda öğrencilerin “*Kahrolsun diktatörler, hürriyet isteriz.*” şeklinde slogan atmalarıyla polis, olaylara müdahale etmiştir. Bu esnada, bir öğrencinin ölmesi ve İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar’ın tartaklanması üzerine gelen ordu birliklerine karşı öğrenciler, “*Türk ordusu çok yaşa! Ordu-millet elele!*” şeklinde slogan atmışlardır. Ertesi gün Ankara’da SBF ve Hukuk Fakülteleri önündeki olaylardan sonra, üniversiteler kapatılmıştır.⁽¹³³⁾ Menderes’in üniversite profesörlerine karşı bakış açısı ise, ‘kara cüppeliler’ şeklindedir.

DP’nin uygulamalarını eleştiren gazeteciler, ki aralarında İnönü’nün damadı Metin Toker, 80 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve

¹³⁰ Şevket Süreyya Aydemir; **İkinci Adam 1950-1964 Cilt:III**, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 362-400.

¹³¹ Özdağ; A.g.e., s. 24.

¹³² Birand; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, s. 135.

¹³³ Özdağ; A.g.e., s. 153-155.

Cüneyt Arcayürek tutuklanmıştır. Ankara Cezaevi ‘Ankara Hilton’ adını almıştır.⁽¹³⁴⁾ 1956 yılından sonra çıkartılan ‘Basın Yasası’ ile iktidarın aleyhinde yazı yazan tüm gazete ve dergiler kapatılmıştır. Bunların arasında, CHP’nin yayın organı olan Ulus Gazetesi de vardır. DP’nin politikalarını protesto eden gazeteler, manşetlerinde simsiyah ve yazısız sayfalarla çıkmıştır.

DP iktidarının ilk icraatlarından birisi; ABD’ye hoş görünmek uğruna Kore’ye, hem de TBMM’nin onayı alınmadan asker yollanmasıdır. Gerçi; Batı blokunda yer alma kararı, daha önce İnönü tarafından verilmiştir. Ancak; tamamen ABD’ye bağımlı hale gelmek, amaçlanmamıştır. Kore Savaşı’na katılma kararı, Türkiye’ye 1952’de NATO üyeliğinin kapısını açmıştır.

Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde gelen ABD yardımları, ilk yıllarda DP’nin amaçladığı ekonomik atılımların ve liberalleşme söylemlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır. 1954 yılına kadar buğday üretiminin patlaması ile Türkiye, dünya sıralamasına girmiş; ancak, aynı yıl yaşanan kuraklık sonrası ABD’den buğday ithal eder hale gelmiştir. “*Her mahallede bir milyoner yaratacağım.*” diyen ve Türkiye’yi ‘Küçük Amerika’ haline getirmeyi amaçlayan Menderes’in, hiçbir planlama yapılmadan çok büyük bir acelelikle dev yatırımlara girişip dış borçlanmaya yönelmesi, dış ticaret ve bütçe açıkları ile enflasyonist ortamı getirmiştir. Dış kredi bulunamayınca; döviz darboğazı yaşanmış, enflasyon artmış, istikrar programı uygulanmış ve devalüasyon yapılmıştır. Yatırımlar durmuş, işsizlik artmış, karaborsacılık başlamıştır. Ekonomik durumun kötülüğü, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri arttırmış; bu durum, en çok memurları özellikle de askerleri etkilemiştir. Subaylar, günlük yaşantılarını zorlukla geçirir hale gelmişlerdir. Toplum içindeki maddi ve manevi statüsünü kaybeden, hükümet tarafından itilip kakıldığı izlenimini edinen subaylar arasında, “*Bu devleti, biz kurduk. Şimdi, bu yapılanlara layık mıyız?*” şeklinde rahatsızlıklar yaygınlaşmıştır.

7 Ocak 1946 tarihinde kurulduğunda, demokrasiyi kendisine amaç edinen Demokrat Parti, zamanla bu amacından uzaklaşmış ve adı gibi demokrat olamamıştır.

---

¹³⁴ Birand; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, s. 121.

1924 Anayasası'nın temel ilkeleri olan 'ulusal egemenlik' ve 'meclis üstünlüğü' ilkelerinin ve demokrasinin temel prensiplerinden olan 'çoğulculuk' prensibinin DP iktidarı tarafından sahip olunan çoğunluk milletvekilleriyle, 'milli irade'yi tek başına sadece kendisinin temsil ettiği ileri sürülerek suistimal edilmesi, DP iktidarının yaptığı her şeyi millettten aldığı yetkiyle yaptığını iddia etmesi, "*Odunu aday göstersem, seçilir.*" mantığıyla TBMM'nin DP Meclis Grubu ile bir tutulması, kurulan 'Tahkikat Komisyonu' ile yasama, yürütme ve yargı yetkisini de üzerine alması ile adeta bir çoğunluk diktasına yönelmesi DP iktidarının sonunu hazırlamıştır. DP, emekleme dönemindeki demokrasiyi yozlaştırmış, işletmemiş ya da işletmemiş, eleştiri aldıkça daha da sertleşmiş, fiili tek parti rejimi kurmaya çalışıp siyasal demokrasiyi yok etmeye yönelmiştir. Demokrasiye karşı yapılan bu 'sivil darbe' ve meşruiyetini kaybeden bir iktidarın var olmasının yarattığı siyasal bunalım, 27 Mayıs darbesinin temel gerekçesidir.

Kanunların anayasaya aykırı olamayacağı ibaresi yer almasına karşın, bunu denetleyecek bir mekanizmanın yer almamış olması, mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesini düzenleyen hükümlerin yetersiz olması, temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmiş olmasına karşın korunmaması, sosyal ve ekonomik haklara hiç değinilmemesi, siyasal parti kavramına hiç yer vermeyip siyasal partilerin kurulmasını 'Cemiyetler Kanunu' hükümlerine bırakması, 1924 Anayasası'nın temel eksiklikleridir. 27 Mayıs'ın getireceği 1961 Anayasası, bu eksiklikleri göz önüne alacaktır.

Orduda ise genel bağlamda; DP iktidarını 1954 seçimlerinden sonra, devirmek için hareketlenmeler olduğu görülmektedir. 27 Mayıs darbesini yapan subaylardan Orhan Kabibay ile Dünder Seyhan, Harbiye'de Kasım 1954'te ihtilâl için yemin etmişlerdir. Darbenin önde gelen subaylarından Cemal Madanoğlu, Erzurum'da kurmay başkanlığı görevine başladığı esnada, çekmecesinde "*Ne duruyorsunuz? Atatürkçülük ortadan kalkıyor, devlet elden gidiyor.*" şeklinde ifadelerin yer aldığı bir dosya bulmuştur. Ordu için hâlâ 'Paşa' olarak itaat edilen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye karşı DP'nin uyguladığı baskı politikasının orduya karşı yapılmış olarak algılanması, askerleri fazlasıyla rahatsız etmiştir. Ayrıca; 1955 yılı Cumhuriyet Bayramı törenlerinde, Milli Savunma Bakanının

Genelkurmay Başkanını parmağıyla işaret yaparak yanına çağırması üzerine, bazı subayların emir verildiği takdirde Cumhurbaşkanı Celal Bayar dahil hepsini tutuklayacaklarını bildirmeleri, ordu ile DP arasındaki iplerin tamamen koptuğunun göstergesidir.⁽¹³⁵⁾

B. 27 Mayıs'ın Sonuçları

1960 yılı içerisinde erken seçim kararını alamayan DP iktidarı; tamamen gerginleşen siyasal ortamda, DP'ye yakınlığı ile bilinen Ali Fuat Başgil'in hükümetin derhal istifa ederek CHP'yle koalisyona gidilmesi ve Tahkikat Komisyonu'nun yargıya tecavüz eden yetkilerinin yeniden düzenlenmesini öneren fikrine de karşı çıkmıştır.⁽¹³⁶⁾ Türk Siyasal Tarihine '555 K' olarak geçen ve gerginliğin had safhaya tırmandığı 5 Mayıs 1960 tarihinde saat 5'te Ankara Kızılay Meydanı'ndaki olayların ardından; Türk Silahlı Kuvvetleri içersinden bir grup subay, emir-komuta zinciri dışında, 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koymuştur.⁽¹³⁷⁾

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren subaylardan oluşan 'Milli Birlik Komitesi', darbe sabahı okunan bildiriye; DP'nin demokrasiden saptığını, partizanlık yaparak halkı ikiye böldüğünü ve Atatürk Devrimleri'nden ödünler verdiğini, bu nedenlerden dolayı Türk halkının içinden çıkan MBK'nın yönetime el koyduğunu, TBMM ve hükümetin feshedildiğini duyurmuştur.

27 Mayıs asker, akademik kökenli liberal aydın ve elitler ile iktidarı elinden kaçıran bürokrasinin gerçekleştirdiği bir harekettir. 27 Mayıs, sadece askeri bir çerçevede oluşmamıştır. DP'ye karşı biriken siyasal, sosyal ve ekonomik muhalefetten doğmuştur.⁽¹³⁸⁾

---

¹³⁵ Y.a.g.e., s. 112-119.

¹³⁶ Özdağ; A.g.e., s. 159.

¹³⁷ Aydemir; **İkinci Adam 1950-1964 Cilt:III**, s. 411-439.

¹³⁸ Bülent Tanör; **İki Anayasa: 1961-1982**, Beta Basım:13, İstanbul, Nisan 1986, s. 10-11.

MBK, ilk iş olarak 28 Mayıs 1960 tarihinde yeni hükümeti kurmuştur. MBK Başkanı ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel, Başbakanlığa getirilmiştir.⁽¹³⁹⁾ Böylece; Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez, resmi ve fiili olarak 'Başkanlık Rejimi' yaşanmıştır. Çünkü, devletin başı ile idarenin başı tel elde toplanmıştır. Daha sonra, yeni anayasanın hazırlanması için İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri; Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Tarık Zafer Tunaya, Ragıp Sarıca ve Hüseyin Nail Kubalı Ankara'ya çağırılmış, kendilerinden DP iktidarının anayasayı ve demokrasinin temel ilkelerini bozduğunu ve buna karşı yapılan askeri eylemin meşru olduğunu belirten bir rapor hazırlamaları istenmiştir.⁽¹⁴⁰⁾ 12 Haziran 1960 tarihinde MBK'nın hukuksal temellerini oluşturan ve 'geçici anayasa' olarak da bilinen '1 Numaralı Kanun' yayınlanmıştır. Bu kanunun tam adı, '1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun'dur. Bu kanun ile komite bir meclis işlevi yüklenecektir. Bu kanunda; önceki hükümetin bütün kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı, tek parti diktatörlüğüne yöneldiği, ordu müdahalesinin hukuki gerekçesinin de 1935 tarihli ve 2771 sayılı 'Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesinin olduğu yer almaktadır. Ayrıca; iktidarın yeni TBMM'ye devredileceği tarihe kadar MBK'da olduğu, komitenin Türk milleti adına egemenlik hakkını kullandığı, MBK'nın TBMM'nin anayasaya göre sahip olduğu bütün görev ve yetkilerin devredildiği bir ihtilâl müessesesi olduğu, yasamayı doğrudan doğruya kendi eliyle, yürütmeyi de içinden çıkardığı Bakanlar Kurulu eliyle dolaylı olarak kullandığı ve son olarak da 1924 Anayasası'nın MBK'nın çıkaracağı kanunlarla çelişmeyen maddelerinin yürürlükte kaldığı belirtilmektedir.⁽¹⁴¹⁾

1 Numaralı Kanun'da yer alan başka bir maddeye göre de, 'Düşük' diye tabir edilen eski DP'lilerin Yassıda'da yargılanmaları için Yüksek Adalet Divanı'nın kurulması öngörülmüştür. Mahkemenin işleyişine ve kararlarına itiraz edilmeyecek,

---

¹³⁹ Tarhan Erdem; **Anayasalar ve Seçim Kanunları: 1876-1982**, Milliyet Yayınları:7, İstanbul, Temmuz 1982, s. 66.

¹⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir; **Menderes'in Dramı**, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 449-450.

¹⁴¹ Tarık Zafer Tunaya; **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 249.

sadece idam kararlarının infazı MBK'nın onayı ile mümkün olacaktır.⁽¹⁴²⁾ Mahkemenin kuruluşunda, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde savaş ve insanlık suçu işleyen Nazi rejimini yargılayan Nürnberg Mahkemeleri'nden esinlenilmiştir. 'Yassıada Mahkemeleri', kararlarına karşı yargı yolu kapalı olan olağanüstü ihtilâl mahkemeleridir ve kararları kesindir.

13 Kasım 1960 tarihinde 'Ondörtler' olarak da bilinen ve iktidarda daha uzun süre kalıp Kurucu Meclis'in açılmasını engellemek isteyen otoriter grubun tasfiyesinden sonra MBK, yeni anayasanın hazırlanması çabalarına girişmiştir. 13 Aralık 1960 tarihinde kabul edilen 157 sayılı kanun ile 'Kurucu Meclis' oluşturulmuştur. Bu meclis; siyasal parti, meslek kuruluşları, barolar, basın, sendikalar ve üniversitelerden gelen üyelerden oluşan 'Temsilciler Meclisi' ile 23 üyeli MBK'dan oluşmaktadır. Kurucu Meclis, ilk kez 6 Ocak 1961 tarihinde toplanmıştır. Ancak; mecliste eski DP'li hiçbir üyeye yer verilmemiştir. Bu durum, temsil açısından önemli bir eksikliklerdir. Zira; toplumun neredeyse yarısı, Kurucu Meclis'te temsil edilmemektedir. Kurucu Meclis'in açılmasıyla birlikte, siyasal partilerin faaliyetlerine de izin verilmiştir. AP, YTP, TİP ve zaten faaliyetlerini sürdüren CHP ve CKMP siyasal hayatta yerlerini almışlardır.

Hazırlanan anayasa taslağı, 27 Mayıs 1961 tarihinde Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiş ve 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Aleyhte propaganda yasak olduğu için özellikle AP'nin "*Hayırlı olsun*", "*Hayırda hayır vardır*" şeklindeki sloganları altında % 61,4 oranında oyla kabul edilmiştir.⁽¹⁴³⁾

Yeni anayasanın hazırlanmasında; 1946 Fransız, 1947 İtalyan ve 1949 Alman Anayasaları biçimsel kaynak olarak alınmıştır. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili hükümlerin yazılmasında, 'Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi', 'Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi' ile 'Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden etkilenilmiştir.⁽¹⁴⁴⁾ Ancak temel itibariyle; CHP'nin 1958 tarihli 'İlk

---

¹⁴² Birand; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, s. 230.

¹⁴³ Mümtaz Soysal; **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 9. Baskı, Gerçek Yayınevi:12, İstanbul, Kasım 1992, s. 69-73.

¹⁴⁴ Şükrü Karatepe; **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık:67, İstanbul, 1993, s. 227.

Hedefler Beyannamesi'nin ortaya koyduğu hedefler, yeni anayasanın özünü oluşturmuştur.

1961 Anayasası, bir tepki anayasasıdır. 1924 Anayasası'nın kurmuş olduğu sistemin yani, meclis üstünlüğü ilkesinin DP tarafından istismar edilerek dikta rejimine yönelmesine bir tepkidir. 1924 Anayasası'ndan farklı olarak, tüm sorunları belli ölçüde çözümleyen bir anayasa yapılmak istenmiş ve 1924 Anayasası'na göre uzun bir anayasa yapılmıştır. 157 maddeden oluşan anayasa, 'Başlangıç' bölümünün de anayasaya dahil olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde, 27 Mayıs darbesinin gerekçesi ve anayasanın kabulüne egemen olan demokratik hukuk devleti kurma amacı açıklanmaktadır.⁽¹⁴⁵⁾

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nın temel ilkesi olan 'meclis üstünlüğü' ilkesine karşılık olarak, 'anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı' ilkesini getirmiştir. Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu yinelenerek bu egemenliğin, anayasanın koyduğu esaslar dahilinde, yetkili organlar tarafından kullanılacağı belirtilmektedir. Egemenliğin kullanılması, hiçbir yolla belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamayacaktır. Ayrıca; hiçbir kimse ya da organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisini kullanamayacaktır. Böylece TBMM, tek yetkili organ konumundan çıkarılmıştır. TBMM, sadece yasama yetkisine sahiptir. Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılırken; yürütme, görev olarak kabul edilmiştir. Bu noktada, 1961 Anayasası'nın, 1924 Anayasası'nın 'güçler birliği' ve 'meclis hükümeti' sisteminden farklı olarak 'yumuşak güçler ayrılığı' ve 'parlenter rejim'i kurduğu söylenebilir.⁽¹⁴⁶⁾ Anayasanın üstünlüğü ilkesiyle kanunların anayasaya aykırı olamayacağı kabul edilmiş ve 'Anayasa Mahkemesi' getirilmiştir. Böylece TBMM, her şeyin üstünde bir güç olmaktan ziyade, yargı gücünün bile gerisinde kalmaktadır. Zira artık, TBMM'nin ortaya koyacağı irade, milletin iradesi olmayacak, bu irade Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi olacaktır. Yasama, çift meclisli hale getirilerek bölünmüştür. Yürütme, görev olarak

---

¹⁴⁵ Zafer Gören; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, Eylül 1997, s. 41.

¹⁴⁶ Fevzi Demir; **Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Baskı, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, Şubat 1998, s. 235-236.

nitelenmiş; MGK, DPT, yerel yönetimler, yerinden yönetim usülleri bağlamında özerk kuruluşlar olarak üniversiteler ve TRT ile yumuşatılmıştır. Tüm bu yapılar ile; TBMM’de birleşen yasama, yürütme ve bazen de yargı yetkileri paylaştırılmış, bir dengeleme anlayışı benimsenmiştir. TBMM’nin egemenliği kullanan tek organ olmayıp, kullananlardan sadece bir tanesi olduğu vurgulanmıştır. Kuvvetler ayrılığı prensibine dayanarak; yargı organı daha da güçlendirilmiş, yargıçların özlük haklarının düzenlenmesi işi, yasamanın ve yürütmenin alanından çıkartılarak bu görevi üstlenen ‘Yüksek Hakimler Kurulu’ oluşturulmuş, ‘mahkemelerin bağımsızlığı’, ‘hakimlik teminatı’ ve ‘tabii hakim’ ilkeleri getirilmiş ve idarenin bütün eylem ve işlemlerinin Danıştay tarafından denetimi öngörülmüştür. Görüldüğü üzere; yeni anayasanın en gözde organı, yargıdır.⁽¹⁴⁷⁾

1961 Anayasası’nda devlet örgütü incelenecek olursa; ilk olarak TBMM’nin ‘Millet Meclisi’ ve ‘Cumhuriyet Senatosu’ adını taşıyan iki meclisten kurulu olduğu görülecektir. Millet Meclisi, halk tarafından dört yılda bir seçilen 450 üyeden oluştuğu halde; Cumhuriyet Senatosu, halk tarafından altı yılda bir seçilen 150 üye, cumhurbaşkanı tarafından atanan 15 üye ile eski MBK üyeleri ve eski cumhurbaşkanlarından oluşmaktadır. Millet Meclisi için milletvekili seçilme yeterliliği aranırken, Senato için 40 yaşını doldurmuş olmak ve yüksek öğrenim yapmak şart koşulmaktadır. Her iki meclis de kanun teklif etmeye yetkilidir. Kanunlar; önce Millet Meclisi’nde görüşülür, daha sonra Senato tarafından ele alınır. Görüldüğü üzere; Senato, Meclisin yanında bir dengeleme organı olarak kurulmuştur.

Bir görev olarak nitelenen yürütmenin kullanımında, parlamenter rejimin esasları gereği tarafsız, partiler üstü ve sorumsuz bir Cumhurbaşkanı ve sorumlu bir Bakanlar Kurulu öngörülmüştür. 40 yaşını dolduran ve yüksek öğrenim görmüş TBMM üyeleri arasından 7 yıllık bir süre için seçilen Cumhurbaşkanı, devletin başıdır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde, herhangi bir tur sınırlaması yoktur. Salt çoğunluk bulununcaya kadar seçim, devam edecektir. Anayasanın bu ilkesi, oldukça önemlidir. Zira; 12 Eylül 1980 darbesinde gerekçe olarak bu ilkeye atıfta

---

¹⁴⁷ Tanör; A.g.e., s. 23-24.

bulunulacaktır. 1980 yılında 100 turu aşkın bir süreçte Cumhurbaşkanını seçemeyen meclis, içine düştüğü aciziyeti ve yaratılan yönetim zaafiyetini gözler önüne serecektir. Bu boşluğu da, 12 Eylül'de yine TSK dolduracaktır.

Bu noktada yeni anayasanın, ruhuna da değinmek gerekir. 1961 Anayasası, son derece kuvvetli bir temel hak ve özgürlükler rejimi getirmiştir. Devletin nitelikleri sayılırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu ibaresi kullanılmıştır. Devletin niteliklerinde insan haklarına bağlılık, ön planda gelmektedir. Zaten başlangıç metninde de tarihi boyunca bağımsız yaşayan, hak ve hürriyetleri için savaştan Türk Milleti'nin içinden çıkan, hürriyete ve adalete aşık evlâtlarının bekçiliğine emanet edilen anayasanın yapıma amacının, insan hak ve hürriyetlerini gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak olduğu belirtilmektedir. Buna göre; hak ve özgürlükler, devletin temel görevlerindedir. Devletin vasfına ilişkin bir şeydir. Bu anlamda özgürlük esastır, devlet de buna saygı göstermekle yükümlüdür.⁽¹⁴⁸⁾ İnsan haklarına dayanan devlet ile kastedilen; bu amaca bağlı olan, böyle bir ideale yönelen, insan haklarını kendi varlığının temeli sayan devlet, demektir. Devlet, kişinin özgürlüğü ile kamu çıkarını bağdaştıran, her şeyden önce insan onurunu korumak için var olan bir kuruluştur. Bu yaklaşımda özgürlük asıl, sınırlama istisnadır.⁽¹⁴⁹⁾ 1924 Anayasası, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almak bakımından ne kadar zayıf idiye; 1961 Anayasası ise, tam tersine o kadar güçlüdür. Siyasal iktidarın yetki sınırlarını aşmasını önlemek ve temel hak ve hürriyetleri korumak için, anayasa tekniğinde var olan belli başlı ne kadar kurum ve ilke varsa hemen hepsi 1961 Anayasası'na alınmıştır.⁽¹⁵⁰⁾ Anayasa, bu düzenlemeleri getirirken sadece özgürlüklerin anayasal güvenceye alınıp korunmasını amaçlamakla kalmamış, aynı zamanda özgürlüklerin kullanılması ve yaşaması için gerekli sosyal ortamı ve çoğulcu-plüralist toplum düzenini oluşturmaya çalışmıştır. Siyasal partiler, anayasada yer almış ve demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak nitelendirilmiştir. Meslek grupları,

---

¹⁴⁸ Tanör; A.g.e., s. 25.

¹⁴⁹ Soysal; A.g.e., s. 83.

¹⁵⁰ Demir; A.g.e., s. 239.

sendikalar ile üniversiteler ve TRT gibi özerk kurumların yer aldığı örgütlü bir sivil toplum düzeni yaratılmak istenmiştir.

Son olarak; 27 Mayıs dönemindeki insan hakları ihlallerine değinmek gerekir. 27 Mayıs darbesinin; orduya göre meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı ve belirtilen gerekçelerle yapılmış olduğu, bunlara tepki olarak yeni ve özgürlükçü bir anayasayı getirdiği kabul edilebilir. Ancak; kabul edilemeyecek tek yönü, ‘siyasal idamları’dır. Devrilen DP iktidarının mutlaka ki hataları vardır ve bu hatalar da, gerçekten çok büyük hatalardır. Yapılması gereken; bir daha aynı hataların tekrarlanmaması için gerekli düzenlemeleri yapmak, temel mekanizmaları anayasaya yerleştirmek, temel hak ve hürriyetleri anayasal güvenceye almaktır. Yürütmenin her türlü eylemi, tabi ki denetime tabi olmalıdır. İcra organı, bağımsız yargı karşısında, hesap vermelidir. Ancak; cezalandırma yöntemi olarak, idama başvurmak ile bir yere varılamayacaktır.

27 Mayıs döneminde ordu ve üniversitelerle ilgili olarak da, bazı hak ihlalleri yapılmıştır. 3 Ağustos 1960 tarihinde ‘42 Numaralı Kanun’ ile ordudan 235 General ve 5000 kadar subay emekliye sevk edilmiştir. Ardından, 28 Ekim 1960 tarihinde üniversitelerden 147 öğretim üyesi gerekçesiz bir şekilde görevlerinden alınmıştır. Geri dönmeleri de mümkün değildir. Bunların 28’i Ordinaryus Profesör, 57’si Profesördür ki aralarında Tarık Zafer Tunaya ve Ali Fuat Başgil de yer almaktadır. Tüm bu tasfiyeler, darbeyi destekleyen sivil kesim ve aydınlar arasında şaşkınlığa yol açmıştır.⁽¹⁵¹⁾ DP yanlısı Ali Fuat Başgil, subayların ölüm tehditleri altında cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçirilmiştir.⁽¹⁵²⁾

---

¹⁵¹ Hikmet Özdemir; “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi:4**, (Der. Sina Akşin), 4. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 1995, s. 199-200-201.

¹⁵² Mehmet Ali Birand; **12 Mart: İhtilâlin Peçesinde Demokrasi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 1994, s. 31.

III. 12 Mart 1971 Muhtırası

A. 12 Mart'ın Nedenleri

DP'nin mirasçısı olan Adalet Partisi, 1961 Anayasası'nın kabulünden değiştirildiği 12 Mart Dönemi'ne kadar, sürekli anayasadan yakınmıştır. AP'nin anayasaya yönelik eleştirileri, temel olarak egemenliğin kullanılması üzerinde odaklanmaktadır. AP, egemenliğin millete dolayısıyla meclise ait olduğunu, anayasa ile bu egemenliğin kullanılmasına yeni ortaklar getirildiğini; ordunun MGK, aydınların Anayasa Mahkemesi, özerk üniversiteler, TRT, DPT, hatta seçim dışı gelen üyeleriyle Senato vasıtasıyla devlet yönetimine ortak olduklarını belirtmektedir. AP böylelikle, Osmanlı'nın karar organları olan 'Saray, Medrese ve Ordu' modeline benzer bir modelin oluşturulduğunu iddia etmektedir. AP'ye göre; bu anayasa ile yasama organı ve özellikle görev olarak nitelenen yürütme organı, çok güçsüzleştirilmiştir. Yargının elinde çok fazla yetkiler bulunmaktadır. Bu durum, devlet yönetimi ve ekonomik kalkınma hamlelerinde zaaf yaratmaktadır. Anayasa Mahkemesi, yasamanın dolayısıyla milletin iradesinin üzerinde bir güç olmakta, çıkarılan kanunların olur olmaz yere iptali hükümeti zor durumda bırakmaktadır. Üniversitelerin ve TRT'nin özerklikleri azaltılmalı, hükümetle daha uyum içinde ve koordineli çalışacakları bir yapıya kavuşturulmaları gerekmektedir.⁽¹⁵³⁾

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlükler rejimi ile toplumun çeşitli kesimleri örgütlenmiştir. Toplum, bir dinamizm kazanmıştır. Ancak; anayasadan sürekli yakınan ve bu anayasayla hükümetin elinin kolunun bağlandığını iddia eden AP iktidarı; Meclise giren ilk sosyalist parti olan TİP, toplu sözleşme ve grev gibi sendikal haklarını kullanan işçiler, üniversite öğretim üyeleri, aydınlar, gazeteciler ve özellikle 1968 yılından sonra üniversite gençlerinin Amerikan aleyhtarı toplantı, gösteri, miting, protesto, boykot ve işgal eylemlerine karşı hoşgörülü davranmamıştır. Bu eylemleri bastırmak için MHP'nin ülkücü komandolarının kullanılması, toplumda derin bir çatışma ve bölünme yaratmıştır. Başbakan Süleyman Demirel, "*Bana, sağcılar adam öldürüyor, dedirtemezsiniz.*" diyerek

---

¹⁵³ Tanör; A.g.e., s. 30-35.

konuya olan bakış açısını ortaya koymuştur. Devrimci sol ile ülkücü sağ kesimlerin karşılaşması, tıpkı 27 Mayıs öncesindeki ‘Vatan Cepheleri’ni hatırlatmaktadır. Toplumda karşılıklı uzlaşma, anlayış ve hoşgörü ortamının kaybolmasıyla birlikte tırmanan siyasal ve sosyal gerginlik, oluşan çatışma, anarşi ve kaos ortamı, ülkeyi tıpkı on yıl öncesinde olduğu gibi, yeniden bir siyasal bunalım ve buhran ortamına, ardından da 12 Mart 1971 Muhtırası’na götürmüştür. On yıl öncesindeki hatalardan ders alınmamış ve tarih bir kez daha tekerrür etmiştir.

B. 12 Mart’ın Sonuçları

Emir-komuta zinciri içinde muhtıra veren TSK; Parlamento ve Hükümetin ülkeyi anarşi ve kardeş kavgası içine soktuğunu, derhal partiler üstü yeni bir hükümetin kurularak anayasanın öngördüğü reformların yapılmasını, aksi halde kanunların kendisine vermiş olduğu devleti korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareye el koyacağını bildirmiştir.⁽¹⁵⁴⁾

Ancak çelişkili bir durum olarak TSK; muhtırada parlamentoyu suçlamasına karşılık, reformların yapılmasını ve müdahale koşullarının yerine getirilmesini, yine aynı parlamentodan beklemektedir.

Demirel Hükümeti’nin istifasının ardından kurulan Nihat Erim Hükümeti zamanında, 1961 Anayasası ile getirilmiş olan özgürlükçü ve liberal sistem değiştirilmiştir. Bu değişiklikler ile temel olarak yürütme güçlendirilmiş ve temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır.⁽¹⁵⁵⁾ TBMM’ye ‘Kanun Hükmünde Kararname’ çıkarmak üzere, Bakanlar Kurulu’na yetki verebilme olanağı tanınmıştır. Bunun anlamı, devlet otoritesinin 1961’den farklı olarak kişi ve toplum aleyhine genişlemesidir. İlk metinde yer alan 11. maddede ‘temel hakların özü’ şeklinde olan başlık, değiştirilen metinde bu başlığa ek olarak ‘sınırlanması ve kötüye kullanılmaması’ şeklinde değiştirilmiştir. Böylece, bütün temel haklar için geçerli genel bir sınırlama kuralı getirilmiştir. Yani, artık sınırlama istisna değildir. Ayrıca,

---

¹⁵⁴ Birand; **12 Mart: İhtilâlin Peçesinde Demokrasi**, s. 208-209.

¹⁵⁵ Gören; A.g.e., s. 58-60.

sınırlamaların sebepleri arttırılmıştır. Gözaltı süreleri uzatılmıştır. Sıkıyönetimlerin ilan koşulları genişletilerek, olağanüstü rejimlere geçiş kolaylaştırılmıştır. Devlet memurlarının sendikal hakları kaldırılmıştır. Üniversite mensuplarının siyasi partilere üye olabilmeleri yasaklanmıştır. Bakanlar Kurulu'na vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarında değişiklik yapma yetkisi verilmiştir. Üniversitelerin ve TRT'nin özerklikleri kaldırılarak, yürütme güçlendirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açabilecekler arasında; 'TBMM'de temsil edilen siyasi partiler' deyimini 'TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler' şeklinde değiştirilerek, küçük partilerin Anayasa Mahkemesi'ne başvurmaları engellenmiştir. Ayrıca, küçük partilerin hazineden devlet yardımı almalarında kısıtlamalar getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerini, sadece şekil yönünden denetleyebileceği esası getirilmiştir. Yüksek Hakimler Kurulu'nun üye sayısı 18'den 11'e indirilmiş ve Adalet Bakanı'na kurula başkanlık ederek oy hakkına sahip olma yetkisi, tanınmıştır.

MGK'ya ilgili konularda Bakanlar Kurulu'na temel görüşlerini bildirme, yerine tavsiye etme olanağı verilmiştir. Bu kavram değişikliği ile MGK, artık daha çok önemsenmek durumundadır. Asker kişiler ile ilgili idari eylem ve işlemlerin denetimi Danıştay'ın görev alanından çıkartılarak, 'Askeri Yüksek İdare Mahkemesi' kurulmuştur. Devlet aleyhine işlenen suçlar için, askeri yargı mensuplarının üye olduğu 'Devlet Güvenlik Mahkemeleri' kurulmuştur. Bu düzenlemeler ile askeri otoritenin sivil otorite aleyhine genişlediği söylenebilir.⁽¹⁵⁶⁾ Ayrıca; Genelkurmay Başkanının devlet protokolündeki yeri, değiştirilmiştir. Genelkurmay Başkanı, protokolde bakanların da önüne alınarak, Başbakan'dan hemen sonra 4. sıraya yükseltilmiştir.⁽¹⁵⁷⁾

Bu dönemdeki diğer uygulamalara da değinirsek; balyoz harekâtı ile 'sol' adeta ezilmiş, 10.000'i aşan siyasi tutuklama yapılmış, pek çok aydın, yazar, gazeteci, üniversite öğretim üyesi, sendikacı ve sanatçı tutuklanmıştır. Kürtçülük

---

¹⁵⁶ Tanör; A.g.e., s. 54.

¹⁵⁷ Birand; **Emret Komutanım**, s. 440.

propagandası yaptığı için TİP ve laikliğe aykırı eylemlerinden dolayı MNP kapatılmıştır.

1961 Anayasası ile ilgili olarak söylenebilecek son söz; anayasaya inanmayan ve onu benimsemeyen, “*Bu anayasa ile devlet yönetilmez.*” diyen yönetimlerin, anayasayı değişikliğe maruz bırakarak onu ruhsuzlaştırdığı, statükocu bir hale getirerek kurulu düzenin savunulması için bir araç haline getirmeleridir. AP’nin hükümetin güçsüzlüğünden yakınıp suçu anayasaya yüklemesi, ancak güçlü bir yönetimin bu başkaldırıyla baş edebileceği, anayasanın topluma bol geldiği ve lüks olduğu iddiası, 12 Mart generalleri tarafından dikkate alınmış ve 1961 Anayasası budanmıştır.⁽¹⁵⁸⁾ Ancak ilginç olan, anayasayı yapan irade ile onu değiştiren iradenin aynı olmasıdır. 1924 Anayasası’nı toplum ve demokrasi için dar bularak, 1961 Anayasası’nı CHP’nin 1958 tarihli ‘İlk Hedefler Beyannamesi’ doğrultusunda hazırlatan ordu; çok değil, on yıl sonra bu kez topluma bol geldiği ve lüks olduğu gerekçesiyle, kendi anayasasını tırpanlamış ve daraltmıştır.

IV. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

A. 12 Eylül’ün Nedenleri

12 Mart darbesinin ardından daraltılan anayasanın hiçbir soruna çare olamadığı; aksine, toplumda şiddetin şiddeti doğurduğu ve siyasal gerilimin daha da tırmandığı 70’li yıllarda ülke, anarşi ve terör altında, sağ-sol çatışmasının ‘sağ-sol savaşı’na dönüştüğü, adeta kanlı bir iç savaş ortamına sürüklenmiştir.

Ardı ardına kurulan zayıf koalisyon hükümetlerinin getirdiği siyasal istikrarsızlık ortamında; petrol krizi ve ABD ambargosu altında ekonomik kriz ve darboğaz yaşanmış, 70 sente muhtaç hale gelinmiş, kuyrukların, stokçuluk ve karaborsanın hakim olduğu dönemde ülke; akaryakıt, tüp gaz, şeker, un, yağ, ampul gibi, günümüzde her an çok kolay bir şekilde temin edilebilecek, temel ihtiyaç

---

¹⁵⁸ Haydar Tunçkanat; “30. Yıldönümünde 27 Mayıs 1960 Devrimine Bakış”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:119, Cilt:14, Yıl:25, Ankara, Mayıs 1990, s. 43-44.

maddelerine bile muhtaç hale gelmiştir. Grev, miting, boykot, işgal gibi eylemlerin neredeyse günlük hayatın olağan olayları haline geldiği, sosyal patlama ve çalkantıların yaşandığı 70'li yıllar; Türkiye'nin karanlık ve bunalım yılları olarak, siyasal tarihteki yerini almıştır.

CHP'ye karşı kurulan 'Milliyetçi Cephe' hükümetleri döneminde MSP ve MHP; özellikle İçişleri, Milli Eğitim ve Adalet Bakanlıklarında kadrolaşmaya gitmiştir. Sağ-sol çatışmalarıyla her gün 20 kişinin öldürüldüğü, yılda neredeyse İstiklâl Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi'ne denk rakamda ölümlerin yaşandığı bir terör ve anarşi ortamı oluşmuştur. 1 Mayıs 1977 Olayları'nda provakasyon sonucu 43 kişi hayatını kaybetmiştir. Abdi İpekçi, Nihat Erim, Gün Sazak ve Kemal Türkler'in siyasal cinayetlere kurban gitmeleri toplumda büyük infial yaratmış; Aralık 1978 Kahramanmaraş, Temmuz 1980 Çorum Olayları'nda yüzlerce kişi mezhep kavgaları yaşanması sonucu öldürülmüştür. Bütün bu olayların gerçekleşmesine rağmen; iki büyük partinin liderleri olan AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in bir türlü uzlaşmalarının yarattığı umutsuzluk ortamında, 1980 Mart'ından Temmuz'una kadar tam 115 turda partilerin anlaşamaması sonucu cumhurbaşkanının seçilememesiyle, meclis de tamamıyla kilitlenmiştir. Ardından; 6 Eylül 1980 tarihinde MSP'nin Konya'da şeriat ve irtica gösterileri düzenlemesi, bardağı taşıran son damla olmuştur.

Sağ-sol çatışmaları, etnik ve din temelli mezhep kavgalarını körüklemiş; yaşanan Alevi-Sünni, laik-antilaik kavgaları ile ülkenin milli birlik ve beraberliği ile bölünmez bütünlüğü bozulmuş, devletin ve rejimin varlığı tehlikeye girerek, ülke; kaçınılmaz bir şekilde yine daha önce ayak sesleri duyulan askeri bir darbeye hem de koşar adım sürüklenmiştir. Bu tarihe kadar, 57 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, 12 Eylül 1980 sabahı son yirmi yıl içindeki üçüncü askeri darbesine uyanmıştır. Cumhuriyet uğruna, bir kez daha demokrasi feda edilmiş ve tarih üçüncü kez tekerrür etmiştir.

Ancak ilginç olan; Avrupa Konseyi, ilişkilerini dondursa da ve üyelik şartı ‘demokratiklik’ olmasına rağmen, Türkiye’yi üyelikten çıkarmamıştır. Gelişmeleri dikkatle izleyen ABD, 12 Eylül darbesini memnuniyetle karşılamıştır. 12 Eylül sabahı saat 03.50’de, darbenin yapılacağı Genelkurmay tarafından ABD’ye resmen bildirilmiştir. Başkan Jimmy Carter’a, “*sizin çocuklar (generaller) nihayet yaptı.*” mesajı iletilmiş ve Başkan da yapılması gerekenin yapıldığını belirterek teşekkür etmiştir.⁽¹⁵⁹⁾ Tüm bu görüşler, darbenin gerçekleşmesinin ‘Soğuk Savaş’ dönemi ile ilgili olan şüphelerini de ortaya koymaktadır. Nitekim; uluslararası konjunktürde meydana gelen üç önemli olayın ardından, bu darbe yaşanmıştır. 1979 yılında Sovyetler Birliği Afganistan’ı işgal etmiş, İran’da Şah’ın devrilmesinden sonra Humeyni önderliğinde İslâm Devrimi yaşanmış ve İran-İrak Savaşı çıkmıştır.⁽¹⁶⁰⁾ ‘Yeşil Kuşak’ politikası ile Sovyetler Birliği’ni İslâmcı yönetimlerle çevirmeyi amaçlayan ve Ortadoğu petrolü üzerindeki kontrolünü yitirmek istemeyen ABD, Afganistan ve İran’ın kaybedilmesinin ardından; NATO’nun Güneydoğu kanadında SSCB’ye karşı ileri karakol görevi gören Türkiye’nin de kaybedilmesine izin vermemiştir. Demirel’in bu konudaki, “*11 Eylül günü akan kan, 13 Eylül’de durdu.*” şeklindeki yaklaşımı oldukça ilginçtir. Türkiye; 70’li yıllarda hiçbir şekilde can güvenliğinin bulunmadığı terör ve anarşi ortamında, kargaşa ve istikrarsızlığa sürüklenmiş, adeta örtülü iç savaş yaşanmasıyla askerinin gelip, ülkeyi kurtarması için yalvarır hale gelmiştir.⁽¹⁶¹⁾ Devlet içinde ‘kontrgerilla’ örgütlenmelerin ve NATO ülkelerinde olduğu gibi ‘Gladio’ tipi yapılanmaların varlığı ortaya konurken, darbenin daha da erken yapılması gerektiğine işaret eden görüşler ileri sürülmüş, ancak; ordu, şartların olgunlaşmış ve tamam hale gelmesini beklemiştir. Uluslararası konjunktürdeki gelişmelerin 12 Eylül’e etkileri ile ilgili son olarak, ‘Rogers Planı’na değinmek gerekir. Bu plan, ‘Albaylar Cuntası’ döneminde 1974 öncesinde NATO’nun askeri kanadından ayrılan Yunanistan’ın geri dönmesine olanak sağlayan

---

¹⁵⁹ Mehmet Ali Birand; **12 Eylül Saat: 04.00**, 14. Baskı, Milliyet Yayınları:161, İstanbul, Mart 1993, s. 286-287.

¹⁶⁰ Fahir Armaoğlu; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi Cilt I: 1914-1980**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Dizisi:17, Ankara, 1994, s. 749.

¹⁶¹ Can Dünder, Celal Kazdağlı; **Ergenekon: Devlet İçinde Devlet**, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2005, s. 81-83-85.

Türk vetosunun kaldırılmasını içermektedir. Nitekim; Türkiye, 19 Ekim 1980 tarihinde vetosunu kaldırmıştır.⁽¹⁶²⁾

12 Eylül'ün nedenleri ile ilgili olarak, ekonomik gelişmelere de değinmek gerekir. 12 Eylül darbesi, '24 Ocak 1980 Kararları'nın alınmasından sonra gerçekleştirilmiştir. Dünyada Reagan ve Thatcher ile esmeye başlayan neo-liberal rüzgarların Türkiye'deki yansımaları, IMF'nin baskısıyla yürürlüğe konulan 24 Ocak kararlarında kendisini göstermiştir. Bu kararlar ile planlı dönemin ithal ikamesine dayalı ekonomik modeli terkedilmiş; ihracata dayalı büyüme, serbest piyasa ekonomisi ve dışa açılımı temel alan model benimsenmiştir.⁽¹⁶³⁾ Bu modelin de uygulayıcısı Turgut Özal'dır. 12 Eylül cuntası; darbeden sonra ekonomiyi 24 Ocak kararlarının mimarı olan, sonraki dönemlerde de Bakan, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olacak olan Özal'a teslim etmiştir.⁽¹⁶⁴⁾ Bu modelin uygulanması da, ancak askeri rejimin getirdiği olağanüstü koşullarda mümkün olabilecektir. Bu kararlar ile ekonomiyi serbestleştirme ve dış dünya ile bütünleşmeyi sağlamaya yönelik düzenlemelere girişilmiştir.⁽¹⁶⁵⁾ 70'li yıllarda işçi dövizleri ile kurulmaya çalışılan ödemeler dengesinin bozulması, petrol krizi ve ABD ambargosu ile birlikte döviz darboğazı yaşanmış ve Türkiye 70 cente muhtaç hale gelmiştir. Bu amaçla 24 Ocak kararları ile dış kaynaklı kredi bulmanın yolları aranmıştır. Yabancı kredinin de anahtarı IMF'dedir. Batı, kararların ardından Türkiye'ye gereken kolaylığı göstermiştir.⁽¹⁶⁶⁾ Nitekim; IMF, 29 Eylül'de Türkiye'ye 92 milyon Dolar tutarında krediyi serbest bırakmış; ABD, 25 Ekim'de Türkiye'nin 350 milyon Dolar tutarındaki borcunu ertelemiş ve 29 Ocak'ta 16 uluslararası bankanın oluşturduğu konsorsiyum, Türkiye'nin 3,2 milyar Dolar'lık borcunu 7-10 yıl süreyle ertelemiştir.⁽¹⁶⁷⁾ 24 Ocak kararları ile yüksek oranda devalüasyon ve zamlar yapılmış, kamu harcamalarının azaltılması hedeflenmiş, vergi gelirlerini arttırıcı ve vergi kaçığını azaltıcı kararlar alınmaya çalışılmış, ihracatı özendirecek ve teşvik

---

¹⁶² Ufuk Güldemir; **Kanat Operasyonu**, 2. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, Mart 1986, s. 82.

¹⁶³ Mehmet Altan; **Darbelerin Ekonomisi**, 3. Baskı, Hemen Kitap, İstanbul, Mart 2006, s. 144.

¹⁶⁴ Emin Çölaşan; **24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983, s. 5.

¹⁶⁵ Kongar; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 290-214.

¹⁶⁶ Y.a.g.e., s. 311-214.

¹⁶⁷ Güldemir; A.g.e., s. 116.

niteliğinde yatırım ve vergi indirimleri oluşturulmuş, KİT'lerle ilgili olarak ıslah ve özelleştirme programları hazırlanmıştır.⁽¹⁶⁸⁾

B. 12 Eylül'ün Sonuçları

12 Eylül 1980 sabahı saat 04.00'te başlayan 'Bayrak Harekâtı' ile TSK, son yirmi yıl içindeki üçüncü müdahalesini gerçekleştirmiştir. Burada değinilmesi gereken en önemli nokta şudur ki; 12 Eylül, adeta koşa koşa geliyorum demiştir. Siyasal partiler, hiçbir konuda anlaşamamış, kısır çekişmelere girmiş, parlamento aciz kalarak işlemez hale gelmiş ve kilitlemiştir. Siyasal iktidarlar, ülkeyi tek başlarına yönetememiş, ilan edilen sıkıyönetimlerle askerın yardımına muhtaç hale gelmiştir. Yönetimlerin zaafiyet göstererek iktidar boşluğu yarattığı bu dönemde ülke, iç savaş ortamına girmiştir. Bu durumun da; ancak, ordunun yönetime el koymasıyla düzelebileceği düşüncesi, toplumda yer etmiştir.

Darbe, hiçbir direnişle karşılaşılmeden emir-komuta zinciri içinde, yani hiyerarşik düzende gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül'ün, 27 Mayıs'tan ayrılan ilk özelliği budur. Oysa; 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin çoğu yüzbaşı ve albaydan oluşan orta rütbeli subaylar grubudur ve müdahale, emir-komuta zincirinin dışında gerçekleşmiştir. Hatta; MBK Başkanı Cemal Gürsel bile emekliye ayrıldığı İzmir'den, darbe sabahı dönerek darbenin başına geçmiştir. Ancak asıl farklılık, temel anlamda 12 Eylül'ün felsefesi ve programında kendisini gösterecektir.⁽¹⁶⁹⁾ Darbeyi gerçekleştiren generallerin oluşturduğu 'Milli Güvenlik Konseyi' darbe sabahı okunan '1 Numaralı Bildiri'de; devletin ve anayasal organların işlemez duruma getirildiğini, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kuvvetler çatışmasına dönüştürüldüğünü, bazı anayasal kuruluşların 'hukuk devleti' kavramıyla devletin parçalanması pahasına da olsa yalnız kişilerin müdafaasını yaptıklarını ve devleti savunmadıklarını, siyasal partilerin kısır çekişmelerle partizanlık içinde ülkeyi uçurumun eşiğine getirdiklerini, iç ve dış mihrakların faaliyetlerini arttırarak ülkeyi

¹⁶⁸ Aytaç Eker, Asuman Altay, Mustafa Sakal; **Maliye Politikası**, 2. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 1997, s. 345-347-349-350.

¹⁶⁹ Bülent Tanör; "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Bugünkü Türkiye 1980-1995 Türkiye Tarihi:5**, (Der. Sina Akşin), 2. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1997, s. 26.

günde 20 kişinin öldüğü bir iç savaş ortamına getirdiğini ve nihayet Atatürk ilkelerinden tavizler verildiğini, devletin en yüce makamı olan Cumhurbaşkanının bile, dünyanın hiçbir ülkesinde görülemeyecek bir vurdumduymazlıkla 8 ayda henüz seçilemediğini, TSK'nın bu konularda zamanında uyarılarda bulunmasına rağmen hiçbir önlemin alınmadığını belirterek; 'İç Hizmet Kanunu'nun vermiş olduğu ülkeyi koruma ve kollama görevini yerine getirerek, yönetime el koyduğunu bildirmiştir.

Darbenin ardından anayasa, parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, siyasal parti liderleri ayırım yapılmaksızın gözlem altına alınmış ve tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. 27 Mayıs'tan farklı olarak; darbeden tüm siyasal partiler, sorumlu tutulmuştur. Oysa; 27 Mayıs'ta sadece DP, sorumlu tutulmuştur.

12 Eylül müdahalesinin amacının; bozulan devlet otoritesini yeniden tesis etmek ve ülke bütünlüğünü korumak olduğu açıklanmıştır. Rayından çıkan demokratik düzenin işlemesine engel olan sebepler ortadan kaldırılarak, en kısa sürede seçimlere gidilecektir. Bu süre içerisinde de tüm yasama ve yürütme yetkileri, Milli Güvenlik Konseyi'nde toplanmıştır. Yeni bir anayasa, siyasi partiler ve seçim kanunu hazırlanacaktır. Tüm siyasal faaliyetler, durdurulmuştur. 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı kanunla tüm siyasal partiler, feshedilmiş ve malvarlıklarına el konulmuştur. THK, ÇEK ve Kızılay'ın dışındaki tüm dernek ve sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Gözaltı süresi 15 günden 30 güne çıkartılmıştır. Sonra da 90 güne çıkarılacaktır. Bakanlar Kurulu dağıtıldığından, bakanlık müsteşarlarına bakan yetkisi verilmiştir.

18 Eylül 1980 tarihinde, Milli Güvenlik Konseyi üyeleri TBMM'de yemin etmiştir. 21 Eylül'de, Milli Güvenlik Konseyi'ne karşı sorumlu olacak Bülent Ulusu Hükümeti kurulmuştur. Hükümet programı, beş kişilik yasama organı önünde okunmuş ve oybirliği ile güvenoyu almıştır. 29 Eylül'de seçimle gelmiş belediye başkanları, görevlerinden alınmış ve il genel meclisleri ile belediye meclisleri

feshedilmiştir. Yeni belediye başkanlarını atamaya İçişleri Bakanlığı, yetkili kılınmıştır.⁽¹⁷⁰⁾

Ardından; 27 Ekim 1980 tarihinde, askeri ara rejim döneminin temel düzenleyicisi olan 2324 sayılı ‘Anayasa Düzeni Hakkında Kanun’ çıkarılmıştır. Geçici anayasa da denilecek bu metne göre; 1961 Anayasası’nın istisnaları dışında yenisi yapılıncaya dek yürürlükte olduğu, anayasanın TBMM’ye vermiş olduğu görev ve yetkilerin 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren Milli Güvenlik Konseyi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na vermiş olduğu görev ve yetkilerin de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve Devlet Başkanı tarafından yerine getirileceği, Milli Güvenlik Konseyi’nin bildiri ve kararları ile Bakanlar Kurulu kararnamelerinin anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği ve 1961 Anayasası’nın Milli Güvenlik Konseyi’nin çelişmeyen kanun ve kararları dışında yürürlükte olduğu belirtilmiştir.⁽¹⁷¹⁾

12.12.1980 tarih ve 2356 sayılı ‘Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun’un çıkartılmasıyla Milli Güvenlik Konseyi, görev süresinin TBMM’nin fiilen göreve başlayacağı zaman dek süreceğini belirtmiştir. Bu andan itibaren Milli Güvenlik Konseyi, yoğun bir yasama faaliyetine girişmiştir. Askeri darbe öncesi hükümetlerden istenen, ancak çıkartılmayan yasalar derhal çıkartılmıştır. Bu yasaların çoğu; asayişin sağlanması, sıkıyönetim, ceza yargılaması, ölüm cezalarının yerine getirilmesi ve yeni DGM’lerin kurulması ile ilgilidir.

Milli Güvenlik Konseyi’nin sahip olduğu felsefenin temelinde; 1961 Anayasası’nın her şeyin sorumlusu olduğu, anayasanın verdiği özgürlüklerin temel hak ve hürriyetleri ihlal etme özgürlüğüne dönüştürüldüğü, bu durum karşısında zayıf yapıda olan yönetimlerin önlem alamamasının getirdiği anarşi ve terörün ülkeyi iç savaşın eşiğine getirdiği yatmaktadır. Milli Güvenlik Konseyi, bu programını faaliyete geçirmek üzere; 1961 Anayasası’nda revizyon yapmak yerine; anayasayı tamamen ortadan kaldırıp, yeni bir anayasa yapma yolunu seçmiştir. Bu anayasa,

---

¹⁷⁰ Y.a.g.m., s. 30-33.

¹⁷¹ Erdem; A.g.e., s. 131.

yürütmenin güçlü olacağı ve 'Apolitizm' felsefesiyle toplumun mümkün olabileceği ölçüde siyasetten uzak tutulacağı bir anayasa olacaktır. Ancak; ne kadar ilginçtir ki, 1924 Anayasası ile meclis üstünlüğünü sağlayan ve uhdesinde yasama, yürütme ve hatta yargıyı bile toplayan siyasal iktidarlara karşı, 27 Mayıs'tan sonra 1961 Anayasası ile yargıyı güçlendiren asker; önce 12 Mart'ta attığı bu adımı geri almış ve en sonunda 12 Eylül'de tekrar yürütmeyi güçlendirmiştir. İronik olan nokta şudur ki, ordu; 1961'de kendi yaptığı anayasayı önce on yıl sonra 1971'de daraltmış, on bir yıl sonra da 1982'de yine kendisi, tamamen ortadan kaldırmıştır. Böylece, on yıllık periyotlar tekrarlanmıştır.

Bu amaçla 29.06.1981 tarih ve 2485 sayılı 'Kurucu Meclis Hakkında Kanun' çıkartılmıştır. Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ile 'Danışma Meclisi'nden oluşmaktadır. Ancak; 27 Mayıs'tan farklı olarak, aralarında bir eşitlik değil, hiyerarşi söz konusudur. Zira; Milli Birlik Komitesi, anayasa yapımı sürecinde Temsilciler Meclisi'ne bir müdahalede bulunmamış iken; Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi üyelerini bizzat kendisi belirlemiş ve anayasa yapımında son söz hakkını kendi üzerine almıştır. Danışma Meclisi, 160 üyeden oluşacak ve DM üyesi seçilebilmenin ön koşulu, hiçbir siyasal partiye üye olmamak olacaktır. Meclisin açılış konuşmasında Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı Kenan Evren, devletin kişi özgürlüğü uğruna güçsüz bırakılmaması, cumhurbaşkanlığı makamının güçlendirilmesi ve seçimindeki tıkanıklıkların giderilmesi, yargının idareyi kösteklememesi, miting ve gösteri enflasyonunun önlenmesi gerektiğini; yapılacak böyle bir anayasaya da son şeklini, Milli Güvenlik Konseyi'nin vereceğini vurgulamıştır.⁽¹⁷²⁾

Hazırlanan anayasa taslağı, Milli Güvenlik Konseyi tarafından önemli değişikliklere uğratarak 2709 sayılı kanunla, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Anayasanın lehinde propagandanın serbest, aleyhinde kampanyanın ise yasak olduğu halkoylamasında, oy kullanmayanlara beş yıl seçme ve seçilme haklarından mahrum bırakılma cezası getirilmiştir. Yeni anayasa; % 91,37 oranında oyla kabul edilmiş, dolayısıyla da Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aslında; bu anayasa referandumu ve cumhurbaşkanlığı

---

¹⁷² Tanör; A.g.m., s. 36-39.

seçimini, biraz daha irdelemek gerekir. Anayasanın geçici 1. maddesi uyarınca, anayasa halkoylaması ile birlikte Cumhurbaşkanlığı plebisiti de yapılmıştır. İlgili maddeye göre; halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı Evren, yedi yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanı sıfatını kazanmıştır. Görüldüğü üzere; yapılmış olan, bir seçim değildir, anayasanın kabulü ile otomatikman kazanılmış bir görev ve yetki kullanımı, söz konusudur.

1982 Anayasası da, tıpkı 1961 Anayasası gibi bir tepki anayasasıdır. Ancak; bu tepki, özü itibarıyla farklıdır. Zira; 1961’de 1924 Anayasası’nın eksikliklerini istismar ederek, ulusal egemenliği meclis çoğunluğu ile bir tutan ve diktaya yönelen bir iktidara tepki mevcut iken; 1982’de tam tersine, anayasanın getirmiş olduğu özgürlükler ortamının ülkeye bol gelerek, anarşinin doğması ve ülkenin bölünmenin eşiğine gelmesine bir tepki, söz konusudur. Öyleyse yapılması gereken, zayıf kalmış ve anarşi ile mücadele edemeyen yürütmeyi güçlendirmektir. Ayrıca, idareye köstek olan yargının faaliyet alanı da, daraltılmalıdır. Sonuç olarak söylenebilirse; özgürlükler ile devlet otoritesi arasındaki dengede, devlet merkezli düzenlemeler yapılarak yürütme güçlendirilmelidir.

Sonuçta; yapılan düzenlemelerle, ‘iktidarların sınırlandırılması ilkesi’ terkedilmiştir. Temel haklar ve özgürlükler 1961’den farklı olarak, sınırlandırılmış, özgürlüğün istisna ve sınırlamanın asıl olduğu bir düzen oluşturulmuştur. Nitekim; temel haklar ve özgürlükler, anayasanın ilgili maddelerinin ilk paragrafında tanınmakta, ancak hemen ikinci paragrafında, getirilen ‘genel ve özel sınırlamalar’ düzenlenmektedir. Yeni anayasanın temeli, bu anlayışa dayanmaktadır.⁽¹⁷³⁾

177 madde ve geçici 16 maddenin yer aldığı, Başlangıç kısmıyla birlikte 7 kısımdan oluşan 1982 Anayasası’nın oldukça uzun ve ayrıntılı bir yapıda olduğu, göze çarpmaktadır. Yeni anayasa; devlet ve toplum için geçerli normları, ana hatlarıyla ve genel ilkeleriyle belirlemek yerine; birçok olası durumu içeren devlet ve

---

¹⁷³ Soysal; A.g.e., s. 168.

toplum düzeni ile ilgili düzenlenmeleri ayrıntılı bir biçimde ele almak ve etkilemek isteyen bir anayasadır.⁽¹⁷⁴⁾ Başlangıç bölümü tıpkı, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi anayasa metnine dahil edilmiştir ve tüm kurum ve kişileri bağlayıcı özelliğe sahiptir. Ancak; 1995 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle başlangıçta yer alan ve 12 Eylül askeri darbesini meşrulaştıran ibareler, anayasadan çıkartılmıştır.

1982 Anayasası'nın 2. maddesine göre; *“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”* 1961 Anayasası'nda yer alan ‘insan haklarına dayanan devlet ilkesi’, 1982 Anayasası'nda ‘insan haklarına saygılı devlet’ biçiminde değiştirilmiştir. Aslında iki anayasa arasındaki temel anlayış farkı, bu değişiklikten de anlaşılabilir. Soysal'a göre; bütün insanların insan oluşlarından dolayı, doğuştan itibaren ve insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların bütünü şeklinde tanımlanacak insan hakları, 1982 Anayasası'nda devletin temel amacı olmaktan çıkarılmış, saygı duyulan kavramlar bütünü haline getirilmiştir. Toplumun huzurunu sağlamak uğruna; özgürlükler, ikinci plana itilmiş ve devlet otoritesine ağırlık verilmiştir. Başlangıcında bile ‘Kutsal Türk Devleti’ kavramıyla giriş yapan anayasa, bireyle devlet arasındaki dengede devletten yana tavır almıştır.⁽¹⁷⁵⁾

Temel hakların sistematığı bakımından Jellinek'in ayrımına dayalı 1961 Anayasası'nın sistematığını benimseyen 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri, ödev ve sorumlulukları ile birlikte düzenlemiştir. Oysa; 1961 Anayasası'nda, böyle bir düzenleme yer almamıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak; sınırlamalara ağırlık vermiş, ‘temel hakların kötüye kullanılmaması’ ve ‘kullanılmalarının durdurulması’ni ayrı maddelerde düzenlemiştir. Yeni anayasa; temel hak ve özgürlükleri belli çemberler içine alan mekanizmalar getirmeyi, yürütmeyi güçlendirmenin ayrılmaz bir parçası olarak görmüş, bireyi güçlü iktidarlara karşı koruyacak kurum ve kuralları cılız bırakırken, temel hak ve özgürlükleri sınırlama olanaklarını iktidarlar lehine genişletmiştir.

---

¹⁷⁴ Gören; A.g.e., s. 68.

¹⁷⁵ Soysal; A.g.e., s. 191-192.

1982 Anayasası'nın temel felsefelerinden biri de; 80 öncesi 'politize' olduğu iddia edilen toplumun, mümkün olabildiği ölçüde siyasetten uzaklaştırılması yani 'depolitize' edilmesidir. 'Siyasi haklar ve ödevler' başlığı altında, kamu görevlilerinin ve üniversite öğrencilerinin siyasal partilere üye olmaları yasaklanmış; sendikalara, derneklere ve meslek kuruluşlarına siyaset yasağı getirilmiştir. Bu yasaklar, 1995 değişiklikleri ile kaldırılmıştır.

1982 Anayasası'nda devlet örgütü incelenecek olursa; 1961 Anayasası'ndan farklı bir yapılandırmanın hakim olduğu görülecektir. 1961'de güçlü bir yargı denetimiyle sınırlandırılmış, klasik parlamenter sistem söz konusu iken; 1982, yetkileri arttırılmış ve görev süresi 7 yıl olan pek de sembolik sayılamayacak bir Cumhurbaşkanlığı makamına yer vermiş ve yine 1961'den farklı olarak, yetki olarak adlandırılan bir yürütmenin yanında, pek de güçlü sayılamayacak bir yargı ile birlikte tek meclisli klasik parlamenter sistem getirmiştir.

Yasama organı, eski sisteme dönülerek tek meclisli hale getirilmiştir. Seçimlerin beş yılda bir yapılacağı ve her seçim döneminde, sadece tek bir ara seçim yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere anayasa, seçim dönemini uzatarak ve ara seçim sınırlaması getirerek, gereksiz seçimlerle istikrarın bozulmasını önleme çabasındadır.

1961 Anayasası'nda görev olarak nitelenen yürütme, 1982 Anayasası'nda görev ve yetki olarak değerlendirilmiş ve özellikle Cumhurbaşkanının yetkileri arttırılarak, yürütme güçlendirilmiştir. Bu yetkilere kısaca değinilecek olursa; öncelikle Cumhurbaşkanının çeşitli devlet kurumları ve yargı organlarına atama yapma yetkisi genişletilmiştir. Cumhurbaşkanına Anayasa Mahkemesi'ne dava açabilme, anayasa değişikliklerinde referanduma gidebilme, gerekli şartlar oluştuğu takdirde TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verebilme yetkileri tanınmıştır. 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanlığı seçiminde de 1961'den farklı olarak, bir tur sınırlaması getirmiştir. Buna göre, 4. tur sonunda salt çoğunluk sağlanamadığı takdirde, TBMM seçimleri yenilenecektir. 1982 Anayasası'na göre; yargı organlarının üyelerinin hemen hepsinin üyeleri kısmen ya da bütünüyle

Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Cumhurbaşkanı, ayrıca YÖK üyelerini ve üniversite rektörlerini de atayabilmektedir.

Bakanlar Kurulu'na 1971'deki gibi TBMM'nin yetki kanunu çerçevesinde, KHK çıkarma yetkisi tanınmıştır. Ancak; olağanüstü hal, savaş ve sıkıyönetim dönemlerinde Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan KHK'leri için, yetki kanununa ihtiyaç duyulmamakta ve temel hak ve özgürlükleri sınırlandırmada anayasada yer alan konu sınırlandırılmalarına tabi olunmamaktadır. Bu KHK'ler için Anayasa Mahkemesi'ne, anayasaya aykırılık iddiası ile iptal davası da açılmayacaktır.⁽¹⁷⁶⁾

Yargı yetkisine gelince; anayasada, Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminin Cumhurbaşkanına bırakıldığı ve mahkemeye iptal davası açabilme yetkisine sahip olan kurumların sınırlandırıldığı göze çarpacaktır. Zira; 1961'de Cumhurbaşkanı ile birlikte, meclisteki siyasal parti grupları ve kendi alanlarına giren konularda Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve üniversitelerin dava açma hakları var iken; 1982'de Cumhurbaşkanı, ana muhalefet partisi ile TBMM üye tam sayısının beşte biri oranındaki üyelere dava açma hakkı tanınmıştır. 1982 Anayasası'nda; DGM'lerin 1971'deki biçimiyle, anayasada yer aldıkları, ancak; maddelerinin sıralanması bakımından, yüksek mahkemelerden önce, 143. maddede düzenlendikleri görülmektedir.

1982 Anayasası'nda, yargı ile ilgili son olarak şunlar söylenebilir; 'Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun Başkanı Adalet Bakanıdır ve oy hakkı bulunmaktadır. Bakanlık müsteşarı da, kurulun doğal üyesidir. Böylece, hakimlerin ve savcılarının bakanlık denetimi altına sokulmuş oldukları görülmektedir.⁽¹⁷⁷⁾ Ayrıca; 1982 Anayasası'nda, Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlerle Yüksek Askeri Şûra ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarının; anayasada, "İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır." ibaresi yer almış

---

¹⁷⁶ Y.a.g.e., s. 343.

¹⁷⁷ Tanör; A.g.e., s. 117.

olmasına rağmen ve hukuk devleti ile bağdaşmayacak bir şekilde, yargı denetimi dışında bırakılmış olduğu söylenebilir.

12 Eylül ile ilgili son olarak; bu dönemde yaşanan insan hakları ihlallerine, değinmek gerekir. Anarşi ve siyasal şiddete son vermek amacıyla, yönetime el koyduğunu açıklayan Milli Güvenlik Konseyi, bu duruma uygun olarak ‘Sıkıyönetim Kanunu’nu değiştirmiştir. Bu kanuna göre; sıkıyönetim komutanlarına grevleri, toplantı ve gösterileri yasaklama, gazete ve diğer yayınların yayını durdurma, sakıncalı görülen kamu personelinin görevine son verme yetkileri tanınmıştır. Görevine son verilen kamu personelinin sayısının 10.000’in üzerinde olduğu ve içersinde pek çok üniversite öğretim üyesinin bulunduğu ifade edilmektedir. Sıkıyönetim mahkemelerine ‘Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinde belirtilen ideolojik suçları yargılama yetkisi tanınmıştır ve sıkıyönetim altında davaların hızla sonuçlanması için düzenlemeler yapılmıştır. Böylece; cumhuriyet tarihinin neredeyse üçte birine yakın bir süre olarak, 25 yıl 9 ay 18 gün sıkıyönetim altında geçmiştir.⁽¹⁷⁸⁾ Gözaltı süresi, 30 günden 90 güne çıkarılmıştır. 3 yıldan az hapis cezalarına karşı, temyiz yolu kapatılmıştır. Bu dönemde; sayısız işkence ve yargısız infaz yapıldığı, kayıp ve faili meçhul cinayet iddiaları yaygınlaşmıştır. 12 Eylül döneminde; terör suçlamasıyla 650 bin kişi gözaltına alınmış, açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmış, 21 bin 764 kişi hüküm giymiş, 7 bin kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişiye idam cezası verilmiş ve bunlardan 50’si infaz edilmiş, 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkartılmış, 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitmiş, 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuş, 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklanmış, 39 ton kitap, gazete ve dergi yakılmış, 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiştir.⁽¹⁷⁹⁾ 18 yaşından küçük bir gencin asılması için, yaşının mahkeme kararı ile büyütüldüğü hâlâ hafızalardadır. ‘Vatandaşlık Kanunu’nda yapılan değişiklik ile yurt dışına giden pek çok kişi vatandaşlıktan çıkartılmış ve mal varlıklarına el konulmuştur. Ayrıca; ‘Yüksek Öğretim Kanunu’ çıkartılarak üniversitelerin, ‘Yüksek Öğretim Kurulu’na bağlanmış olduğu ve özerkliklerinin kaldırıldığı göze çarpmaktadır.

---

¹⁷⁸ Zafer Üskül; **Siyaset ve Asker: Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**, Afa Yayınları, Türkiye Üzerine Araştırmalar Dizisi:4, İstanbul, Eylül 1989, s. 23.

¹⁷⁹ **Cumhuriyet**, 12 Eylül 2000.

1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesine göre; 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanan TBMM'nin Başkanlık Divanı'nın oluştuğu 6 Aralık 1983 tarihine kadar geçen sürede çıkarılan, 724 kanun, 130 KHK, 2324 sayılı 'Anayasa Düzeni Hakkında Kanun' uyarınca çıkarılan 67 Milli Güvenlik Konseyi kararı ile 28 bildirin anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılmayacaktır. Yine, bu kararları alan ve uygulayanlar hakkında da herhangi bir yargı merciine başvurulamayacaktır. Ancak; bu maddede 2001 yılında, yapılan değişiklik ile bu dönemde alınan karar ve tasarrufların anayasaya aykırılığının iddia edilemeyeceği hükmü, anayasadan çıkartılmış ve ilgili düzenlemelere yargı yolu açılmıştır.

12 Eylül dönemindeki siyasi hak ihlallerine değinilecek olursa; istikrarlı yönetimler oluşturabilmek amacıyla 'Seçim Kanunu'nda yapılan bir değişiklik ile genel seçimlerde ülke barajı % 10 olarak tespit edilmiştir. Bu anti-demokratik baraj uygulamasının siyasal sistemde meydana getirdiği parçalanma, günümüzde hâlâ etkisini sürdürmektedir. Yine anti-demokratik bir uygulama olarak; 1980 öncesinin siyasetçileri yeni anayasanın geçici 4. maddesi uyarınca, 5 ila 10 yıl boyunca siyasi yasaklı ilan edilmiştir. Bu yasaklar, 1987 referandumunda kaldırılmıştır. Ayrıca; Milli Güvenlik Konseyi, 1983 seçimlerinde 'icazetli siyaset' uygulamasına gitmiş ve kendisinin kabul etmediği siyasal parti ve adayları 'veto' ederek seçimlere katılmalarına izin vermemiştir. Böylece; darbeden sonraki ilk genel seçimde yarışma koşulları, adil ve eşit olmamıştır. 12 Eylül, bu yönüyle de 27 Mayıs'tan ayrılmaktadır. 27 Mayıs darbesinin ardından yapılan 1961 seçimlerinde, bütün partiler ve adaylar seçime girebilmiştir.

12 Eylül döneminde, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Evren'in rakipsiz olarak; hem de anayasanın halkoylamasında geçici 1. madde uyarınca Cumhurbaşkanı seçilmesi, bu dönemin ne kadar anti-demokratik olduğu konusunda ipucu vermektedir. Evren, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı içerisinde, cumhurbaşkanı sıfatıyla yemin etmeyen tek cumhurbaşkanıdır. 12 Eylül darbesinden sonra, Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı sıfatıyla, 18 Eylül 1980 tarihinde TBMM'de, diğer üyeler ile birlikte edilen yemin, yürürlükte kalmış ve

cumhurbaşkanı seçildikten sonra tekrarlanmamıştır. Oysa; 27 Mayıs darbesinden sonra MBK Başkanı Gürsel, 1961 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, Cumhurbaşkanlığı yeminini etmiştir.

6 Kasım 1983 seçimlerinin ardından; Milli Güvenlik Konseyi, anayasanın geçici 2. maddesi gereği feshedilmiştir. TBMM'nin toplanmasının ardından da konsey, altı yıllık bir süre için 'Cumhurbaşkanlığı Konseyi' haline dönüşmüştür. Bu süre dahilinde; Cumhurbaşkanı Evren dışındaki diğer konsey üyeleri de, dokunulmazlık haklarına sahip olmuştur. Evren, Temmuz 1983'e kadar Genelkurmay Başkanlığı görevinden ayrılmamıştır. Böylece, Kasım 1982'ye kadar Genelkurmay Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı iken; bu tarihten Temmuz 1983'e kadar, hem Genelkurmay Başkanı hem de Cumhurbaşkanıdır.

Sonuçta 12 Eylül; askeri yönetimin, 'depolitize' edilmiş bir toplum yaratma amacı güderek hazırladığı ve devleti kutsallaştırıp toplumu sınırlayan anayasası ile; Atatürk'ün partisi CHP de dahil olmak üzere bütün siyasal partilerin kapatıldığı, siyasal partiler hakkında davaların açıldığı, parti liderlerine siyaset yasakları getirildiği, 1983 seçimleri öncesi icazetli siyaset modeli ve adaylara karşı vetoların uygulandığı, Atatürk'ün kurduğu 'Türk Tarih ve Dil Kurumları' da dahil olmak üzere tüm dernek, sendika ve meslek örgütlerinin faaliyetlerinin durdurulduğu, sendika ve derneklere siyaset yasakları getirildiği ve yöneticileri hakkında toplu davaların açıldığı, insan hakları ihlalleri, işkence ve kötü muameleler, faili meçhuller, kayıplar, yargısız infazlar ve idamların yapıldığı, bir ara rejim dönemini günümüze miras bırakmıştır.

V. 28 Şubat 1997 MGK Bildirisi: Post-Modern Darbe

Türkiye'de, her on yılda bir gerçekleşen ve geleneksel hale gelen askeri darbelere bir süre ara verilmiş; 1980'den 1997'ye kadar olan süreçte, sivil otorite ile askeri otorite arasındaki ilişkide kopmalar yaşanmamıştır. Ancak; Haziran 1996'da

Başbakanlığa Necmettin Erbakan'ın gelmesiyle bu denge, bozulmaya ve süreç kırılmaya başlamıştır.

'28 Şubat Süreci' olarak anılan dönemde; ordu, geçmiş dönemlerdeki müdahale modellerini terk etmiştir. TSK, artık; seçimle işbaşına gelen ve görevden ayrılmaları belirli kurallara bağlı olan sivil hükümetleri devirip; siyasal iktidarı, doğrudan eline almak ya da dolaylı olarak alma tehdidinde bulunmaktan ziyade, 'Milli Güvenlik Kurulu' gibi anayasal zeminleri kullanma yolunu seçmiştir. Oysa; daha önceki askeri darbelerde hukuki gerekçe olarak, sürekli 'İç Hizmet Kanunu'na atıf yapılmıştır. Bu dönemlerde de, MGK bulunmasına rağmen; bu kurullar, pek işletilmemiş, daha çok askeri ve güvenlik konularında sivil hükümetlerin danışma organı olarak, görev yapmıştır. Ancak; 28 Şubat 1997 tarihinde TSK, lâik cumhuriyet ve rejim ile ilgili olan hassasiyet ve rahatsızlıklarını MGK toplantısında, dönemin siyasal iktidarı olan 'Refahyol' hükümetine iletmiştir. Böylece; Türk siyasal tarihine 'Post-modern Darbe' olarak geçen, son askeri darbe yaşanmıştır. Modern ötesi olarak; bilinen müdahale yöntemlerini terk etmiş olan Silahlı Kuvvetler, 28 Şubat'ta, darpsız darbe yapmıştır. 27 Mayıs'ta ve 12 Eylül'de olduğu gibi sert bir biçimde; silah ve şiddet gücüyle zorla devlet yönetimine el konulmamıştır. 12 Mart'ta olduğu gibi; hükümet, uyarılıp tehdit edilmemiştir. 28 Şubat'ta yapılan, anayasal sınırlar içindeki müdahale ile lâik cumhuriyete ilişkin vurgudur. Gereken düzenlemeler yapılmadığı takdirde, ordunun müdahale edeceği ile ilgili bir koşul yoktur. Gerçi; işbaşındaki hükümet, 12 Mart'ta olduğu gibi, istifa etmiştir. Daha doğrusu, istifa etme zorunluluğunu kendisinde hissetmiştir. Ancak; bu çekilme, hemen gerçekleşmemiş, siyasal ve toplumsal tabanını kaybeden iktidar, önce meşruiyeti sorgulanır hale gelmiş ve 28 Şubat'tan dört ay sonra da, yönetimden ayrılmıştır.

A. 28 Şubat'ın Nedenleri

Türkiye'de, 'Siyasal İslâm', DP ile başlayan bir süreçte filizlenmeye başlamıştır. Tek parti döneminde palazlanan sermaye sınıfı, toprak sahipleri ve dinci kesimin ittifakı ile iktidar olan DP, Atatürk Devrimleri'nden halka mâl olmamış

olanları tartışmaya açarak, ezanı Arapça haline çevirmiştir. Menderes, milli iradeyi temsil ettiğini iddia eden grubuna hitaben, “*Siz, isterseniz hilafeti bile geri getirirsiniz.*” demiştir. Yine Başbakan Menderes; siyasal bir gösteriye dönüşen bir biçimde, Said-i Nursi’nin elini öpmüştür.⁽¹⁸⁰⁾

DP’den sonra gelen ve onun siyasal mirasçısı olan iktidarlar döneminde de, oy uğruna halkın dini duyguları istismar edilmiş, ardı ardına ‘Kur’an Kursları’ ve ‘İmam-Hatip Okulları’ açılmıştır. 12 Mart öncesinin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, imam-hatip okullarının mezunlarını dine saygılı vatansever gençler olarak görmüştür. Bu dönemde, komünizme karşı toplu namazlar kılınmıştır. 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini slogan haline getiren AP iktidarı, sol kesime karşı, hem ülkücü hem de dinci sağ kesimleri kullanmıştır.

1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlük ortamında; devletin lâik rejimini değiştirip, şeriat esaslarına dayalı bir devlet kurmayı amaç, bu uğurda demokrasiyi de araç edinen din eksenli siyasal partiler, kurulmuştur. 28 Şubat’ın Başbakanı olan Erbakan’ın 1970 yılında kurduğu ve bu akımın ilk temsilcisi olan Milli Nizam Partisi, 12 Mart döneminde, irticai faaliyetlerinden dolayı kapatılmıştır. Ardından gelen Milli Selamet Partisi, CHP ile koalisyon hükümeti kurmuş ve Siyasal İslâm, lâik Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk kez iktidara gelmiştir. Üstelik; MSP’ye bu imkanı tanıyan da, cumhuriyeti kuran parti, CHP’dir. Daha sonraki MC hükümetleri döneminde de koalisyon ortağı olan MSP, devlet kurumlarında kadrolaşmaya başlamıştır. 12 Eylül’ün gerekçelerinden olan Kahramanmaraş, Çorum ve Konya olaylarında yaşanan Alevi-Sünni çatışması ve yapılan şeriat gösterileri ile lâik cumhuriyete, adeta meydan okunmuştur.

12 Eylül’de rejimin tehlike altında olduğu iddiası ile müdahale eden askeri cunta, kendisine ideoloji olarak Atatürkçülüğü seçmiş, ancak; toplumsal taban kazanabilmek için de, dini söylemlere ağırlık vermiş ve lâiklik konusunda gereken özeni göstermemiştir. Evren, pek çok konuşmasında dini içerikli açıklamalar yapmış

---

¹⁸⁰ Emre Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 21. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 246.

ve Kur'an-ı Kerim'den ayetler okumuştur. 27 Mayıs öncesinde DP tarafından Arapça hale getirilen ezan, Türkçeleştirilmemiştir. Bu dönemle ilgili bir diğer gelişme de, yükseköğrenim alanında olmuştur. YÖK'ün kurulmasının yanında, imam-hatip okulları mezunlarının, mesleklerinin gerektirdiği İlahiyat Fakülteleri dışındaki diğer fakültelere de girebilmelerine olanak sağlanmıştır. Böylece; cumhuriyetin en önemli kazanımlarından olan 'eğitim birliği ilkesi', bizzat askeri yönetim tarafından sekteye uğratılmıştır.⁽¹⁸¹⁾ 12 Eylül öncesinde devlette kadrolaşan dinci kesim, bu düzenleme ile yerini daha da sağlamlaştırmıştır. 12 Eylül dönemi ile ilgili son olarak, anayasasına değinmek gerekir. 1982 Anayasası'na göre, din dersleri anayasal zorunluluk haline getirilmiştir. Anayasanın 24. maddesine göre; "*Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.*" Oysa; 1961 Anayasası, bu derslerin okutulmasını, kişilerin kendi isteğine bırakmıştır.

12 Mart ve 12 Eylül darbesini yapanlar, İslâmcı akımlara karşı sol akımlara nazaran daha hoşgörülü yaklaşmıştır. Sol, etkinliği azaltılarak anti-komünizm propagandaları ile denetim altına alınmak istenmiş ve sola rakip sağ ideolojilere ağırlık verilmiştir. Bu doğrultuda; toplumun geniş kitleleri tarafından kabul görece, milli ve manevi değerleri ön plana çıkartıp güçlendirecek yöntemlere başvurulmuştur.⁽¹⁸²⁾

80'li yıllardan sonra; Atatürkçü aydın, öğretim üyesi, gazeteci ve yazarların dinci teröre kurban gitmeleri, toplumda çok büyük tepkilere yol açmıştır. Bu aydınlar; Muammer Aksoy (1990), Çetin Emeç (1990), Turan Dursun (1990), Bahriye Üçok (1990), Uğur Mumcu (1993) ve Ahmet Taner Kışlalı (1999)'dır. 2 Temmuz 1993 tarihinde, Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat Şenlikleri için Sivas'ta bulunan Aziz Nesin'in kaldığı Madımak Hotel'i yakılmış ve aralarında aydın, yazar

---

¹⁸¹ Y.a.g.e., s. 252-253.

¹⁸² Gencay Şaylan; **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, 2. Baskı, Verso Yayınları, Ankara, Ağustos 1992, s. 103-104.

ve sanatçıların da bulunduğu 37 kişi hayatını kaybetmiştir.⁽¹⁸³⁾ İlginç olan kentin belediye başkanı, Erbakan'ın genel başkan olduğu Refah Partisi'ndendir.

1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve cumhuriyetin başkenti olan Ankara gibi ülkenin en büyük iki şehrinin belediye başkanlığını kazanarak yükselişe geçen RP, merkez sağ ile merkez sol partilerin kısır çekişmeleri ve aralarında uzlaşamamalarından dolayı, oyların da bölünmesiyle prim yapmış ve 'Adil Düzen' propagandası ile 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimde CHP, kıl payı seçim barajını aşabilmiş ve parlamentoya girmiştir. Seçimlerden ikinci ve üçüncü partiler olarak çıkan ANAP ve DYP, Mesut Yılmaz'ın dönüşümlü Başbakanlığında 'Anayol' hükümetini kurmuştur. Ancak; zaten dışarıdan DSP destekli bir azınlık koalisyonu olan hükümet, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ile ilgili yolsuzluk iddiaları nedeniyle yıpranmış ve dağılmıştır. Çiller, hakkındaki dosyaları kapatabilmek amacıyla, seçimden önce açıkça koalisyon yapmayacağını açıkladığı RP ile 'Refahyol' hükümetini kurmuş ve cumhuriyet tarihinde ilk kez, kendisine Siyasal İslâm'ı referans alan din eksenli bir partinin liderine Başbakan olma fırsatı tanımıştır. Benzer bir durum; 1973 yılında dönemin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından gerçekleştirilmiştir. 'Milli Görüş' akımının önderi olan, devletin dini kurallara dayandırılmayacağına ilişkin anayasa hükmünü düzenleyen 24. maddeye sürekli eleştiriler yönelten, şeriat özelemleri içinde Siyasal İslâm'ın belki de en önemli temsilcisi olan Necmettin Erbakan; demokratik ve lâik rejimin kurallarına uygun olarak, anayasal düzende Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

1995 seçimleri öncesi Adil Düzen sloganı ile 'Batı Kulübü' olarak nitelediği kurumlara çok sert eleştiriler yönelten RP; iktidarında Türkiye'nin AB, NATO, IMF gibi kurumlara olan ilişkilerini yeniden gözden geçireceklerini açıklamıştır. Erbakan'ın iktidardaki ilk icraati de, bu yönde olmuş ve ilk resmi dış gezisini İran'a yapmıştır. Türk dış politikası geleneksel olarak, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ne çizmiş olduğu çağdaş uygarlıklar seviyesini yakalama ideali ve 1945 sonrasında İnönü'nün tercihini aynı doğrultuda Batı Bloku'ndan yana kullandığı esaslar içinde şekillenmiştir. Türkiye, 1945'ten bu yana Batı'nın temel kurumları sayılabilecek

---

¹⁸³ Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 225-229.

Birleşmiş Milletler Örgütü, Avrupa Konseyi, NATO, OECD, AGİK'e üye olmuştur. AB'ye tam üyelik başvurusunu yapmış ve 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Gümrük Birliği'ne girmiştir. Oysa; Refahiyol iktidarında dış politikada yaşanan temel dönüşüm ile Erbakan liderliğinde bir İslâm Ortak Pazarı ve İslam NATO'su kurma çabaları doğmuştur. Türkiye ile birlikte; İran, Pakistan, Bangladeş, Mısır, Nijerya, Endonezya ve Malezya'dan oluşan Müslüman ülkelerin M-8 örgütü kurulmuştur. Ardından gelen Libya ziyaretinde Erbakan, Muammer Kaddafi'nin ağır eleştirileri karşısında, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olmanın sıfatını ve ağırlığını unutmamıştır.⁽¹⁸⁴⁾

Refahiyol iktidarı iç politikada ise; türban, imam-hatip okulları ve İstanbul Taksim Meydanı'na cami yapılması şeklindeki söylemleri ile daha ilk günlerinden, rejim tartışmaları başlatmıştır. Tabanının taleplerine karşılık RP üyeleri sürekli olarak, bu konuları gündeme getirmiş, bir anlamda da lâiklik karşıtı şeriat ve irtica özelemlerini kaşımışlardır. Türban, inanç hürriyeti kapsamında; imam-hatip okulları ise, RP'nin arka bahçesi olarak işlenmiştir.

RP, rejim ve anayasa ile ilgili sürekli olarak; anayasanın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. maddesindeki, devlet düzeninin din kurallarına dayandırılmayacağına ilişkin hükmünün değiştirilmesini istemiştir. Yine RP TBMM'de verdiği anayasa değişikliği teklifi ile, anayasada cumhuriyetin niteliklerini düzenleyen ve değiştirilemeyen, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen 2. maddesinin, *“Türkiye Cumhuriyeti, vatandaşlarına her türlü baskıyı önleyen ve hizmeti esas alan, toplumun huzuru ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına dayanan, milli, demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir.”* şeklinde değiştirilmesini belirterek, cumhuriyetin lâik ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı olan niteliklerinin anayasadan çıkartılmasını istemiştir.⁽¹⁸⁵⁾

---

¹⁸⁴ Sina Akşin; “Siyasal Tarih (1995-2003)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi:2 1980-2003**, (Haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav), Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 171.

¹⁸⁵ **Anayasa Mahkemesi'nin RP Hakkındaki Gerekeçeli Kararı**, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998, s. 209.

RP Genel Başkanı Erbakan, devlet kurumlarında ve üniversitelerdeki türban yasağı ile ilgili olarak; *“Rektörler, başörtüsüne selam duracaktır.”* demiştir. Yine Erbakan; TBMM’de yaptığı konuşmalarda, çok hukuklu sistemden yana olduğunu, vatandaşın kendi istediği hukuku kendisinin seçmesi gerektiğini, hukuku seçme hakkının inanç hürriyetinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmiştir. Yine meclis grubuna hitaben yaptığı konuşmada; *“RP, iktidara gelecek, adil düzen kurulacak. Geçiş dönemi, sert mi, yumuşak mı, kansız mı, kanlı mı, tatlı mı olacak? Altmış milyon, buna karar verecektir.”* demiştir. Sivas’ta, *“RP’ye hizmet etmezsen, hiçbir ibadetin kabul olmaz. Çünkü başka türlü, müslümanlık olamaz. Başka kurtuluş yok. Refah bu ordudur. Bütün gücünle, bu ordunun büyümesi için çalışacaksın. Çalışmazsan, patates dinindensin. Bu parti, İslâmi cihad ordusudur. Bu orduda asker olmaya mecbursun. Cihada para vermeden, müslüman olunmaz. Bir müslüman zekâtını götürüp, fakire veremez. Zekâtını cihad ordusunun karargâhına, ilçe teşkilatının başkanlığına verecektir. Hepimiz Refahçı olmaya mecburuz. Çünkü cihad ediyoruz. Şuurla Refah’a çalışan cennete gidiyor. Çünkü Refah demek, Kur’an nizamını hakim kılmak için çalışmak demektir.”* şeklinde konuşmuştur.⁽¹⁸⁶⁾

RP’li Hasan Mezarıcı, Atatürk’e hakaret etmiş ve dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Rize Belediye Başkanı ve daha sonra milletvekili olan Şevki Yılmaz, RP’nin derdinin lise-imam hatip ayrımı değil, liselileri de aynı imam hatip ruhuyla yetiştirmek olduğunu, insanlara din dersi verilmesinin yetmeyeceğini, bunun yanında ahiret hazırlık dersinin de konulması gerektiğini ve bu ülkede en büyük terörün Allah ve Resulüne karşı yapıldığını belirtmiştir. Hasan Hüseyin Ceylan, ise konuşmalarında; *“Bu vatan bizimdir, rejim bizim değildir kardeşlerim. Rejim ve Kemalizm başkalarınınındır.”* ve *“Asker kalkmış diyor ki, PKK’lı olmanıza mücade ederiz ama şeriatçı olmanıza asla. Çözüm isterseniz, şeriatçılıktır.”* demiştir. Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe 10 Kasım 1996 tarihinde, *“Hakim güçler, ya bizim gibi yaşarsınız ya da her türlü fitneyi fesadı içinize sokarız diyorlar. İncancımıza saygı duyulmadığı, sövüldüğü bir dönemde içim kan ağlayarak, resmi görevim nedeniyle törenlere katıldım. Bu düzen değişmeli. Bekleyeceğiz, gün ola harman ola. Müslümanlar, içlerindeki hırsı, kini, nefreti eksik etmesin.”* demiştir.

---

¹⁸⁶ Y.a.g.e., s. 19-20.

İbrahim Halil Çelik, “RP iktidarında, imam-hatipleri kapatmaya kalkarsanız, kan dökülür. Cezayir’den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek ve fıstık gibi olacak. Ordu, 3500 PKK’lı ile baş edemedi. Altı milyon İslâmcı’yla nasıl baş edecek. Rüzgâra karşı tükürürlerse, yüzlerine geri gelir. Bana vurana, ben de vururum. Ben sapına kadar şeriatçıyım. Şeriatın gelmesini istiyorum.” demiştir.⁽¹⁸⁷⁾

Ardından; bazı tarikat liderleri ile müritleri arasında yaşanan seks skandalları ile 12 Ocak 1997 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Konutu’nda, devrim kanunlarına aykırı kıyafetlerle gelen 51 tarikat şeyhine iftar yemeği verilmesi, toplumu lâik cumhuriyetin geleceği konusunda endişeye sevketmiştir.

Türkiye, 1997 Şubat’ına bu derin endişe ve güvensizlik ortamında girmiştir. 3 Kasım 1996 tarihinde, Susurluk’ta meydana gelen ‘siyaset-devlet-mafya’ üçgenini ve devletteki gizli yapılanmaları gözler önüne sererek, ülkeyi sarsan trafik kazasının sonuçlarının etkisi, büyük olmuştur. Ülkede ‘temiz toplum’, ‘hukuk devleti’ ve ‘lâik cumhuriyet’ özlemleri ile 2 Şubat’ta, sivil toplumun örgütlediği ‘Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık Eylemleri’ başlamıştır. Refahyol iktidarı, bu olaylar karşısında tepki göstermiştir. RP kanadı, tüm bu yaşananları fasa-fiso bularak bir kısım medyanın suni gündemi olarak değerlendirirken; DYP kanadı ise, savunmaya ve sahiplenmeye yönelmiştir. Bu eylemler, toplumun işbaşındaki hükümete olan tepkisini ortaya koymuş; protestolar, devlete ve rejime sahip çıkılmasında, halkın da çok yoğun ve etkin bir biçimde eylemlere katılımıyla, belki de ülke tarihinde ilk kez kamuoyunun sivil bir hareketine dönüşmüştür. Ancak; RP’li Adalet Bakanı Şevket Kazan eylemleri gerçekleştirenleri, “Mum söndü, oynuyorlar.” şeklinde niteleyerek, iktidarın bu konudaki yaklaşımını ortaya koymuştur.⁽¹⁸⁸⁾

31 Ocak 1997 tarihinde, Sincan Belediye Başkanının İran’ın Ankara Başkonsolosu ile birlikte düzenlediği ve “Şeriatı gerekirse, enjeksiyonla aşılacağız.”⁽¹⁸⁹⁾ şeklinde beyanların verildiği ‘Kudüs Gecesi’nde, Humeyni

¹⁸⁷ Y.a.g.e., s. 21-22-23-24.

¹⁸⁸ Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, s. 279-280.

¹⁸⁹ Y.a.g.e., s. 276.

rejiminin övülmesi ve şeriat bayraklarının açılarak, adeta irticai gövde gösterisi yapılması, ülkede dinamitin fitilini ateşlemiştir. Ankara halkı, sabaha Sincan sokaklarında tank sesleri ile uyanmıştır. Tırmanan gerilimin ülkeyi yeniden siyasi bir bunalım içersine sokması üzerine; dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Çevik Bir, “Türkiye’de 28 Şubat’ta, Sincan’da demokrasiye balans ayarı yapılmıştır.” demiştir.⁽¹⁹⁰⁾ 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de süngü ve postal seslerini duyan Türkiye, 28 Şubat’a giden süreci tetikleyen tankların yürüdüğü bu olayda, ‘post-modern’ darbenin ‘modern’ kısmını yaşamış ve ‘post’ kısmı, MGK toplantısına bırakılmıştır.

B. 28 Şubat’ın Sonuçları

28 Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu, dokuz saat sürmüş ve oldukça gergin tartışmalara sahne olmuştur. Kurulun asker kanadı; lâik cumhuriyetin korunması ve köktendinciliğin yayılmasının önlenmesi amacıyla, 20 maddelik bir bildiri hazırlamıştır. MGK’nın 28 Şubat 1997 tarih ve 406 sayılı kararına dayanılarak açıklanan bildiride; lâiklik ilkesinin büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunması, bu doğrultuda mevcut yasaların hiçbir ayırım gözetilmeksizin uygulanması ve nitelikleri anayasanın 2. maddesinde sayılan lâik cumhuriyeti hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemesi gerektiği; anayasanın 174. maddesinde koruma altına alınan ‘Devrim Kanunları’nın ödünsüz uygulanmasının esas olduğu, yasanın uygulanmasının gözetim ve denetiminin hükümet ve savcılarının görevi olduğu, sarık ve cüppe gibi kılık kıyafetleriyle yasayı ihlal edenlerin onurlandırılmamaları ve ilgili dergâhların kapatılması gerektiği; TCK’nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluğun irticai akımlar ile lâikliğe aykırı eylemlerin güçlenmesine yol açtığı ve bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemelerin yapılmasının zorunlu olduğu, köktendinciliğin kontrolündeki Kur’an kursları, özel yurt, vakıf ve okulların denetim altına alınması veya kapatılması, eğitim politikalarında yeniden ‘Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ ruhuna uygun bir çizgiye gelinmesi, zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkartılarak imam-hatip okullarının orta

---

¹⁹⁰ NTV On Yıl Almanığı, Doğuş Grubu İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 2005, s. 38-39.

kısımlarının kapatılması ve ihtiyaç fazlası okulların meslek okullarına dönüştürülmesi gerektiği belirtilmiştir.⁽¹⁹¹⁾

Ayrıca bildiride; devlet daireleri ve belediyelerde köktendinci kadrolaşmaların yaşandığına, irticai faaliyetleri ve disiplinsizlikleri nedeniyle ‘Yüksek Askeri Şûra’ kararları ile TSK’dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurumlarında istihdamına imkan verilmemesine, cami yapımı ve kurban derileri toplanmasının denetim altına alınmasına, tarikatların denetimleri altındaki finans kuruluşları ve vakıfları aracılığıyla ekonomik güç haline geldiğine, TSK’yı din karşıtı olarak gösteren ve lâiklik aleyhtarı çizgisi olan medya organlarının yayınlarının izlenmesine, Milli Görüş teşkilatının bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferlerinin durdurulmasına ve son olarak da, Atatürk’e karşı işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemesi gerektiğine, işaret edilmiştir.⁽¹⁹²⁾

Görüldüğü üzere; MGK’dan çıkan bildirinin en can alıcı noktaları, irtica tehlikesi ve zorunlu ilköğretimin beş yıldan sekiz yıla çıkartılması olmaktadır. Alınan kararları, kendi partisinin tabanına açıklayamayacağına inanan ve siyasal yaşamı boyunca Siyasal İslâm’ın sözcülüğünü yapmış olan Başbakan Erbakan, önce direnmiş; ancak, beş gün sonra bildiriye imzalamak zorunda kalmıştır. Erbakan, anayasanın ilgili maddesinin; MGK’da alınan kararların, öncelikle dikkate alınmak suretiyle Bakanlar Kuruluna bildirilir şeklindeki hükmü doğrultusunda alınan kararları, demokrasiye müdahale olarak değerlendirmiş; hükümetin MGK’da değil, TBMM’de kurulduğunu, kanunları TBMM’nin yaptığını, MGK’nın ne meclise ne de hükümete telkinde bulunamayacağını ve konuyu meclise getirmeyi düşündüğünü açıklamıştır.⁽¹⁹³⁾ Kongar, RP’nin 28 Şubat bildirisini meclise getirmekle; MGK’nın varlığını, işlevini, yetkilerini ve aldığı kararları siyasal tartışmaya açmaya çalıştığını ve bildiri önerileri askerlerden geldiği için, TBMM ile TSK arasında güç çekişmesi yaratılmak istendiğini düşünmektedir. Nitekim; RP, MGK’nın hükümete bildirdiği

---

¹⁹¹ Mustafa Karaalioğlu; **Uygun Adım Siyaset**, Kitabevi Yayınları, Yayın No:123, İstanbul, 1999, s. 24-25-26-27.

¹⁹² Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, s. 285-286.

¹⁹³ Karaalioğlu; A.g.e., s. 23-24.

kararlardan ne kadarının uygulanabileceği ile ilgili kararın, hükümet tarafından verileceğini belirterek, daha ilk günlerden itibaren muhalefetini ortaya koymuştur.

RP'nin kurul kararlarını uygulamadaki isteksizliği ve sözcülerinin yaptığı, *“RP iktidarında, imam-hatipleri kapatmaya kalkarsanız, oluk gibi kan dökülür. Türkiye, kan gölüne döner, Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek ve fıstık gibi olacak. Kolaysa, uygulasınlar bakalım. Ordu, 3500 PKK'lı ile baş edemedi. Altı milyon İslâmcı'yla nasıl baş edecek. Rüzgâra karşı tükürürlerse, yüzlerine geri gelir. Bana vurana, ben de vururum. Ben sapına kadar şeriatçıyım. Şeriatın gelmesini istiyorum.”* ve *“Zalimin topu, güllesi varsa, hakkın da bükülmez bileği var.”* şeklindeki konuşmalardan sonra Silahlı Kuvvetler, Nisan 1997'de verdiği 'Brifingler' ile lâik cumhuriyeti korumadaki kararlılığını, bir kez daha ortaya koymuştur. Bu brifingler, savcı ve hakimler, üniversite öğretim üyeleri, basın ve kamuoyunu yönlendirebilecek kişilere verilmiştir. Brifinglerde; irticanın lâik cumhuriyeti açıkça yıkmaya faaliyetine giriştiği, devlet kurumlarında kadrolaştığı; bunun üzerine, TSK'nın durumdan vazife çıkararak anayasal rejimi korumak için olaya el koymaya mecbur kaldığı açıklanmıştır. Nitekim; askerler, TSK'nın lâiklik karşıtı akımlarla olan mücadelesinin, bölücü terörle olan mücadelesinin önüne geçtiğini ve bir numaralı önceliği haline geldiğini açıklamışlardır. Brifinglerde ayrıca; Siyasal İslâmcı kesimin, askerinin dayatması olarak yansıtılan MGK kararlarını uygulamamak için cephe oluşturduğu, ordunun din karşıtı olarak gösterilerek, halkla karşı karşıya getirilmek istendiği ve hedef gösterildiği, İslâmi sermaye ve bunlara destek veren medya kuruluşlarının irtica tehdidini her geçen gün arttırdığı ve irtica tehlikesine karşı yargının da katkısının beklendiği belirtilmiştir. İrtica tehlikesinin izlenmesi ve önlenmesi için TSK, bünyesi içerisinde 'Batı Çalışma Grubu' adı altında bir birim oluşturmuştur.⁽¹⁹⁴⁾

Genelkurmay brifingleri ile TSK'nın, post-modern darbenin koşullarına paralel bir biçimde tek taraflı müdahale etmek yerine; kamuoyunu oluşturan ve etkileyen aktörlerden basın ve üniversite başta olmak üzere aydın kesim ile meslek örgütlerini yönlendirerek, sivil toplumu harekete geçirmeyi ve sivil bürokrasinin

¹⁹⁴ Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 284-286-287-288.

özellikle de yargı mensuplarının tıpkı ordu gibi, rejime sahip çıkmalarını istediği düşünülebilir. Nitekim; aynı doğrultuda hareket edecek olan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Mayıs 1997’de, anayasal rejimin hiçbir dönemde olmadığı şekilde irtica tehlikesi ve tehdidi altında bulunduğu, hiçbir partinin kendi anayasasına RP kadar ters düşmediği ve RP’nin irticai faaliyetlerin odağı haline geldiği gerekçeleriyle, Anayasa Mahkemesi’ne kapatma davası açmıştır. Ahmet Necdet Sezer başkanlığında 16 Ocak 1998 tarihinde toplanan AM; lâiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği ve demokrasinin ortadan kaldırılarak, şeriat düzeninin getirilmesi için araç olarak kullanıldığı gerekçesiyle, RP’yi temelli olarak kapatmış, söz ve eylemleri nedeniyle genel başkan ve iddianamede sayılan üyelere, beş yıl siyasi yasak getirmiştir.⁽¹⁹⁵⁾ Böylece; cumhuriyet tarihinde ilk kez, koalisyon iktidarının büyük ortağı olan bir partiye dava açılmış ve parti kapatılmıştır.

Dönemin RP’li İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, yaptığı konuşmalarda; demokrasinin amaç değil, araç olduğunu belirtmiş ve “*minareler süngümüz, camiler kışlamız*” diyerek, daha sonra yargılanıp mahkum olacağı ve siyasi yasaklı ilan edileceği o ünlü şiirini okumuştur. RP’nin kapatılmasında adı geçen Şükrü Karatepe’nin; “*Türkiye lâiktir, lâik kalacak diyorlar. Türkiye’de, lâikliğin tarihi ne kadardır? Türkiye, falancanın yolunda gidecektir deniliyor, kaç yıldan beri gidiliyor? Kimse, Türkiye lâiktir, lâik kalacak diye geleceğe ilişkin kehanetlerde bulunmasın.*”⁽¹⁹⁶⁾ şeklinde yaptığı konuşma ile aynı tarihlere rastlayan dönemde; Aralık 1997’de RP’nin hukuken değil ancak siyasal ve sosyal mirasçısı olarak kurulan Fazilet Partisi de, 1999 seçimlerinin ardından toplanan TBMM Genel Kurulu’na türbanı ile giren Merve Kavakçı ve kendisine destek veren Nazlı Ilıcak’ın eylemleri nedeniyle, RP’nin kapatılmasına benzer gerekçelerle Haziran 2001’de AM tarafından kapatılacaktır. Görüldüğü üzere; Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketinin siyasal partileri olan MNP, MSP, RP ve FP benzer gerekçelerle kapatılmıştır. Ardından; görüş ayrılıkları ile hareket, ikiye bölünecek, SP ve günümüzün iktidarı AKP kurulacaktır.

---

¹⁹⁵ **Anayasa Mahkemesi’nin RP Hakkındaki Gerekçeli Kararı**, s. 258-261-262.

¹⁹⁶ Serkan Oral; **Kargatulumba Refah**, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:118, Ankara, Şubat 1998, s. 264.

TSK brifingleri ile harekete geçen sivil toplumun oluşturduğu tepkinin ardından; Haziran 1997’de istifa etmek zorunda kalan Erbakan’ın, gerekli sayısal çoğunluğun mevcut olduğu ve yeni hükümeti kurma görevinin ortağı Çiller’e verilmesi yönündeki talebi, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından geri çevrilmiş ve görev artan tansiyonu azaltmak amacıyla, ANAP Genel Başkanı Yılmaz’a verilmiştir. DP’nin 27 Mayıs öncesinde, sayısal milletvekili çoğunluğunu halkın çoğunluğu olarak görme anlayışının, onun siyasal devamı olan DYP’ye de miras kaldığı görülmektedir. Refahyol hükümetinin istifası üzerine Org. Bir; *“İlk defa silahlı kuvvetler öncülüğünde, sivil toplum örgütleri ve halkın desteğiyle, Türkiye’yi lâiklikten uzaklaştırmaya çalışan güçler engellenmiştir. Bu, silah kullanılmadan, rejimin öz gücü ve sivil inisiyatif ile yapılan post-modern bir darbedir.”* demiştir.⁽¹⁹⁷⁾ Ardından; Yılmaz, DSP ve DYP’den ayrılanların kurmuş olduğu DTP ile dışarıdan CHP ve aslında cumhurbaşkanı destekli azınlık koalisyonu olan ‘ANASOL-D’ hükümetini kurmuştur. Bu hükümet döneminde, temel eğitim sekiz yıla çıkartılarak kesintisiz hale getirilmiş, imam-hatip okullarının orta kısımları kapatılmış ve rejimin normalleşmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Bin yıl sürebileceği vurgulanan 28 Şubat süreci ile ilgili son olarak; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e değinmek gerekir. Daha önce; iki kez askeri darbeye işbaşından uzaklaştırılan Demirel, MGK kararlarının kabul edilmesinde aktif bir rol üstlenerek, TSK lehinde tavır almıştır. 27 Mayıs’ta Bayar, darbenin en büyük muhalifidir ve tutuklanarak Yassıada’da idamla yargılanmıştır. 12 Mart’ta asker kökenli Sunay, suskun kalarak darbeyi zımnen desteklemiştir. 12 Eylül öncesinde Korutürk, ordunun vermiş olduğu uyarı mektubunu siyasal parti liderlerine iletmiş ve ardından görev süresini doldurmuştur. Darbe gerçekleştirildiğinde ise, devletin seçilmiş bir cumhurbaşkanı bile yoktur. 28 Şubat ise, devletin başı olarak anayasanın uygulanması ve devlet organlarının uyumlu çalışmasını gözetmekle yükümlü olan cumhurbaşkanının, bizzat inisiyatif olarak taraf olduğu askeri darbedir.

---

¹⁹⁷ Mim Kemâl Öke; **Derviş ve Komutan: Özgürlük-Güvenlik Sarkacındaki Türkiye’nin Kimlik Sorunsalı**, 2. Basım, Alfa Yayınları, Siyaset ve Sosyoloji Dizisi:64, İstanbul, Ekim 2004, s. 123.

SONUÇ

Türk siyasal tarihine genel olarak bakıldığında; diğer ülkelerden farklı olarak, ordunun uzun bir tarihsel geçmişe sahip olduğu ve bir o kadar da siyasal yaşam üzerinde etkin olduğu görülmektedir. Türkler için askerlik; hiçbir zaman salt savunma işlevli bir kurum olarak görülmemiş, tarihin hemen her döneminde ekonomik ve sosyal işlevleri de bünyesinde barındıran bir kurum olmuştur. Bu tarihsel olgu nedeniyle ordu; ya bürokratik yapılanmayı bizzat teşkil etmiş ya da bürokrasinin hakim unsuru olarak devlet yönetimi ile adeta iç içe geçerek, devletle özdeşleşmiştir.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan 1683 Viyana Bozgunu'na kadar padişahların orduya ulûfe dağıtarak tahta çıktığı, cihat ve fetih politikalarına dayalı askeri-feodal bir yapılanma içersinde iken; Batı karşısında askeri, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda bir gerileme sürecine girmiştir. Gerileme döneminde bozulma, ilk önce sultanın Kapıkulu Ordusu'nda başlamış ve Yeniçeriler'in Ülema sınıfı ile birlikte isyan etmeleriyle yenilikçi padişahlar, tahttan indirilmiştir. Osmanlı, bu süreci aşabilmek için; öncelikle ordusundan başlayan ve daha sonra diğer kurumlarını da etkileyecek olan bir dizi reform hareketlerine yönelmiştir. Bu noktadan sonra Türk ordusu; modernleşme hareketlerini sahiplenmiş ve reformları bizzat yürüterek Türk ulusuna çağdaş uygarlık yolunu gösteren kurum haline gelmiştir. Böylece; devletin kurtarılması gibi tarihsel bir misyonu da üstlenmiş ve savunma işlevinin yanında siyasal bir işlev kazanmıştır.

Savunduğu modernleşme hareketleri ile imparatorluğun son dönemlerinde; özellikle, 1908 Jön Türk Devrimi ile başat konuma geçen ve çoğunluğunu subay sınıfının oluşturduğu askeri bir komite olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk ordusu, politize olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası gelen yenilgi ile de imparatorluk dağılmış ve Türk toprakları işgal edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ardından; Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin

siyasal rejimi ile ilgili sınırların çiziminde aktif olarak rol alan Türk Ordusu, Osmanlı'dan devraldığı vatani kurtarma misyonu doğrultusunda hareket etmiş ve gelecekte kendisine göre rejimle ilgili sıkıntılar baş gösterdiğinde, kışlasından çıkarak siyasal yaşama açıkça müdahale etmiştir. Böylece; Türk Silahlı Kuvvetleri, ulusun bağımsızlığının simgesi olarak gerek disiplini, gerekse maddi imkanları sayesinde sahip olduğu moral güç ile rejimin sınırları ve işleyişi ile ilgili kurumsal ve anayasal düzenlemelerde özerk, ayrıcalıklı ve de ağırlıklı bir konum kazanmıştır. Nitekim; Osmanlı'dan bu yana Türk anayasacılık hareketlerinin her devresinde ordu, doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka rol oynamıştır. Tüm anayasalar, darbeler neticesinde ya ordu tarafından yapılmış ya da yapılması sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 yıllık siyasal tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, siyasal yaşama dört kez müdahale etmiştir. Demokrasi, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihlerindeki askeri müdahaleler ile doğrudan; 12 Mart 1971 tarihindeki muhtıra ile de dolaylı yoldan olmak üzere kesintiye uğramıştır. 28 Şubat 1997 tarihindeki post-modern darbe sonrasında demokrasiye yapılan balans ayarı neticesinde hükümet, çekilmeye zorlanmıştır. Bu arada, Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerindeki darbe girişimleri de unutulmamalıdır. Tüm bu darbeler sonucunda; toplumda, her on yılda bir darbe olacak psikozu oluşmuş ve darbeler, geleneksel hale gelerek adeta Demokles'in kılıcı gibi siyasal yaşam üzeri bir konuma yükselmiştir. Böylece; kendisini rejimin garantörü olarak gören TSK, çok partili dönemde, Türk siyasal yaşamı üzerinde ağırlığı sürekli hissedilen ve siyasal yaşamı yönlendirip, denetleyen kurum haline gelmiştir.

Ordunun siyasal iktidarı doğrudan kullandığı darbe dönemleri dışında, dolaylı yoldan kullandığı sıkıyönetim dönemleri de yaşanmıştır. Sıkıyönetim; temel hak ve özgürlüklerin, yasal yöntemler ile geçici olarak sınırlandığı, sivil olmayan; ancak, siyasal yaşamın da müdahalelerle kesintiye uğramadığı rejim olarak, yarı askeri olağandışı bir yönetimdir. 83 yıllık geçmişi bulunan cumhuriyet, kuruluşundan bu yana 25 yıllık bir süreyi kapsayan, 12 sıkıyönetim ilanına sahne olmuştur. Bu da neredeyse; tüm cumhuriyet tarihinin üçte birine yakın bir sürede sivil hükümetlerin,

ülkeyi ordu ile birlikte yönettikleri, daha doğrusu; yönetemedikleri için, askerin varlığına muhtaç hale geldikleri anlamına gelmektedir.

Anayasasında; demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilen Türkiye gibi bir ülkede, askeri darbeler yaşanmıştır. Demokrasi ile kesinlikle bağdaşmayan askeri darbe kavramı, Türk siyasal yaşamının temel dönemlerini biçimlendirmiştir. Türkiye’de siyaset, darbeler öncesi ve sonrası olarak değerlendirilmektedir. Darbelerin bizden götördükleri ve bize getirdiklerini daha iyi anlayabilmek için; öncelikle, yapılan askeri darbelerin bildirilerine göz atılması gerekir. Bu bildirimlerde ortak bazı ifadeler, hemen göze çarpacaktır. Bunlar; ülke bütünlüğünün korunması, kardeş kavgasının önlenmesi, milli birlik ve beraberliğin sağlanması, bozulan devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi, Atatürk Devrimleri’nin korunması ve sürdürülmesi, rayından çıkan demokrasinin düzene oturtulması ile ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhrandan kurtarılmasıdır. Yapılan tüm darbeler, ülkenin ekonomik kriz içinde bulunduğu ve ekonomik istikrar programlarının uygulanmaya başladığı dönemlere denk düşmektedir. Ancak; bu bildirimler içersinde demokrasiye yeniden işlerlik kazandırma amacı, kendi içinde bir tezatlık taşımaktadır. Demokrasiye yeniden işletmeyi amaçlarken, sivil yönetime müdahale edip demokrasinin kesintiye uğratılması ve tüm kurumların faaliyetlerine son verilmesi kendi içinde tutarlı değildir. Demokrasi rayına oturtulmak amacıyla, kesintiye uğratılmıştır.

Nitekim Türk ordusu; hiçbir zaman yönetimde kalıcı olmamış, Latin Amerika ve diğer üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi kalıcı askeri rejimler kurma eğilimine girmemiştir. Bu da, TSK’nın kendine özgü özelliğidir. Darbe sonrası kurulan ara rejimlerde; siyasal sistemle ilgili kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilip, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı makamına asker kökenli bir kişinin getirilmesi sağlandıktan sonra iktidar, sivillere devredilmiştir. Çünkü siyaset, ordunun asli fonksiyonu değildir. Ordunun asli görevi; içeriden ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı ülke bütünlüğünün korunması ve devletin varlığının sürdürülmesidir.

Bu noktada, Türkiye’de dört kez yaşanan askeri darbelere karşılaştırmalı bir analizle bakmak gerekir. Bu bağlamda; 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat’ın birbiriyle benzer ve farklı yönlerinin olduğu göze çarpacaktır:

1) 27 Mayıs, diğer üç darbenin aksine, emir-komuta zinciri dışında ve çoğunlukla orta rütbeli subaylarca yapılmıştır. 27 Mayıs, darbe ve asker kökenli cumhurbaşkanları geleneğini başlatmıştır. Özellikle 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında yaşananlar askeri vesayet rejimini çağrıştırmıştır. Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler’in, Cumhurbaşkanı seçilmesi için TBMM, askerlerce ablukaya alınmıştır.

2) 27 Mayıs’ta anayasa, bir kanadı sivil olan bir kurucu meclis tarafından hazırlanırken, 12 Eylül’de tamamen askerlerin onay verdiği bir meclis tarafından hazırlanmıştır.

3) 27 Mayıs’ta Temsilciler Meclisi’nde siyasal parti temsilcilerine yer verilirken; 12 Eylül, siyasal parti üyesi olmamayı şart koşturmuştur.

4) 27 Mayıs’ta Temsilciler Meclisi, tamamen MBK’ya bağımlı değildir. MBK’nın son söz hakkı söz konusu değilken, 12 Eylül’de Milli Güvenlik Konseyi’nin atadığı, ona bağımlı olan Danışma Meclisi üyeleri yer almaktadır ve son söz Milli Güvenlik Konseyi’ne aittir.

5) 27 Mayıs’ta anayasanın kabulü ile Cumhurbaşkanlığı seçimi ayrı olarak düşünülürken; 12 Eylül, her ikisini de birleştirmiştir.

6) 1961 Anayasası’nda yargı ön planda iken; 1982 Anayasası, yürütmeyi öne çıkarmıştır. Aslında; 27 Mayıs’ın getirdiği sistemin, 12 Mart’ta kısmen ve 12 Eylül’de de tamamen değiştirildiği söylenebilir.

7) 27 Mayıs’ın amaçladığı toplum düzeni çoğulcu, katılımcı ve özgürlüklerin temel alındığı, sivil topluma dayalı bir düzen iken; 12 Eylül, özgürlükler karşısında devleti ön plana çıkarmış ve toplumun sivilleşmesinden ziyade depolitizasyon uygulanarak siyasetten uzaklaştırılmasını amaçlamıştır.

8) Türkiye’de her dört darbe de, işbaşında sağ iktidarlar vardır. 27 Mayıs’ta DP, 12 Mart’ta AP, 12 Eylül’de AP, 28 Şubat’ta Refahiyol hükümetleri işbaşındadır.

9) İlk üç darbe sonunda, siyasal nitelikli idamlar yaşanırken, son darbeden sonra idam cezası kaldırılmıştır.

10) 27 Mayıs'ta DP, 12 Mart'ta MNP ve TİP, 12 Eylül'de tüm siyasal partiler, 28 Şubat'ta da RP ve daha sonra FP kapatılmıştır.

11) Askeri darbelerde, ordunun siyaset sahnesinden çekilme süresi giderek uzamıştır. 27 Mayıs'ta 1 yıl, 12 Mart'ta 2 yıl ve 12 Eylül'de 3 yıl süren ara rejim dönemleri yaşanmıştır. 28 Şubat'tan sonra kurulan Yılmaz ve Ecevit hükümetleri azınlık hükümetleridir. ANAP, milletvekili bakımından TBMM'nin 3. partisi iken; DSP, 4. partidir. Bağımsız milletvekili Yalım Erez'e hükümeti kurma görevi verilmiştir.

12) Yapılan tüm darbelerde muhatap alınan iktidarların siyasal mirasını taşıyan partiler; darbenin ardından yapılan ilk veya ikinci genel seçimde tek başına iktidar çoğunluğu elde etmiştir. 27 Mayıs'ta devrilen DP'nin devamı olan AP, 1965 ve 1969'da; 12 Mart'ın kendisine ve ortanın solu hareketine karşı yapıldığına inanan Ecevit ve CHP'si, 1973 ve 1977'de; Evren'in açıkça MDP'yi işaret etmesine rağmen, 12 Eylül öncesinin tüm eğilimlerini kendi içinde topladığı iddiasında bulunan ANAP, 1983 ve 1987'de ve son olarak 28 Şubat'ın iktidarı olan RP'nin köken olarak devamı AKP ise, 2002 seçimlerinde büyük bir çoğunlukla başarı kazanmışlardır.

Çağdaş dünyada, sorunlarını askeri yönetimlerle çözebilmiş hiçbir ülke gösterilemez. Askeri yönetimler; belki belli sorunlarını o gün halletmiş görünseler bile, daha sonra yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Acaba Türkiye, darbelerle sorunlarını çözebilmiş midir? Eğer, bu sorunun cevabı evet olsaydı; 27 Mayıs'tan sonra 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat'ın hiçbir geçerliliğinin olmaması gerekirdi. 27 Mayıs'tan sonra, 12 Mart'ın bile yaşanmamış olması lazımdı. Ancak; bütün bu darbeler yapılmış olduğundan, darbelerin sorunlara çare olamadığı görülmektedir. Hiçbir askeri darbe, demokratik değildir. Özünde, bu yoktur zaten. Zira; darbeler zorla, silah gücüyle seçimle gelmiş sivillere karşı yapılmıştır. Bir darbe iyidir, sonuçları olumludur veya getirdiği anayasa özgürlükçüdür; diğer darbe kötüdür, sonuçları ve anayasası itibariyle özgürlükleri kısıtlayan ve devlete ağırlık veren darbe diye herhangi bir sınıflandırmaya gitmenin aslında, pek bir anlamı olmamalıdır. Zira; bir darbe savunulursa, diğer darbelerin de savunulması gerekir. 27 Mayıs savunulursa, 12 Eylül'e razı olunma gibi bir durum karşımıza çıkabilir. Sonuçta, hepsi bir darbedir.

Demokratik rejimlerde, sivil otorite-askeri otorite ayrımı yapıldığında; askeri otoritenin, sivil otoriteye bağılı olduğu görülecektir. Askeri otoritenin en üst makamı olan Genelkurmay Başkanlığı, siyasal iktidar içersinde Savunma Bakanlığına karşı sorumludur. Oysa; Türkiye’de Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına bağılı değildir. Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık altında özel ve özerk bir konuma sahiptir. Yine; Milli Güvenlik Kurulu, siyasal iktidarın danışma organıdır. Ancak; MGK, TSK’nın devlet içindeki konumu ile Batıdaki benzerlerinden ayrılmakta ve kurul, ordunun siyasal iktidarı etkileme ve yönlendirme organı olarak algılanmaktadır. Türkiye; uluslararası kamuoyu tarafından biraz da belirli önyargılar ile asker-sivil karışımı bir sistemle yönetilen, demokratik kurumları henüz yerleşmeyen, darbelerin kanıksandığı, insan haklarına gereken önemin verilmediği, yapısal olarak zayıf bir ekonominin var olduğu ve askeri vesayet altında bulunan bir demokrasi olarak anılmaktadır. TSK ve MGK’nın diğer ülkelerdeki benzerlerinden farklı bir biçimde; Türk siyasal sistemindeki ayrıcalıklı konumları, darbeler, ara rejim ve sıkıyönetim dönemlerinde yaşanan insan hakları ihlalleri ve siyasal idamlar ile Türkiye, böyle bir imaja sahip olmuştur. Türkiye’de askeri darbeler; siyasal sistemi sekteye uğratmış, zayıflatmış ve özellikle merkezdeki parçalanmış siyasal yapıyı doğurmuştur. Türk siyasal yaşamında faaliyet gösteren partilerden hiçbirisinin, 23 yıldan daha fazla bir geçmişe sahip olamaması da, bu düşünceleri anlamlı kılmaktadır.

Türk toplumu için ordusu, geleneksel olarak her zaman güven ve saygı duyulan, övünülen kurumudur. Ülkenin bağımsızlığının simgesi olarak; gerek almış olduğu eğitim, gerek tarihinin vermiş olduğu deneyim, gerekse askeri disiplini ile siyasetin dolambaçlı yollarında yıpranmamışlığının verdiği inançla ordu; toplumdaki en örgütlü kurum, olarak kabul görür. Toplum; ordunun cumhuriyetin bekçisi olduğuna ve rejimle ilgili kriz dönemleri yaşandığında, duruma müdahale edeceğine inanır. Ancak; ordu, aynı zamanda tabu olan bir kurumdur. TBMM’de, Milli Savunma Bakanlığının bütçesi üzerinde fazla görüşme yapılmaz. Bütçe, geldiği gibi aynen geçer. Yine; milli güvenliği ilgilendiren pek çok konuda, Bakanlık yerine Genelkurmay’dan açıklama gelir. Genelkurmay Başkanlarının konuşmaları, medyada en ön saflarda yer bulur. Gazeteler haberleri manşetlerden verirken; televizyonlar

canlı yayınlar yaparlar. Toplumda ve siyasetin sivil aktörlerinde, rejimle ilgili herhangi bir sorun yaşandığında; “*Ordu, bu konuda acaba ne düşünüyor, ne der?*”, “*İyi ki! Asker var.*” veya “*Asker, nasıl olursa gelir ve düzeltir.*” anlayışı oluşur. Oysa asıl olan; rejimin kurumlarını, tekrar düzenlemeye mecbur kalmamak ya da yapılan düzenlemeler ile demokrasi kültürünün toplumda kökleşmesi noktasından hareket etmektir. Zaten, Türkiye’de Osmanlı’dan kalan miraslar ile paralel doğrultuda olarak; Batı’da modernleşme olgusunu ve demokratik kurumları oluşturan burjuvazi ile sonrasında güçlü ve örgütlenmiş bir sivil toplumun bulunmayışı, Türkiye’yi rejim krizleri ile baş başa bırakmıştır.

Öyleyse yapılması gereken; Avrupa Birliği’nin eşiğine gelmiş olan Türkiye’nin, AB normları ve Kopenhag Kriterleri’ne uyabilmesi için, ‘üstünün hukuku’ değil ‘hukukun üstünlüğü’ ve ‘insan hakları’ çerçevesinde gerekli yasal ve anayasal düzenlemelerini yapması, ancak; bu düzenlemeleri, sırf AB istiyor diye değil, Türk halkı da zaten buna layık olduğu için gerçekleştirmektir. 1961 Anayasası’na benzer özgürlükçü, katılımcı ve çoğulcu bir anayasanın; 1961’in de eksikliklerini gidererek ve sivil bir parlamento tarafından, toplumsal uzlaşma ve hoşgörü dahilinde yapılması, en ideali olacaktır. Anayasa yapmak, hükümet kurmak ve demokrasiye yön tayin etmek ordunun değil, sivil siyasetçilerin görevidir.

Cumhuriyetin kurulmasında aktif rol üstlenen ve cumhuriyete bir ebeveyn gibi yaklaşıp kol kanat geren, bu uğurda da kendince gereken dönemlerde müdahale eden TSK, rejime ayaklarının yere basması fırsatını vermemiş ve rejimin zorluklarla başa çıkmasını öğrenmesine engel olmuştur. Atatürk, Nutku’nda ülkeyi gençlere emanet etmiştir. Dolayısıyla; devletin bekçisi, sadece ordu değildir. Bu doğrultuda, demokrasiye yerleşip kökleşmesi için fırsat verilmelidir. Her ne kadar sakıncaları bulunan bir rejim de olsa demokrasi, dünyanın en narin çiçeği olan gül gibidir. Dikenleri de olsa katlanılmalı ve yaşam biçimi olarak benimsenmelidir. Çünkü; demokrasilerde çareler tükenmez.

KAYNAKLAR

AHMAD, Feroz; **The Making of Modern Turkey Raulledge**, (Çev. Yavuz Alogan), 2. Baskı, Kaynak Yayınları, Yayın No:292, İstanbul, 1999.

AKÇALI, Nazif; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Yayın No:1, İzmir, 1991.

AKIN, İlhan F.; **Kamu Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No:1983, İstanbul, 1974.

AKŞİN, Sina; “Siyasal Tarih (1995-2003)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi:2 1980-2003**, (Haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav), Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2003.

ALTAN, Mehmet; **Darbelerin Ekonomisi**, 3. Baskı, Hemen Kitap, İstanbul, Mart 2006.

ARCAYÜREK, Cüneyt; **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:33/2, Ankara, Mart 1989.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi Cilt I: 1914-1980**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Dizisi:17, Ankara, 1994.

ATAY, Agâh Sabri; **Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1029, İstanbul, 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İkinci Adam 1950-1964 Cilt:III**, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Menderes’in Dramı**, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919 Cilt:I**, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

AYDIN, Suavi; **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Siyaset ve Sosyoloji Dizisi:71/12, Ankara, 1993.

BATUR, Muhsin; **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, 4. Baskı, Milliyet Yayınları, Yayın No:47, İstanbul, 1985.

BİRAND, Mehmet Ali; **12 Mart: İhtilâlin Peçesinde Demokrasi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 1994.

BİRAND, Mehmet Ali; **12 Eylül Saat: 04.00**, 14. Baskı, Milliyet Yayınları:161, İstanbul, Mart 1993.

BİRAND, Mehmet Ali; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, 6. Baskı, Milliyet Yayınları:136, İstanbul, Mart 1993.

BİRAND, Mehmet Ali; **Emret Komutanım**, 10. Baskı, Milliyet Yayınları, Yayın No:65, İstanbul, 1987.

CLAUSEWITZ, Carl von; **Savaş Üzerine**, (Çev. Şiar Yalçın), 2. Baskı, Spartaküs Yayınları, Teori Dizisi:4, İstanbul, 1997.

ÇÖLAŞAN, Emin; **24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983.

DAVER, Bülent; “İstiklâl Savaşında Ordu ve Politika İlişkileri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

DEMİR, Fevzi; **Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Baskı, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, Şubat 1998.

DUVERGER, Maurice; **Diktatörlük Üstüne**, (Çev. Bülent Tanör), Dönüm Yayınevi, İstanbul, 1965.

DUVERGER, Maurice; **Halksız Demokrasi**, (Çev. İsmail Özü), Dördüncü Yayınevi, İstanbul, 1969.

DUVERGER, Maurice; **Politikaya Giriş**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, Faydalı Kitaplar Dizisi:37, Yayın No:1586, İstanbul, 1971.

DUVERGER, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınevi, İstanbul, 1975.

DÜNDAR, Can, KAZDAĞLI Celal; **Ergenekon: Devlet İçinde Devlet**, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2005.

EISENSTADT, S. N.; **Modernization: Protest and Change**, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1966.

EKER, Aytaç, ALTAY, Asuman, SAKAL, Mustafa; **Maliye Politikası**, 2. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 1997.

ERDEM, Tarhan; **Anayasalar ve Seçim Kanunları: 1876-1982**, Milliyet Yayınları:7, İstanbul, Temmuz 1982.

ERDOĞAN, Mustafa; “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:45, Sayı:1-4, Ankara, Ocak-Aralık 1990.

ERGİN, Sedat; “Helsinki Sonrasında Ordu”, **Hürriyet**, 7 Aralık 1999.

FINER, Samuel E.; **The Man on Horseback: The Role of Military in Politics**, Penguin Books, England, 1975.

FRIEDRICH, Carl J., BRZEZINSKI Zbigniew K.; **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, (Çev. Oğuz Onaran), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964.

GÖNLÜBOL, Mehmet; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

GÜLDEMİR, Ufuk; **Kanat Operasyonu**, 2. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, Mart 1986.

GÜRBÜZ, Yaşar; **Siyasal Sistemler**, May Yayınları, İstanbul, 1979.

GÖREN, Zafer; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, Eylül 1997.

HALE, William; **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, Ocak 1996.

HUNTINGTON, Samuel P.; **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven, 1969.

HUNTINGTON, Samuel P.; **The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Vintage Books, New York, 1964.

HUNTINGTON, Samuel P.; "Civil-Military Relations", **International Encyclopedia of The Social Sciences**, The Free Press, New York, 1972.

İBA, Şaban; **Milli Güvenlik Devleti**, Çivi Yazıları, Yayın No:50/15, İstanbul, 1999.

İBA, Şaban; **Ordu Devlet Siyaset**, Çivi Yazıları, Yayın No:37/11, İstanbul, 1998.

İLHAN, Suat; **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Atatürk ve Atatürkcülük Dizisi:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

KALAYCIOĞLU, Ersin, SARIBAY, Ali Yaşar; “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Der Yayınları, Yayın No:157, İstanbul, 1995.

KAPANİ, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, 6. Baskı, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:46/2, Ankara, 1992.

KARAALİOĞLU, Mustafa; **Uygun Adım Siyaset**, Kitabevi Yayınları, Yayın No:123, İstanbul, 1999.

KARATEPE, Şükrü; **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık:67, İstanbul, 1993.

KEEGAN, John; **Savaş Sanatı Tarihi**, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.

KIŞLALI, Ahmet Taner; **Siyaset Bilimi**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

KIŞLALI, Ahmet Taner; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

KIŞLALI, Ahmet Taner; “Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:29, No:3-4, Ankara, Eylül-Aralık 1974.

KONGAR, Emre; **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 21. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KONGAR, Emre; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Cilt:1-2, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 1994.

KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 7. Basım, Remzi Kitabevi, Yayın No:41, İstanbul, 1999.

LERNER, Daniel; **The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East**, The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan, New York, 1964.

LEVY, Marion J. Jr.; “Social Patterns, Structures and Problems of Modernization”, (Der. Wilbert E. Moore, Robert M. Cook), **Readings on Social Change**, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1967.

MARX, Karl, ENGELS, Frederick; **Selected Works**, Vol:II, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1949.

MAZICI, Nurşen; **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul, 1989.

MERCAN, Faruk; **Apolet, Kılıç ve İktidar: Orduda Yirmi Yılın Olayları ve Komutanların Yıldız Savaşları**, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, Mayıs 2004.

MUMCU, Uğur; **İnkılâp Mektupları**, Tekin Yayınevi, Ankara, Şubat 1987.

NORDLİNGER, Eric A.; **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., New York, 1977.

ORAL, Serkan; **Kargatulumba Refah**, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:118, Ankara, Şubat 1998.

ÖKE, Mim Kemâl; **Derviş ve Komutan: Özgürlük-Güvenlik Sarkacındaki Türkiye’nin Kimlik Sorunsalı**, 2. Basım, Alfa Yayınları, Siyaset-Sosyoloji Dizisi:64, İstanbul, Ekim 2004.

ÖRS, Birsen; **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, Der Yayınları, Yayın No:198, İstanbul, 1996.

ÖYMEN, Örsan; **Bir İhtilâl Daha Var 1908-1980**, 6. Baskı, Milliyet Yayınları:63, İstanbul, Kasım 1987.

ÖZDAĞ, Ümit; **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli**, Boyut Kitapları, Araştırma Dizisi:7, İstanbul, Kasım 1997.

ÖZDEMİR, Hikmet; **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, No:77, İstanbul, 1993.

ÖZDEMİR, Hikmet; “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi:4**, (Der. Sina Akşin), 4. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 1995.

ÖZTÜRK, Metin; **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Yayın No:76, Siyaset ve Sosyoloji Dizisi:19, Ankara, 1993.

ÖZÜERMAN, Tülay; **Türkiye’nin Demokratikleşme ve Batılılaşma Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

PARLA, Taha; **Türkiye’nin Siyasal Rejimi (1980-1989)**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

PERLMUTTER, Amos; **The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, Yale University Press, New Haven, 1977.

PERLMUTTER, Amos; “The Praetorian State and The Praetorian Army: Toward A Taxonomy of Civilian-Military Relations in Developing Countries”, **Comparative Politics**, Vol.I, New Haven, 1969.

PYE, Lucien W.; “Armies in The Process of Political Modernization”, (Der. John J. Johnson), **The Role of The Military in Underdeveloped Countries**, Princeton University Press, New Jersey, 1962.

RUSTOW, D. A., WARD, R. E.; **Political Modernization in Japan and Turkey**, N.J.:Princeton University Press, Princeton, 1970.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Tarih Dizisi:5/2, Ankara, 1994.

SANDIKLI, Atilla; **Türkiye’nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 2001.

SAVRAN, Sungur; **1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler**, XI. Tez Kitap Dizisi:6, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987.

SOYSAL, Mümtaz; **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 9. Baskı, Gerçek Yayınevi:12, İstanbul, Kasım 1992.

STEPAN, Alfred; **The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil**, Princeton University Press, New Jersey, 1971.

ŞAYLAN, Gencay; **Türkiye’de İslamcı Siyaset**, 2. Baskı, Verso Yayınları, Ankara, Ağustos 1992.

TANÖR, Bülent; **İki Anayasa: 1961-1982**, Beta Basım:13, İstanbul, Nisan 1986.

TANÖR, Bülent; “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Bugünkü Türkiye 1980-1995 Türkiye Tarihi:5**, (Der. Sina Akşin), 2. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1997.

TEKELİ, İlhan; **Modernite Aşılırken Siyaset**, İmge Yayınları, Ankara, 1996.

TOSUN, Tanju; “Demokratik Siyasi Rejimlerde Askeri Otorite-Sivil Otorite İlişkileri ve Türkiye Örneği”, **Siyasette Kadınlar ve Gençler**, İzmir Yerel Gündem 21 Yayını, İzmir, Nisan 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul, 1982.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

TUNÇAY, Mete; “Siyasal Tarih (1950-1960)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi:4**, (Der. Sina Akşin), 4. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 1995.

TUNÇKANAT, Haydar; “30. Yıldönümünde 27 Mayıs 1960 Devrimine Bakış”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:119, Cilt:14, Yıl:25, Ankara, Mayıs 1990.

TURAN, İlter; “Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Der Yayınları, Yayın No:157, İstanbul, 1995.

ÜNAL, Oğuz; **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu: Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, Kasım 1994.

ÜSKÜL, Zafer; **Siyaset ve Asker: Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**, Afa Yayınları, Türkiye Üzerine Araştırmalar Dizisi:4, İstanbul, Eylül 1989.

YERASIMOS, Stefanos; “Tek Parti Dönemi”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, Ocak 1988.

; **Anayasa Mahkemesi'nin RP Hakkındaki Gerekçeli Kararı**, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.

; **Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı**, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayını, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Mart 2001.

; **Avrupa Birliği-Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi**, TİSK Yayınları, Ankara, Kasım 2000.

; **Cumhuriyet**, 12 Eylül 2000.

; **Devletin Kavram ve Kapsamı**, MGK Genel Sekreterliği Yayını, Ankara, 1990.

; **NTV On Yıl Almanığı**, Doğu Grubu İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 2005.

; **Türkçe Sözlük**, Cilt:1, 7. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yayın No:505, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

; "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri Raporu", **Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler**, TÜSİAD Yayını, Yayın No:T/99-12/274, İstanbul, Aralık 1999.

; Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Kanun Metinleri Dizisi:32, Ankara, 2001. Erişim:
<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/metinx.asp?mevzuatkod=1.4.211&sourceXmlSearch=askerlik>.

; <http://www.belgenet.com/yasa/k4963.html>, 11.11.2005.

; <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce.html>, 28.07.2006.

; <http://www.oyak.com.tr/default.asp>, 28.07.2006.